

Roy Medvedev

Nikita Chrusjtjov

1981

Översättning: Aldo Marzo (reviderad av MF – främst stavning av egennamn)
Sv. utgåvan 1984 (ryska 1982)

Se litteraturtipsen sist i denna utgåva, med texter och dokument som rör Chrusjtjov

Innehåll

Förord	1
1909-1937: Vallpojken blir partiboss	3
En arbetares universitet	3
Trappsteg mot makten	5
1938-1949 Ukraina	11
Nikita Sergejevitj regerar Ukraina	11
Det fosterländska kriget	13
I skydd bortom Stalins skugga	16
1950-1955: Mot nya uppgifter	19
Åter i Moskva	19
Maktkampen efter Stalin	21
Utrikespolitiskt dilemma	27
1956-1957: Chrusjtjov fördömer Stalin	30
Den tjugonde partikongressen	30
Orolig höst – Polen, Ungern, Suez	39
Den första palatsrevolutionen	42
1958-1960: På maktens höjdpunkt	47
Reformernas tid	47
Folket kräver avspänning	53
Som stjärnor över en blå ridå	61
1961-1963: Spänningar ute och hemma	63
Chrusjtjov som jordbrukets apostel	63
Berlin, Kuba och Peking	66
Reformen som förfelade syftet	78
Stalins stoft under cement	82
1964: Maktens sista år	90
Missnöjets första tecken	90
En diplomatisk fadäs	92
Slut genom enkel votering	93
Epilog	98
Pensionären Nikita Sergejevitj	98
Ett säreget epitafium	102
Förklaringar	105
Valda biografier	106
Litteraturtips – mer om/av Chrusjtjov	111

Förord

Under åren närmast efter Nikita Chrusjtjovs påtvingade avgång blev mycket sagt och skrivet om honom utanför Sovjets gränser. Däremot har knappast någonting publicerats om honom i hans eget land. Ändå minns man honom här — liksom annorstädes — vilket är naturligt, eftersom han utan tvekan var en av de mest framträdande politiska personligheterna under vårt århundrade. Och en av de mest motsägelsefulla.

En biografi över Chrusjtjov försvaras redan av hans elva år som generalsekreterare i Sovjetunionens kommunistiska parti och av att han först faktiskt och senare även formellt ledde Sovjets regering, vilket gav honom en nästan obegränsad makt i den ena av världens båda supermakter. Därmed kunde han också fatta beslut, som direkt eller indirekt påverkade hela mänsklighetens öde. Hans personlighet och hans liv förtjänar att beskrivas och analyseras även därför att han var en utomordentlig politiker och statsman, vars stormande handlingskraft satte djupa spår såväl i Sovjetunionens historia som i hela den kommunistiska rörelsen.

Chrusjtjov träffade upprepade gånger sin tids viktigare politiska personer såsom Tito, Eisenhower, Kennedy, Mao Tsetung, de Gaulle, Castro, Churchill, Eden, Nehru, Ho Chi Minh, Sukarno, Nasser, Nkrumah, Adenauer och Togliatti. Han stod inte någon av dem efter. Uppstod skilda meningar i intressen eller åsikter tvekade han inte att anta utmaningen — uppnådde han inte segern, så fick han vanligtvis i öppen politisk debatt åtminstone oavgjort. Lika skickligt hanterade han sina politiska kolleger i sitt eget land under många år.

Nikita Chrusjtjov efterträdde som alla vet Josef Stalin, som skapade en av historiens mest skrämmande totalitära regimer.

Full av förakt för sina medhjälpare och uppenbarligen övertygad om att leva för alltid, bekymrade sig Stalin föga om vem som skulle komma efter honom. Efter hans död utbröt en mycket hård maktkamp, som Chrusjtjov vann genom att utmanövrera en så farlig motståndare som KGB-chefen Berija och skenbart mera framträdande konkurrenter som Molotov, Malenkov, Kaganovitj och Vorosjilov. Hans tid vid makten bildade en ny epok i Sovjetunionens historia, helt olik den mörka tiden under Stalins långa dominans, men också olik den period av stabilitet, som påbörjades vid Chrusjtjovs försvinnande från den politiska scenen.

Chrusjtjov uppfattade säkert inte som sitt mål att förstöra det politiska system, som Stalin byggt upp. Han utnyttjade tvärtom de auktoritära drag, som karakteriserade systemet, både för att befästa sin egen makt och för att genomföra en rad politiska och ekonomiska reformer. Ändå ändrade han det politiska och ideologiska systemet. Han avlägsnade Stalin-kulten liksom myten om partiets och dess ledares ofelbarhet. Hans outtröttliga handlingskraft bevisade att det var möjligt att ändra Sovjetsamhället uppifrån med stöd underifrån. Om många av hans reformer blev kortvariga eller misslyckade, berodde det mestadels på reformatorns ohejdade brådskas och otålighet, det som i den officiella Sovjetjargongen kallats hans voluntarism och subjektivism.

Nikita Chrusjtjov var född i en arbetarfamilj. Själv arbetade han i många år i fabriker och gruvor i Donbass. Hans barndom tillbringades bland bönder i Kurskprovinsen, där ingen undgick ett hårt och slitsamt liv. Han släppte heller aldrig kontakten med folket och var ständigt medveten om arbetarnas och böndernas behov.

När Chrusjtjov som den förste arbetaren nått toppen av den väldiga byråkratiska apparaten, var han visserligen påverkad av den, men egentligen fortsatt fientligt stämd mot en organisation som han aldrig litade på. Han var ingen *apparatjik* eller byråkrat. I hans personlighet fanns karaktärsdrag typiska för bönder och arbetare i det tidiga 1900-talets Ryssland. Han saknade inte mod, men hans benägenhet att ta risker förenades med försiktighet och ibland tvekan. Han ägde en oerhörd energi och vitalitet, stor kärlek till arbetet, uttalad intelligens

trots bristfällig utbildning, han var envis och slug och fientlig mot byråkraters och funktionärers traditionella status. Chrusjtjov ville se allt, kontrollera allt och ha klara bevis för allt, litade inte på dokument och visade föga lust att styra partiet och landet från sitt kontor i Kreml. Detta förklarar också hans oräkneliga resor i unionen och världen för övrigt. Chrusjtjov var inte bara landets ledare; han var dess generalinspektör.

Många av de beslut Chrusjtjov fattade hade sitt ursprung mera i praktiska iakttagelser än teoretiska funderingar. Hans säkra intuition förde honom i regel i rätt riktning, men gav inte alltid de nödvändiga metoderna för förverkligande av fastställda mål. Icke desto mindre formulerade han inte så sällan nya och djärva åsikter, som gav impulser till utveckling av de marxistiska teorierna. Det bör också observeras att under Chrusjtjov gjorde samhällsvetenskapen i Sovjet betydande framsteg.

Chrusjtjov har ofta beskrivits som en ledare av Lenins typ; det öppna och direkta sättet, förmågan att härda ut i besvärliga situationer, den offentliga framtoningen och stridslystnaden, uthålligheten, fallenheten för risktagande, lusten att vända upp och ner på invanda mönster och etablerade institutioner, hängivenheten till partiet. Men han var också Stalins elev och en produkt av dennes era. Den auktoritära hårdheten, skickligheten att bortse från alldeles uppenbara sanningar, förmågan att tiga genom att blunda inför det självklara och att dölja sina tvivel var en följd av Stalins skolning. Trots allt detta var Chrusjtjov en högst egen produkt med en oerhörd viljekraft och starkt politiskt temperament. Dessvärre ledde detta till att han ofta forcerade åtgärder, som på grund av sin natur inte kunde fullföljas så snabbt som han begärde. Ofta improviserade han, vilket stundom visade sig fördelaktigt i politiken, men nästan alltid slutade illa inom ekonomin. Han var sällan kapabel att bilda sig en korrekt uppfattning om de personer som omgav honom, vilket gjorde att han ofta stod under inflytande av fel människor. Ibland avskedade han en dålig byråkrat eller funktionär bara för att ersätta denne med en ännu sämre.

Chrusjtjov undgick förvisso inte de negativa effekterna av den absoluta makten och smickret. Under de sista åren vid makten blev han alltmer tyrannisk och allt mindre självkritisk och obenägen att erkänna sina fel och misstag. Hans utträde ur politiken var påtvingat, men ännu när han under de sista timmarna parerade attackerna från sina opponenter kvarstod makten för honom blott som ett medel — aldrig målet. Han försvarade sig endast med ord.

Nikita Chrusjtjov var tvivelsutan ansvarig för en rad anmärkningsvärda felbedömningar. Men han kommer att ihågkommas för framstegen under dessa år — framsteg, som i hög grad inspirerats av honom, främst befrielsen av de miljoner män och kvinnor som lidit i Stalins läger och fängelser och av hans förvisningar, men även för förändringar i kolchossystemet och den radikalt ändrade inriktningen av Sovjetunionens utrikespolitik. Dessa och många andra politiska reformer beredde vägen för fortsatta framsteg, som Chrusjtjov själv inte var i stånd att genomföra. Dessvärre har få av dem förverkligats av hans efterföljare — en allvarlig tankeställare när vi nu står på tröskeln till en ny era.

Moskva juni 1981

1909-1937: Vallpojken blir partiboss

En arbetares universitet

Nikita Sergejevitj tyckte om att tänka tillbaka på sin barn- och ungdom även när han befann sig på den allra högsta Sovjettoppen. Så sade han till exempel i ett tal i Bulgarien 1962:

Jag började arbeta vid mycket tidig ålder. Närhelst jag ser en herde valla sina får minns jag min egen barndom. Jag vallade också får, men jag var aldrig en riktig herde, jag var något steg längre ner. Herden brukade skicka iväg mig med orden: ”I väg Nikita och samla in fåren!” Och det var precis vad jag gjorde. När jag bodde på landet brukade jag valla kalvar också. Senare arbetade jag i fabriker och gruvor, i schakt drypande av fukt. Ofta gick jag de tre kilometerna hem med genomvåta kläder. Till oss gav kapitalisterna vare sig bad- eller omklädningsrum.

I december samma år berättade han i ett tal i Högsta Sovjet:

Jag tillbringade min barn- och ungdom i gruvor. Om Gorkijs universitet var hans liv bland folket så var mitt dessa gruvschakt. De var arbetarens Cambridge, det arvlösa folkets universitet. Min far utbildade sig där och så gjorde jag ...

Under en resa i USA 1959 gav Twentieth Century Fox en stor mottagning i Hollywood till Chrusjtjovs ära. Värden, Spyros Skouras, påminde i sitt tal inför den lysande församlingen gång på gång om sitt enkla ursprung; ändå stod han nu som ledare av ett jättelikt filmbolag. Chrusjtjov fattade galoppen när han svarstalade:

Vill ni veta vad jag var en gång? Jag började arbeta så snart jag kunde gå. Innan jag fyllt 15 år vallade jag både kalvar och får och godsägarens kor ... Sedan arbetade jag i en fabrik ägd av tyskar, i kolgruvor ägda av fransmän och i kemisk industri ägd av belgier — och nu leder jag den stora Sovjet-staten.

Hans ord fick påtagligt varmt mottagande i USA, där framgång genom en kombination av hårt arbete, talang och tur alltid varit ett populärt tema.

Nikita Sergejevitj Chrusjtjov föddes den 17 april 1894 (4 april enl. gamla kalendern; ö. a.) i byn Kalinovka i provinsen Kursk. Hans far, Sergej Nikanorovitj, och hans farfar, Nikanor Sergejevitj, var bönder. Även hans mor Ksenija Ivanovna var av bondfamilj. Som de flesta bondebarn vaktade lille Nikita kreatur under somrarna. På vintrarna lärde han sig läsa och skriva under byllärarinnan Lidia Michailovnas beskydd. Hans utbildning slutade med folkskolan.

När Nikita var 14 år flyttade hans familj till Juzovka, (1924 kallad Stalino, 1961 Donetsk) till ett litet envåningshus i utkanten av staden, där fadern blev gruvarbetare. Juzovka var en typisk arbetarstad med stenbrott, kolgruvor och verkstäder av skilda slag. Där fanns cirka 40.000 invånare, ett sjukhus, två folkskolor och trettio tre butiker för vin och vodka. Vid 15 års ålder fick Nikita anställning som mekanikerlärling i ett tyskägt företag, där han arbetade med reparation av gruvmaskiner.

Arbetarna i Juzovka hade revolutionsförsöket 1905 (som föranledde tsaren att införa *Duman*) i gott minne och berättelserna om dessa näraliggande strejker och bondeuppror påverkade starkt ungdomarnas föreställningsvärld. En av dessa, en gruvarbetare vid namn Pantelej Machinja blev särskilt god vän med Nikita Chrusjtjov. Genom Pantelej gjorde han sin första bekantskap med litteratur och politik, bland annat Karl Marx kommunistiska manifest, som gjorde ett mäktigt intryck på Nikita och hans vänner. Femtio år senare, vid den tredje sovjetiska författarkongressen i maj 1959, erinrade Chrusjtjov om sin ungdomsvän, som dödats i inbördeskriget, genom att läsa en av hans dikter:

När jag läser en bok vill jag tända
en känsla, en flammande låga

som i våra jäktade liv
 skall brinna; en osläckbar flamma
 att lysa och värma våra hjärtan
 i kampen mot mörker och död.

Ej till ett liv i tomhet
 Ty så är min plikt kamrater
 att minnet av ärlig strävan
 i gravskuggan slutligen skänker
 samvetets obrutna frid.

Under åren 1911 och 1912 ökade de illegala bolsjevik-organisationerna sin aktivitet. Vid nyheterna om tsarist-truppers massaker på gruvarbetare vid guldfältet i Lena i Sibirien och uppeggade av Chrusjtjov och andra gick även arbetarna i Bosse-fabriken (den belgiska) i strejk. På den lokale polischefens order avskedades strejkledarna. Chrusjtjov, som därefter inte kunde finna arbete i någon annan fabrik, lyckades bli antagen som arbetare i den fransk-ägda gruvan i Rutjenkovo. I gruvorna var arbetarrörelsen ganska väl etablerad i övervägande bolsjevistisk riktning. Två tidningar cirkulerade bland gruvarbetarna, nämligen *Pravda*, som distribuerades helt legalt, och *Sachterskij Listok* (Gruvarbetarbladet), ett blad som publicerades av och för arbetarna i Donbass.

Liksom de flesta gruvarbetare undgick Chrusjtjov inkallelse när första världskriget utbröt 1914. Istället förflyttades han till en verkstad, där man reparerade gruvmaskiner. Under krigets första år gifte han sig med Efrosinja, som snart födde sonen Leonid och dottern Julija. De närmaste åren steg priserna medan lönerna förblev oförändrade. Arbetarna blev skoningslöst exploaterade och var i händerna på köpmän och ockrare. Chrusjtjov erinrade sig på en av sina presskonferenser:

På den tiden gav kapitalisterna sina arbetare kuponger, ett slags pappersvaluta som de själva gjort, istället för pengar. Där fanns en köpman vid namn Karakozov. Om den ene arbetaren bad den andre om ett lån, sade han: Låna mig en karakoziki. En karakoziki-rubel såldes för tio kopek som regel; den kunde användas endast i Karakozovs affär. Hans varor var usla, ruttna. Han rövade det arbetande folket.

I slutet av 1914 ökade oron och strejkerna. I mars 1915 var Chrusjtjov med om att leda en strejk, som tvingade gruvägarna att kapitulera. Året därpå utbröt oroligheter i ett närliggande distrikt, varvid gruvägarna inkallade trupper. Fyra arbetare dödades. Gruvarbetarna utlyste generalstrejk och marscherade med slagord mot kriget. Trots att myndigheterna svarade med att sända hundratals arbetare till fronten, fortsatte strejkerna och oroligheterna vid Donbass utan avbrott till februarirevolutionen 1917.

Revolutionen ledde till att sovjeter började bildas. Chrusjtjov, ännu inte medlem i bolsjevikpartiet, deltog aktivt i Rutjenkovos sovjet, planerade och ledde arresteringen av lokala polismän och deltog som en av ledarna i de många militära revolutionskommittéer, som snabbt kom till stånd. I Lugansk, Gorlovska, Makejevka och Tjebinovka, där bolsjeviker ledde sovjeterna, gick makten helt fredligt över i deras händer. I Juzovka däremot hade mensjevikerna och socialistrevolutionärerna ledningen i den lokala sovjeten. Efter val i december 1917 tog bolsjeviker över även där under ledning av Jakov Zalmaev. Chrusjtjov valdes till ordförande i metallarbetarnas fackförening inom gruvindustrin.

I Donbass var situationen omedelbart efter revolutionen synnerligen komplicerad. I söder hotade general Kaledins kosacker, som redan ockuperat en rad byar vid Don. Donbass belägrades av *Central Rada*, det samfälliga organet för bourgeoisin och de småborgerliga partierna, som temporärt tagit makten i Kiev och där proklamerat folkrepubliken Ukraina. I oktober 1917 utökades arbetarmilisen och delar av Röda gardet, känt som Donets proletära regemente. Tillsammans med en arbetare vid namn Danilov ledde Chrusjtjov Rutjenkovos

gruvarbetarbataljon. Vid samma tidpunkt blev han formell medlem av bolsjevikpartiet.

General Kaledin besegrades, men gav Donbass arbetare endast kort respit. Våren 1918 var Ukraina ockuperat av tyska trupper, som ingått en pakt med Central Rada. Chrusjtjov återvände hem efter striden mot Kaledin, men som efterlyst måste han gå under jorden bokstaveligt talat. Han krälade i gruvgångar, dök upp på stäppen, kringgick de tyska trupperna och undkom till födelseprovinsen Kursk, men togs snart i anspråk för politiskt arbete i Röda armén. Sommaren 1918 deltog han i striderna vid Tsaritsyn (nu Volgograd), på hösten sändes han till den nyligen bildade nionde arméns politiska avdelning. Våren 1919 återfanns han som politisk kommissarie vid en bataljon inom den nionde infanteridivisionens 74:de regemente. Han marscherade över tusen kilometer sydvart när nionde armén i Kuban, senare kallad Kubans Röda armé, bröt igenom den vita arméns front vid Jekaterinodar (nu Krasnodar) och var med när general Denikin kapitulerade i Sotji den andra maj 1920. Som soldat var Chrusjtjov modig och som kommissarie erkänt skicklig.

Chrusjtjov erinrade ofta om dessa kampår. Vid ett tillfälle 1960 återkom han till krigshändelserna:

Jag var med i Röda armén när vi slängde de vita gardena i Svarta havet. Mitt förband var stationerat i Kuban-regionen och själv var jag inkvarterad hos en bildad familj. Vårdinnan hade examen vid S:t Petersburgs institut för unga damer av förnäm börd. Jag är rädd att jag fortfarande luktade kol medan jag bodde där bland andra välutbildade människor — en advokat, en ingenjör, en lärare och en musiker. Gradvis upptäckte dessa medlemmar av den gamla intelligentian att kommunisterna var ärliga människor, som slogs för det allmännas bästa utan tanke på egen vinning. Vi var fortfarande opolerade, obildade arbetare då, men vi sökte utbildning för att lära oss styra landet och bygga ett nytt samhälle — och vi använde all vår kraft för att uppnå detta mål.

För kommissarie Chrusjtjov slutade inbördeskriget i Kuban. Partiet beordrade honom att återvända hem till Donbass, visserligen fri från tjänst, men ruinerad och tvingad att ensam uppfostra två små barn. Hans hustru hade dött i tyfus det svåra året 1919.

Trappsteg mot makten

Inbördeskriget lämnade landet i total ruin. Fabriker och tåg stod stilla. Kriget hade förstört Donbassgruvorna, Sovjets förnämsta energikälla.

Centralkommittén skickade mer än 150 partifunktionärer till Donbass för att återupprätta produktionen, en av dem en viss J.V. Stalin. Deras order var kompromisslösa. I Juzovka började en tidning, *Diktatura Truda* (Arbetets diktatur), cirkulera. I juni 1920 skrev tidningen om det absoluta kravet på allmän arbetsplikt:

I arbetarnas republik finns ingen plats för parasiter och latmaskar. Antingen blir de skjutna eller också krossade mellan arbetets väldiga kvarnstenar.

Från varje del av landet kom i tiotusental frivilliga eller mobiliserade till Donbass. Industriområdena indelades i administrativa sektioner underställda särskilda styrelser med en ordförande och en vice ordförande för vardera politiska och tekniska frågor. Chrusjtjov blev politisk ledare för Rutjenkovos sektion, omfattande sexton gruvor.

I mars 1921 introducerade Stalin sin Nya ekonomiska politik (NEP),* som i någon mån

* Att *Stalin* skulle ha introducerat NEP är fel. NEP antogs av tionde partikongressen i mars 1921 på initiativ av Lenin. Stalin hade inget med saken att göra. Är detta en lapsus från Medvedev eller från den svenska översättaren. Att Medvedev skulle tro att Stalin låg bakom NEP är orimligt och han har aldrig påstått något sådant i sina övriga böcker och artiklar. I t ex *Stalin och stalinismen* (sv. utgåva 1981, s 52) skriver han att NEP ” var Lenins kanske största teoretiska nyskapelse...”. Införandet av NEP behandlas i stor sett av alla historiska arbeten om denna period i revolutionens historia, t ex utförligt av E H Carr i *Ryska revolutionen 1917-1923*, del 2. NEP diskuteras även i de flesta böcker om Lenin, t ex Moshe Lewins [Lenins sista strid](#), Marcel Liebmans [Lenins leninism](#), Louis Fischers [Lenin](#) och Ernst Fischers & Franz Mareks [Vad Lenin verkligen sagt](#).

uppmuntrade till privat företagsamhet i syfte att höja arbetsmoralen bland arbetarna och stimulera jordbrukets ekonomi. Samtidigt upplöstes de tidigare s.k. arbetsarméerna. NEP medförde en viss förbättring i landet, dock inte i Donbass. Sommaren 1921 drabbades Ukraina av torka och tusentals människor övergav gruvorna för att rädda sig från nöden. Kolproduktionen räckte knappt till gruvornas eget behov. Bristen på kol stoppade livsmedelstågen till Donbass på halva vägen. Trots enorma svårigheter kunde krisen övervinnas i slutet på 1921. Steg för steg började gruvindustrin fungera, importerat vete lättade livsmedelsbristen och arbetarna började arbeta på ackord. Ju mer kol desto mera bröd. Gruvmaskiner importerades likaså. Administrationen i Rutjenkovo, ansedd som en av de bästa i Donbass, öppnade gruvindustrins första yrkesskola.

Chrusjtjov var outtröttlig. Han organiserade möten, han höll tal, han deltog i kolbrytningen och hjälpte till med att reparera gruvmaskiner. Bristen på specialister var kännbar. Chrusjtjov erinrade sig:

Vi försökte sätta i gång anläggningarna, men saknade tekniska instruktioner. Belgierna, som tidigare ägde Donbass, hade tagit ritningarna med sig när de for sin väg. Vi frågade gamla arbetare om råd, plockade sönder de gamla koksugnarna för att se hur de fungerade och försökte på det sättet komma i gång. Vi hade ju inga ingenjörer för maskinservice; de som blivit kvar var emot oss. Sådana var förhållandena när vi fick gruvindustrin i funktion.

För utbildning av specialister öppnades ett gruvinstitut och en gruvakademi i Moskva och i Donbass startade en teknisk högskola i slutet på 1921. Studenterna hade i regel minst tio års erfarenhet av gruvarbete och mer än sextio procent av dem tillhörde partiet eller Komsomol. Högskolan införde en "arbetarnas fakultet" (rabfak) vars uppgift var att ge eleverna en viss grundutbildning för mera avancerade studier. Nikita Chrusjtjov var en av de omsorgsfullt valda eleverna. På grund av sin politiska erfarenhet utsågs han till sekreterare i högskolans particell och politisk ledare vid institutionen.

Efterhand växte verksamheten vid Don-teknikum. På initiativ av skolans rektor, I.M. Pugatj, och Chrusjtjov skapade studenterna en fabrik knuten till skolan. De letade bland gamla verktyg, i högarna av gamla maskiner, och tillbringade veckor med att reparera och montera ihop delar ur spillrorna. 1923 var Donbass uppe i hälften av förkrigsproduktionen.

Chrusjtjov hade mött Nina Petrovna Kucharkuk, en lärare vid provinsens partiskola och arbetarfakulteten, som snart blev hans andra hustru. De fick så småningom tre barn, döttrarna Rada och Elena samt sonen Sergej.

Mot slutet av 1924 kunde Chrusjtjov vara med om att diplomera de första tretton ingenjörerna, som genast togs i anspråk på kolindustrins viktigare poster. Själv fick han inget diplom, hans framtid tillhörde andra fält. Efter några månader reorganiserades landets administration i s.k. *okruger*, distrikt, som i sin tur indelades i vad man kallade *rajoner*. Chrusjtjov valdes till sekreterare i Donbassråjongens verkställande partikommitté, (*rajkom*). Med nya maskiner fortskred industrialiseringen. Kolproduktionen ökade och tusentals bönder från angränsande områden anställdes i gruvorna. Bristen på arbetskraft var hävd, men däremot återstod svåra problem med husrum och utbildning för unga arbetare, vars tillvaro var ytterst primitiv.

1925 blev ett gott år. Rajonens gruvor överskred den fastställda produktionsplanen, de första kollektivjordbruken bildades i byarna i området, skördarna var goda. En dag kom en ung bonde till Chrusjtjov och undrade om den dag skulle komma när man bara behövde trycka på en knapp för att få regn. Utan ett ögonblicks tvekan svarade Chrusjtjov: "Den tiden är snart här!"

I december det året såg Chrusjtjov Moskva för första gången som ukrainsk delegat — dock utan rösträtt — vid fjortonde partikongressen. Han hade en del svårigheter att hitta till Kreml, men var ändå en av de första i kongresshallen. Kongressen bevittnade en bitter kamp mellan Centralkommitténs majoritet och Leningrad-fraktionen under G. Zinovjevs ledning. Zinovjev,

som var missnöjd med NEP, hade planerat en attack mot Stalin.

Som man kunde vänta slöt Chrusjtjov upp tillsammans med sin delegation på den allmänna partilinjens och föreslog skålar för Stalin, som han på avstånd såg för första gången. Partiledaren gjorde ett mycket gott intryck på den unge mannen; Chrusjtjov kunde inte gärna veta att Stalins skenbara tillgänglighet och öppenhet bara var en användbar mask.

Två år senare deltog Chrusjtjov i en annan partikongress, den gången som fullvärdig medlem. Mellan kongresserna hade han aktivt motarbetat vänsteroppositionen med Zinovjev, Kamenev och Trotskij, vars opposition mot NEP kvarstod. Tillsammans med en överväldigande majoritet vid 1927 års kongress röstade han för uteslutning ur partiet av vänsterfraktionens ledare och dussintals andra, som stödde dem.

Framgångarna i Chrusjtjovs rajkom (partikommitté i en rajon) började väcka uppmärksamhet. Partimedlemskapet i Donets-området var unionens högsta, kolproduktionen hade uppnått förkrignivå, kulturpalats hade byggts i regionens städer, de första biograferna och radiostationerna hade kommit igång, allt bevis för Chrusjtjovs kompetens. Men en sak bekymrade honom: hans formella utbildning var starkt begränsad och den arbetsbörda varje partifunktionär måste bära dessa dagar hindrade honom från studier. Sannolikt skulle han ha stannat på partiets mellannivå om han inte, som han själv uttryckte det, haft turen att dra två vinstlotter.

I början på 1928 startade den nyvalde generalsekreteraren i centralkommittén i Ukrainas kommunistparti, S.V. Kosior, en ombildning av Ukrainas partiapparat. Chefen för centralkommitténs organisationsdepartement, Demtjenko, fick följande order:

I din avdelning arbetar sex personer, alla från intelligentian. Skicka någon till Donbass och be dem att ge dig sex partifunktionärer med arbetarbakgrund, men se upp för den gamle räven Moiseenko, som kommer att söka behålla de bästa för sig själv. Utfråga varje kandidat ytterst noga och ta sen endast de bästa hit. Jag ska själv välja den vi vill ha

En man sändes till Donbass och utsåg sex personer, som skickades till Charkov, då huvudstad i Ukraina. En av de sex var Chrusjtjov, som Kosior valde till organisationschefen Demtjenkos ställföreträdare.

Man stannade inte länge i samma position på den tiden. Demtjenko blev snart sekreterare i Kievs okrugkom (partikommitté i en region = *oblast*) och tog med sig Chrusjtjov, som dock inte blev gammal där. 1929 öppnades Industriakademin i Moskva, vars uppgift var att träna högre partikadrer för arbete inom ekonomin. Som studenter där prioriterades partifunktionärer från arbetarklassen; Chrusjtjov var en av dem. Tiden vid akademien konsoliderade hans politiska ställning.

Först gällde det frågan om de ”högeravvikande”. Redan 1928 hade Chrusjtjov stött domarna mot en grupp ingenjörer från Sjachty i Donets, som anklagats för sabotage på uppdrag av tidigare gruvägare, både ryska och utländska. Han saknade erfarenhet nog att inse att anklagelserna vilade på provokationer. Han var varmt hängiven kampen mot högeravvikarna, som då dominerade partiorganisationen i akademien. Efter två inlägg i *Pravda* ”upptäckte” akademien sina misstag och utsåg nya ledare för sin particell. Chrusjtjov, som höll sig till partiets generella linje, placerades som sekreterare i en nyupprättad byrå — troligen blev han då för första gången uppmärksam i den nationella pressen.

Självfallet stödde de nya ledarna kollektiviseringen i dess stalinistiska form liksom domarna i rättegångarna mot medlemmar av Industripartiet som anklagats för att arbeta för Frankrike, och åtalen mot de s.k. borgerliga specialisterna, medlemmar av den gamla intelligentian. Det var typiska skenrättegångar med avsikt att avskräcka från kritik av regimen. Lyckligtvis kunde Chrusjtjov utkämpa den kampen så att säga mera teoretiskt. Han behövde inte några kollektivjordbruk eller engagera sig i kampen mot kulakerna — de burgna bönder som Stalin

hade ett gott öga till — vilket många av Chrusjtjovs vänner och kolleger måste göra. Dock gjorde han sin insats när en grupp högerstudenter avlägsnades från akademien.

I den första omgången studenter, verksam som partiorganisatör, fanns Stalins hustru Nadezjda Allilujeva. Få av de andra studenterna visste att den unga kvinnan, som åkte spårvagn till akademien och vars namn gav föga ledning, var gift med landets ledare. Nikita och Nadezjda blev goda vänner. I sina memoarer skrev han:

När jag blev sekreterare i Moskvas *gorkom* och obkom (*gorkom* = partikommitté i stad; obkom = motsvarande i provins) och mera regelbundet träffade honom på familjemiddagar i hans hem ... förstod jag att hon ofta talat med Stalin om livet på Industriakademien och min roll i kampen för den "allmänna linjen". Då och då påminde Stalin mig om händelser, som jag till en början inte fattade att han hänvisade till. — Jag hade glömt ... Nadezjda Allilujeva måste ha berättat det för honom. Jag tror att detta säkrade min position och, än viktigare, Stalins attityd mot mig. Det var den vinstlott jag drog. Det var därför jag fortfarande levde medan många av mina jämnåriga, klasskamrater, vänner som jag arbetat tillsammans med i partiorganisationen, förlorade sina liv som "folkets fiender".

Måhända var Nadezjda Allilujeva död när Chrusjtjov fick denna sekreterarpost, kanske hans minne spelade honom ett spratt. Stalin tog alltför liten hänsyn till sin hustrus åsikter och vad hon berättade. Betydligt viktigare för Chrusjtjovs karriär var att L.M. Kaganovitj, som hade varit partiets generalsekreterare i Ukraina, numera inte bara medlem av politbyrån och sekreterare i Centralkommittén utan också förste sekreterare i Moskvas *gorkom* och *obkom*, behövde honom och kallade honom till partiarbete i huvudstaden. Det var också han som rekommenderade Chrusjtjov till posten som förste sekreterare i distriktet Baumans *rajkom* (partikommitté i rajon = administrativ avdelning i oblast). Några månader senare efterträdde han Moskvadistriktet Krasnaja Presnjas rajkoms förste-sekreterare M.N. Rjutin. Denne hade, liksom många av hans kolleger, förvisats till fjärran ort på grund av opposition mot partilinjen. Det råder knappast tvekan om att Chrusjtjovs uppgift var att rensa upp efter honom.

Karriären fortsatte. 1932 valdes han till andresekreterare i Moskvas *gorkom* och 1934, just 39 år fyllda, blev han ordinarie medlem av Centralkommittén. Efter att en kort tid ha varit Kaganovitjs närmaste man i huvudstaden efterträdde han med Stalins gillande denne som förste sekreterare i Moskvas *gorkom*. Kaganovitjs nya uppgift var att reorganisera järnvägsnätet. Dagstidningen *Rabotjaja Moskva* noterade:

Kamrat Chrusjtjov... som startat från botten, är en framstående representant för den generation partiledare, som utbildats av Stalin. Under ledning av den utmärkte mästaren i Stalins arbetsmetoder, kamrat Kaganovitj, är N.S. Chrusjtjov en värdig ledare för Moskvas ärorika partiorganisation.

Chrusjtjov, som vid nästa plenum med Centralkommittén blivit kandidat för Politbyrån, kände sig smickrad, men också oroad inför det stora ansvaret.

Jag var nu en fullfjädrad professionell partiarbetare, men jag behöll min verktygslåda, när som helst beredd att återgå till mitt yrke som mekaniker.

Chrusjtjov satt nu i hög position, men på sätt och vis ändå rätt kringskuren. Beslut, som utan vidare kunde fattas i andra *obkom*, måste tas upp i federala sammanhang, stundom även av Stalin själv. Även planeringen av Moskvas bostadsbyggande och försörjning med offentliga inrättningar kunde endast till dels skötas av Moskvas *obkom* eller sovjet. Vid ett tillfälle blev Nikita Sergejevitch av Stalin beordrad att hastigt skaka fram 40 offentliga toaletter på grund av att bristen på sådana åsamkat första maj-demonstranter påtagliga besvär.

Chrusjtjov satte sina spår på många sätt. Han inspekterade fabriker och jordbruk, han organiserade konferenser med jordbrukskollektivens ordförande, lärare, vetenskapsmän och rödbetsodlare och tog aktiv del i planläggningen av Moskvas återuppbyggnad. En tysk

skribent skrev:

Hela Moskva ger intryck av något ofullständigt och bullrande. Överallt långa plank, som avgränsar byggplatserna för tunnelbanan, metron. Kvarteren är fulla av byggnadsmaterial, hammarslag, dunkande, stötande och gnisslande. Överallt skakar marken. Tusentals arbetare jobbar natt och dag med en nästan fanatisk flit, fullpackade spårvagnar rullar efter gatorna, överallt kärror, för tunga för den enda häst som drar dem.

Moskva var under denna tid en gigantisk byggnadsplats, men också på väg att bli landets största industricentrum. Chrusjtjov och Moskvasovjetens ordförande, N.A. Bulganin, bar ett ansvar som bara växte efterhand som de ledde uppbyggnaden av fabriker, hus, skolor, lokaler för pionjörerna — barn mellan 9 och 14 år — parker, kulturhus och biografier. Moskva— Volgakanalen krävde en dryg del av kontrollen, särskilt som — även om det var en offentlig hemlighet att fångar användes i stor skala — huvudstaden ansvarade för försörjningen av stora mängder material och maskiner.

Ändå var det metron, tunnelbanan, som allra mest tog Chrusjtjovs uppmärksamhet i anspråk. Det var ett storslaget projekt för sin tid, helst som Centralkommittén beslutat att detta skulle bli världens bästa metro. Efter en serie försök och studier i Västeuropa, bestämde man sig 1932 för ett helt underjordiskt järnvägssystem, ett projekt planlagt av en grupp sovjetiska, tyska, franska och brittiska experter. Konstruktionsarbetet gick mycket fort; på ett år (1934) var grundarbetena för den första linjen klara och testade till 85 procent.

Mer än 70.000 man deltog i arbetet och så gott som dagligen lånade Chrusjtjov en overall för att på ort och ställe övervaka arbetet i schakten och bidra till lösningen av ständiga problem. Invigningen av den första linjen firades över hela Sovjetunionen och Chrusjtjov fick sin första Leninorden.

Chrusjtjovs position i Moskva gav honom många nyttiga kontakter. Med sitt livliga, godmodiga och sällskapliga kynne, förenat med enastående energi och enkelhet hade han uppenbarligen inga fiender i sovjet-hierarkin. Han var ivrig att lära, modig och ihärdig, men samtidigt också slug och försiktig. Hans utbildning var begränsad, men detta delade han med både Stalin, Kaganovitj och många andra, som i detta avseende markant skilde sig från den första generationen partiledare. Chrusjtjovs medfödda klokhet och intuition räddade honom från att gå vilse i maktens labyrinter. Vänskapen med Bulganin visade sig senare synnerligen nyttig, även om den fick ett hastigt slut 1957. Han hade goda relationer med åtskilliga i den högre partisocieteten och Stalin tog honom under sina vingars skugga.

Chrusjtjov och Bulganin var ofta hemma hos Stalin. Partiledaren hade en viss skådespelartalang. Även om han till sin natur var grov och brutal kunde han vara vänlig och sällskaplig när han sökte användbara personers sympati. Chrusjtjov erinrade sig:

Den tid jag arbetade i partiets *gorkom* träffade jag ofta Stalin, lyssnade till honom och mottog hans instruktioner. Jag var bokstavligt talat trollbunden av Stalin, hans artighet och uppmärksamhet ... Jag var helt överväldigad av hans charm.

Möjligen påverkades Stalin syn på Chrusjtjov även av hans längd. Chrusjtjov var kortare än Stalin och ledaren gillade inte långa män.

Även när den politiska atmosfären förändrades fortsatte Chrusjtjov att försvara Stalins linje:

En man kan sitta med fiender svärmande omkring sig utan att märka dem. Han tror självbelåtet att i *hans* organisation finns inga sabotörer, inga främmande element. Hans förtröstan är följd av enfald, av politisk närsynthet, av den vårdslöshet som idioter hemfaller åt — men absolut inte av frånvaron av fiender.

Hans ord publicerades i mars 1937 när Stalins terrorregim tagit sitt grepp om landet. De första utrensningarna hade inträffat 1935. NKVD (säkerhetspolisen) startade en kampanj för att rensa Leningrad och Moskva från icke önskvärda element och tusentals medlemmar av adels-

och storbondefamiljer, fabriksägare och andra hade förvisats till provinserna — åtgärder som Chrusjtjov uppfattade som helt riktiga. Året därpå avlägsnades huvudsakligen folk som opponerat mot Stalins politik, men efter Centralkommitténs sammanträde i februari—mars 1937 svepte terrorvågen över tiotusentals människor, som aldrig tillhört någon opposition. Snart påverkades även Moskvas partiapparat. Dussintals höga partifunktionärer arresterades eller försvann spårlöst. På en partikonferens i Moskva i juni 1937 fann sig Chrusjtjov föranlåten att i ett tal säga: ”Dessa usla förrädare översvämmade partiapparaten, några av dem faktiskt medlemmar eller kandidater till Moskvas partikommitté.”

Till skillnad från Kaganovitj, Molotov och Andrejev, som t.o.m. författat listor över ”folkets fiender” i sina egna departement och reste runt i landet för att assistera NKVD, var Chrusjtjov ingen tillskyndare av terrorn 1937. Å andra sidan finns ingen anledning att anta att han skyddade funktionärer i Moskvas partiorganisation och sovjet. Han litade på Stalin och NKVD och biföll begäran om arresteringar även om han i många fall var långt ifrån övertygad om vederbörandes skuld. Kanske lugnade han sig själv av tanken att NKVD skulle undersöka varje fall omsorgsfullt och att Stalin och andra ansvariga visste mer än vad han själv kände till. Han säger ingenting om allt detta i sina memoarer även om han medger sitt tysta samtycke till att prominenta partiarbetare oskadliggjordes på Stalins begäran:

När en förundersökning gjorts och Stalin fann det nödvändigt att flera tillsammans med honom signerade rapporten, skrev han snabbt under och lät den sedan gå runt till resten av oss. Vi skrev på utan att läsa detta bevis på kriminalitet på basis av den information Stalin gett oss. På det sättet formades ett slags kollektivt fördömande.

Men detta var bara ett sätt på vilket Chrusjtjov avstod från moraliskt ansvar. En av hans skyldigheter var att inspektera de fängelser där personer som var föremål för undersökning hölls. Han berättar:

Trejvas var en intelligent och duktig man, som jag kände från partiarbetet. Vi arbetade tillsammans i sex månader i Bauman-distriktet. Han fick ett tragiskt slut. När Stalin kommenderade regionala kommittésekreterare att inspektera Tjekans fängelser, fann jag Trejvas under en av mina ronder. Han kunde inte undgå att skäras itu när slakten började.

Chrusjtjov hade varit mycket nöjd med Trejvas. En annan man, som han känt sen 1928, hette I.N. Dubovoj, då kommandant i Kievs militärdistrikt. I sitt erkännande medgav Dubovoj att han med egna händer mördat en hjälte från inbördeskriget vid namn Scors. Chrusjtjov förundrades över att Dubovoj kunnat lura både partiet och honom själv så länge. Det skall medges att Chrusjtjovs händer var bundna, närmast genom NKVD-chefen för Moskva, S. Redens, Stalins svåger, som följde med på Chrusjtjovs besök i fängelserna. Ändå råder föga tvivel om att rädsla och försiktighet dominerade hans handlande medan han såg huvuden på folk mäktigare än han själv falla för Stalins yxa. Bland dessa ”huvuden” fanns många internationellt kända partifunktionärer, som t.ex. Pjatakov och Radek, vars skuld ”godkändes” av en jättedemonstration — mer än 200.000 människor — med krav på kännbara straff för ”förrädarna”. I sina memoarer skriver Chrusjtjov att han alltid sett Lenin som den store ledaren och hyste en varm beundran för Nadezjda Konstatinovna Krupskaja, Lenins oskiljbara livskamrat. Under denna tid 1937 iakttog han en synnerligen formell hållning till henne — och hon gentemot honom:

Det var en bitter tid för mig när alla började attackera henne. Jag minns henne som en bruten gammal kvinna. Folk undvek henne som pesten. På Stalins order hölls hon under noggrann övervakning emedan hon avvikit från partilinjén. Som jag ser det nu tror jag att Nadezjda Konstantinovna intog en riktig ståndpunkt. Hon visste att jag ställde upp på partiets linje, att jag var en produkt av Stalins generation. Hon behandlade mig därefter.

Chrusjtjov erkänner alltså att han följde partiets, d.v.s. Stalins allmänna politik. Ändå torde det fruktansvärda året 1937 ha satt mycket djupa spår. Det är svårt att tvivla på att hans samvete var en av anledningarna till det berömda talet på den tjugonde partikongressen. Han hade

undviknit att blanda sig i; när han erövrut makten öppnade han munnen.

Förföljelserna kulminerade under andra halvan av 1937, då skådeprocesser hölls i praktiskt taget alla Moskvas *rajoner* och domen så gott som undantagslöst var avrättning. Det lättade något inför valet till Högsta Sovjet. Chrusjtjovs namn fördes fram på flera håll, men han valde att kandidera för Krasnaja Presnja. Hans inval i Högsta Sovjet var naturligtvis, liksom de andra kandidaternas, beslutat i förväg.

Den höga församlingens första session hölls i januari 1938. Nikita Sergejevitj blev medlem av presidiet och följaktligen vid Centralkommitténs samtidiga sammanträde kandidat till medlemskap i Politbyrå. Därmed var han en av de tio mest inflytelserika personerna i kommunistpartiet och Sovjetstaten.

1938-1949 Ukraina

Nikita Sergejevitj regerar Ukraina

Sammanlagt arresterades mer än 150.000 partimedlemmar i Ukraina under 1937. NKVD hade den verkliga makten i republiken, inte Centralkommittén, inte heller Ministerrådet. Våg efter våg av fruktansvärd terror svepte över landet. Den ena partifunktionären efter den andra försvann till fångelserna i Ukraina eller Moskva. Massarresteringar förekom överallt. Den ukrainske ledaren P.P. Postysjev, vars plats i Politbyrå Chrusjtjov tagit, anklagades för ”bristande vaksamhet” och flyttades till lägre post i Kujbysjev. Andra ledare arresterades och sköts. Den ukrainska Centralkommitténs sekreterare, en framstående historiker, N.N. Popov, dog i fångelse, en annan ledare begick självmord. Till slut återstod bara av ledarkadern S.V. Kosior och G.I. Petrovskij, men bådas öde var beseglat. Samma månad Kosior återvände till Kiev efter den första sessionen med Högsta Sovjet kallades han tillbaka till Moskva; han hade utsetts till den höga posten som vice ordförande i Folkkommisariernas råd. Det var en fint; Stalin förberedde snarare mannens fall, han hade misshagat honom. Nu återstod endast Petrovskij, som beordrades att lämna Ukraina — sedan man högtidligt firat hans 60-årsdag.

Stalin beslöt vid denna tid att tillsätta ett helt nytt ledarskap för republiken och den 29 januari 1938 kunde pressen meddela att Chrusjtjov utsetts till biträdande förste sekreterare i Ukrainas Centralkommitté. Alla politbyråns medlemmar kallades biträdande intill dess det ukrainska partiets Centralkommitté vid den fjortonde kongressen i juni samma år formellt utsett den nya centralkommittén och politbyrå. Chrusjtjovs utnämning konfirmerades och dessutom valdes han till förste sekreterare i partiets Kiev-obkom. I slutet av juli hölls den första sessionen med den ukrainska republikens nyligen konstituerade Högsta Sovjet.

Att påstå att Chrusjtjov var utan delaktighet i den terror, som svept över Ukraina, vore helt felaktigt, men när han återvände dit hade den dock avtagit något. Visserligen fortsatte arresteringarna, men det bör påpekas att långt ifrån alla obkom-sekreterare och ministrar, som Chrusjtjov avsatte, fängslades. Många hamnade bara på blygsammare poster. I sina tal och rapporter berörde han endast tillfälligtvis de ”förrädare” och borgerliga nationalister som avlägsnats. Så t.ex. avbröt han sig vid ett tal vid den artonde partikongressen i Moskva — där han talat om framstegen inom kultur och ekonomi i Ukraina — för att beskriva folkets hat mot dessa ”troskister, bucharinister och fascistiska element”, som krossats tack vare ”vår store Stalins personliga ansträngningar”.

Under den första halvan av 1939 koncentrerade sig Chrusjtjov på industrins utveckling och jordbrukets effektivitet. Han besökte de flesta huvudorterna i Ukraina och höll en lång rad konferenser, där de agrara problemen ventilerades. De två terroråren följdes av ett regn av utmärkelser. Tiotusentals personer dekorerades med de nya ordnar och medaljer som införts. Chrusjtjov själv hedrades med sin andra dekoration, Röda Arbetsfanans orden.

Hela den andra halvan av augusti tillbringade Chrusjtjov i Moskva, bl.a. med anledning av den pågående landsomfattande lantbruksutställningen. Atmosfären var olustig; trots att han inte deltog i förhandlingarna med den tyske utrikesministern von Ribbentrop kände han självklart till de hemliga klausulerna angående Polens delning i överenskommelsen mellan Sovjetunionen och nazi-Tyskland. Omedelbart efter ratifikationen återvände han till Ukraina, där han som medlem av militärrådet deltog i de omfattande krigsförberedelserna. Dussintals divisioner flyttades mot den polska gränsen. Den 17 september gick dessa trupper över gränsen och ockuperade västra Ukraina och Vitryssland, som dittills tillhört Polen.

Polackerna gav sig praktiskt taget utan strid. Chrusjtjov var själv med på den snabba framryckningen. Den 20 september intog hans enhet Grodno i Vitryssland och Lvov i Ukraina. Händelserna i september 1939 startade andra världskriget, vilket få i Sovjetunionen fattade. I slutet av oktober valdes en folkförsamling, som godkände deklarationen om det ockuperade områdets uppgång i sovjetrepubliken Ukraina. På hederstribunen stod Chrusjtjov sida vid sida med general Timosjenko, den ukrainska frontens överbefälhavare.

Året därpå var ett ganska lugnt år i Ukraina. 1930-talet med den omstörtande kollektiviseringen, nödåren 1932-1933, den blodiga kampen mot borgare och sabotörer, terrorn 1937-1938 övergick i en mera konsoliderande period. Livsmedel fanns att få, nya industrier sattes i drift och kolproduktionen i Donbass flerdubblades.

Svårare och mera invecklad var situationen i västra Ukraina, senare även i Bukovina och Bessarabien. På landsbygden dominerade den ukrainska folkstammen, i städerna — Lvov, Bo-rislav, Drogobytj och Kobel — var majoriteten av befolkningen polsk eller judisk. Där fanns även många polska och judiska flyktingar, som bestämt sig för att återvända till de tyskockuperade delarna av Polen efter kriget. Den polska intelligentian var förvirrad och desperat, den unga staten hade rasat samman med chockartad fart. Där fanns nästan inga kommunister sedan Komintern 1937 upplöst de polska, västukrainska och vitryska kommunistpartierna, vars ledare arresterats och utplånats efter falska beskyllningar. Partiet måste byggas upp igen från grunden. En del väl snabba sociala reformer genomfördes, banker, industrier och affärsföretag ersattes med kooperativ och på landsbygden förvandlades bondejordbruken till kollektiv, storgodsägarna förlorade sina egendomar.

Emellertid väckte reformerna ingen opposition. Kapitalisterna i västra Ukraina var demoraliserade och fann motstånd lönlöst. Ändå deporterades grupper av polacker, judar och ukrainare, s.k. socialt främmande element, österut, de flesta till städer i Sibirien. Och detta var bara början. Efter kriget blev denna utglesning av samhällena i västra Ukraina, Vitryssland ävensom i de baltiska republikerna betydligt radikalare.

Ukraina var Sovjetunionens kornbod och Chrusjtjov reste runt och ägnade sig åt jordbruksproblemen mer än någonsin, bl.a. uppmuntrad av den berömde genetikern Lysenko, som var Stalins protegé. Ledarskiktet i Ukraina förblev oförändrat med undantag av att republikens inrikesminister, I.A. Serov inträdde i Politbyrå. Han var en gammal vän till Chrusjtjov, som samtidigt lärde känna den nye kommandanten för Kievs militärdistrikt, G.K. Zjukov; Zjukov efterträdde Timosjenko, som blivit unionens försvarsminister.

I slutet av juni 1940 pressades Rumänien, med Tysklands påtvingade bifall, att ”fredligt” överlämna hela Bessarabien och norra Bukovina till Sovjetunionen. Tillsammans med tidigare ukrainska områden i Bessarabien bildade de den nya Moldaviska sovjetrepubliken. Resten av Bessarabien och Bukovina införlivades med Ukraina, vilket ledde till att praktiskt taget hela den ukrainska befolkningen befann sig inom samma republik. Den var ovetande om de prövningar som väntade.

Enligt Stalins order skulle folket övertygas om att det krig, som drabbat Europa, skulle undgå dem. Typiskt var det tal M.I. Kalinin höll på 23-årsdagen av Oktoberrevolutionen: ”Av de betydande staterna är Sovjetunionen den enda som iakttar strikt neutralitet.”

Chrusjtjov red på toppen av en våg. Åtskilliga kolchoser bar hans namn och när Donets industriinstitut firade 20-årsjubileum ändrades namnet till N.S. Chrusjtjovs industriinstitut, vilket var en stor ära.

Chrusjtjov var emellertid misstänksam mot Stalins försäkringar att Tyskland inte tänkte dra in Sovjetunionen i kriget och han var starkt oroad av rapporter om händelser vid den rysk-tyska gränsen. Oron delades av generalöverste N.P. Kirponos, som övertagit general Zjukovs befäl sedan denne blivit Röda arméns stabschef. Chrusjtjov gjorde upprepade resor till gränzonen, vilket ökade hans oro. Försvarsförberedelserna gick långsamt, trupper från andra regioner, som underställts Kievs militärkommando, var huvudsakligen fredsorganiserade, pansartrupper vid gränsen saknade t.o.m. övningsammunition. En vädjan till Stalin om att påskynda försvarsanordningarna förklingade ohörd.

Detta hände i april 1941. 1 juni reste Chrusjtjov till Moskva, men tvingades av alarmerande nyheter hemifrån att be Stalin om tillstånd att resa tillbaka; han fruktade att bli överraskad av ett krigsutbrott. Hans oro var väl befogad.

Den 22 juni skulle Kievs nybyggda Chrusjtjov -stadion invigas. Ungefär samtidigt skulle universitetets nya studenter skrivas in; ingetdera blev av. Natten mellan den 21 och 22 juni överlämnade sig en deserterande tysk fanjunkare och berättade att tyskarna skulle angripa i gryningen. Kirponos underrättade Chrusjtjov och Zjukov och innan en halvtimme gått hade nyheten nått Stalin, som tog föga notis om den; han föredrog att bege sig till sin datja, sitt sommarhem, för att vila. Men varken Chrusjtjov eller Zjukov sov den natten. Tidigt på morgonen den 22 juni gick tyska trupper över gränsen. Kriget hade börjat.

Det fosterländska kriget

Som medlem av militärrådet i Kiev var Chrusjtjov också politisk kommissarie och kommenterade alla politiska avdelningar inom de militära styrkorna. Detta innebar att inga beslut kunde tas i försvarsområdets högkvarter utan honom. Dessutom medförde medlemskapet i unionens politbyrå och positionen som förstesekreterare i Ukraina-republikens centralkommitté att hans uppgifter sträckte sig över industrins ledning och transportväsendet samt mobiliseringen av det frivilliga "hemvärnet" och civilbefolkningen. Hans uppmärksamhet var från första stund inriktad på militära problem och mobiliseringen av republikens alla resurser för krigsansträngningarna.

Kriget gick till en början dåligt för Sovjetunionen. Visserligen lyckades general Tjulenevs styrkor hindra de tysk-rumänska trupperna att omedelbart gå över floden Prut in i Bessarabien, men den 16 juli kunde fienden inta Kisjinnjov. De sovjetiska trupperna drog sig tillbaka bortom floden Dnestr där de planerade en ny försvarslinje. På den sydvästra fronten, där general Kirponos var befälhavare och Chrusjtjov medlem av militärrådet, kunde fienden ockupera den ena efter den andra av de västukrainska städerna. General von Kleists pansartrupper hade redan den 11 juli trängt ända fram till Kievs första försvarslinje med målet att snabbt ockupera Ukrainas huvudstad och därefter omringa de sovjetiska divisionerna på de syd- och sydvästra fronterna. Situationen var kritisk och i militärledningen rådde förvirring. Chrusjtjov minns:

På krigets femte eller sjätte dag skickade vi general Vasugin, en av militärrådets medlemmar, för att instruera en av våra pansardivisioner. Han kom tillbaka till mig i ett beklämmande tillstånd. "Allt är förlorat, allt går som i Frankrike. Jag skjuter mig." Jag försökte lugna honom: "Är ni galen människa? Ta er samman!" sade jag, men hann inte hindra honom innan han dragit sin pistol och skjutit sig inför mina ögon.

Chrusjtjov och Kirponos ledde Kievs försvar. Över hela Ukraina började tillverkning av vapen och ammunition — huvudsakligen enkla antitankgranater och flaskor fyllda med explosivt innehåll.

Forten runt Kiev, som tagits ur bruk, sattes snabbt i krigsdugligt skick, bemannades och utrustades med vapen. Befolkningen grävde ett djupt dike, en tankfälla, kring huvudstaden och en frivillig milis organiserades. Åtgärderna var tillräckliga för att hindra de tyska trupperna att inta Kiev med planerad lätthet. Under den senare delen av juli och under hela augusti utkämpades ett stort slag utanför Kiev. Fienden lyckades inte erövra staden, men kunde i norr och söder tränga Röda armén långt österut. Därvid bildade fronten vid Kiev en djup bukt, vilket var en mycket farlig utveckling med risk för omringning av betydande sovjetiska styrkor, förlust av Kiev och ett svårt nederlag på den södra sektorn. Chrusjtjov och Kirponov liksom befälhavaren på den sydvästra sektorn, Budjonnyj, ville lämna Kiev för att organisera försvaret längs vägarna till Charkov och Donbass. Stalin förbjöd dem att överge Kiev.

Stalin var ytterst obalanserad de första krigsmånaderna. Han misströstade och förlorade temporärt kontrollen över både land och armé. En sommardag under de våldsamma striderna i Ukraina beordrade han Chrusjtjov till Moskva:

När jag kom till högkvarteret vid Kirovgatan (som Mjasnikovskajagatan hette på den tiden), inrymt i Metrostationen, satt Stalin på en soffa, till synes helt slut och fullständigt demoraliserad. Han svarade likgiltigt på min hälsning, räckte mig handen och undrade hur läget var. Jag sade att det var dåligt, att vi var på reträtt. Han gav ett buttert svar: "Var är nu det där ryska modet de brukade tala om." Jag blev mycket upprörd; hur kunde Stalin förebrå det ryska folket när han själv bar skulden till nederlaget genom att förinta kadernerna och missa användningen av de materiella resurser, som folket under svett och möda arbetat ihop?

På hösten hade Stalin återhämtat sig. Slagen vid Kiev och Smolensk hade hejdat tyskarna. De hade tvingats att göra halt utanför Leningrad och de tysk-rumänska styrkorna stoppades genom det envisa försvaret av Odessa. Fortfarande hade dock Stalin dåligt grepp om det strategiska läget och gav ofta motstridande order. Han saknade nödvändig flexibilitet och förtroende för sina militära ledare. Zjukov beskriver vad som hände när han försökte övertyga Stalin om det kloka i att överge Kiev:

Jag fortsatte: Den sydvästra fronten måste dras tillbaka till Dneprs vänstra strand och koncentrera reserverna, fem förstärkta divisioner, inte mindre, för att förena den centrala och sydvästra fronten.

Än Kiev då? undrade Stalin.

Jag förstod vad orden tillbakadragande betydde för hela det sovjetiska folket och för Stalin själv, men som militär kunde jag inte låta känslor ta överhand utan bara föreslå den enda möjliga lösningen.

Vi måste lämna Kiev, svarade jag. Vi måste gå till motattack i den västra sektorn för att eliminera bukten vid Elnja, som kan bli ett brohuvud mot Moskva. Vad då för motattack? Vad är det för dumheter? Hur kan ni tänka er att överlämna Kiev till fienden?

Jag kunde inte hindra mig från att svara: Om ni tror att generalstabschefen bara pratar strunt finns ingenting för honom att göra här. Jag anhåller om att bli befriad från mitt uppdrag och sänd till fronten.

Hetsa inte upp er, sade Stalin, men om ni beslutar er för den attityden kan vi gå vidare utan er.

Nästa dag var Zjukov avskedad från sin post och skickad till fronten vid Elnja. Där lyckades styrkor under hans befäl tillfoga tyskarna ett partiellt nederlag. På den sydvästra fronten där- emot blev Stalins envishet och militära inkompetens orsak till en tragedi. På Chrusjtjovs initiativ togs ett självständigt beslut att överge Kiev, men Kirponos, som kände sig bunden av Stalins order tvekade. Resultatet blev att tyska stridskrafter omringade stadens försvarare, som kapitulerade den 21 september 1941. Några enstaka enheter lyckades komma undan, men de flesta stupade eller tillfångatogs. Bland de stupade var så gott som hela staben i högkvarteret.

Chrusjtjov liksom den sydvästra frontens befälhavare, Budjonnyj, befann sig utanför

kordongen i Kiev, men saknade resurser att täppa till hålet i frontlinjen. De tyska arméerna rullade vidare österut och intog till slut hela Ukraina öster om Dnepr. Allt gick ändå inte fel; vid ett tillfälle korsade Chrusjtjovs mod de tyska planerna.

Han hade tagit högkvarter i en villa i Charkovs centrum, men planeringen gick ut på att överge staden och föra trupperna bakåt till Voronesj- och Kursk-områdena. En arméingenjör hade konstruerat en verkligt kraftig mina, som placerades intill Chrusjtjovs villa. Dessutom stoppades mängder av sprängämne under villan, där Chrusjtjov fortsatte att arbeta i lugn och ro. Han lämnade huset endast ett par tre timmar innan de första tyska styrkorna nådde staden. Som man räknat ut tog tyskarna sitt högkvarter i samma villa. Någon vecka senare utlöstes minan genom en radiosignal från någonstans vid Kursk; hela det tyska högkvarteret flög i luften.

Under de kritiska dagarna sommaren och hösten 1941 höll Chrusjtjov knappast något offentligt tal; det var ingen tid för sådana. Svårt skulle också ha varit att förklara för belägrade ukrainare varför fronterna sviktat. Däremot gav han en del appeller om skoningslös kamp mot fienden. Budjonnyj uppmanade till gerillakrig. Med hänvisning till Röda arméns framgångar framför Moskva och andra fronter uppmanades folket att utlösa gerillakriget över hela Ukraina, att strunta i tyskarnas bestämmelser och vidta alla möjliga åtgärder för att förhindra deras tillgång till livsmedel.

Röda arméns offensiv i februari—mars 1942 medförde endast obetydliga framsteg, men med vårligt väder planerades en attack från Charkov. Chrusjtjov var en av de ansvariga för förberedelserna. Attacken ledde till några inledande framgångar, men utan förstärkningar kunde de inte fullföljas. Värre än så: I Kramatorsk-området hade tyskarna koncentrerat en styrka, som skar av de sovjetstyrkor som ryckt fram. Chrusjtjov ringde enligt egen utsago till Stalin vid två tillfällen och begärde tillåtelse att avbryta Charkovoperationen. Båda gångerna vägrade Stalin att svara. Samtalen fördes istället med Malenkov, som förmedlade instruktion om att offensiven skulle fortsätta. Zjukovs uppfattning om Stalins vägran var att kommandot på den sydvästra fronten försäkrat att tyskarna vid Kramatorsk inte innebar något hot mot fortsatt framryckning. Oavsett vem som hade rätt led Röda armén ett svårt nederlag och 150.000 sovjetsoldater blev krigsfångar.

Några dagar senare kallades Chrusjtjov till Moskva beredd på det värsta, även arrestering. Stalin lämnade honom oviss åtskilliga dagar, sen sände han honom till Stalingrad som medlem av militärrådet där. Befälhavare för styrkorna i Stalingrad var generalen A.I. Jerjomenko.

En av Chrusjtjovs uppgifter var att leda gerillaverksamheten i Ukraina. I de ockuperade områdena bildades hundratals partisangrupper och mer än 1.500 sabotageenheter. Underjordiska partiorgan, t.o.m. en centralkommitté, bildades. Partisanerna förorsakade tyskarna kännbara förluster, men sant är att nationalistiska grupperingar med ockupationsmaktens stöd vållade bekymmer. Den ukrainska upprorsarmén och Ukrainska folkets revolutionsarmé var särskilt starka i västra Ukraina.

Den 25 december 1942 hölls i Moskva en ceremoni med anledning av Sovjet-Ukrainas 25-årsdag. Chrusjtjov som då var med armén utanför Stalingrad, ”ledaren av arméns bolsjeviker kämpande mot fienden”, fick ett hälsningstelegram från Moskva. I telegrammet titulerades han ”kamrat” istället för det tidigare något ”lägre” prefixet ”kamr.”.

Och visst var han meriterad. Trots att hans ansvar var huvudsakligen politiskt diskuterades strategi och taktik sällan i hans frånvaro. Tidvis tog han själv beslut i militära frågor. Vid ett tillfälle korsade han, i medvetande om att allt inte var som det borde vara på Stalingradfrontens flanker, stäppen längs Volga från Stalingrad till Astrachan. På flera ställen fann han arméavdelningar oförberedda för strid och vidtog på egen hand åtgärder för att förbättra försvaret i denna region. Generellt sett var emellertid hans uppgift att upprätthålla moralen hos soldaterna och deras befäl och detta gjorde han med sådan framgång att han

starkt medverkade till utgången av slaget vid Stalingrad och hela det andra världskriget.

Han var ständigt hos trupperna, mitt i striden. Vid ett tillfälle hade han tagit skydd i en barack, en isba, när fientligt artilleri började skjuta in sig. Kommendanten föreslog ett säkrare ställe och några minuter efteråt fick tyskarna in en fullträff i det skydd som nyss lämnats.

Chrusjtjov deltog också i planeringen av den motoffensiv i november 1942, som efter två månaders bittra strider slutade med den tyska Stalingradarméns kapitulation. Efter den viktiga segern vid Stalingrad upplöstes denna armégrupp, Chrusjtjov sändes till den södra fronten, som kommenderades av Eremenko och senare Malinovskij. Rostov vid Don befriades, vissa delar av Ukraina dessutom. Den 17 februari 1942 nådde förband från Vorosjilovgrad fram till Charkov. Chrusjtjov, som nu bar titeln generalljtnant, besökte de båda totalt sönderskjutna städerna och talade till de överlevande. Hans insatser belönades med andra klassen av Suvorovorden ”för skicklig och tapper ledning av militära operationer”.

Charkov måste f.ö. återerövrats två gånger. Efter den första segern kom en oväntad tysk motoffensiv, som tvingade till ett snabbt återtåg. I slutet på augusti var staden befriad för andra gången.

Sovjet-arméns stora seger i slaget vid Kursk — det fosterländska krigets viktigaste näst efter Stalingrad — öppnade vägen till Ukraina. Den andra november gavs order om att gå mot Kiev. Tre dagar senare tog sig första ukrainska armégruppen fram till förstäderna, natten mellan den 5-6 november rensades Kiev från tyska styrkor. Chrusjtjov var där. I en rapport till Stalin skrev han: ”Kiev ser ut som en de dödas stad.”

I mars 1943 drabbades Chrusjtjov av personlig sorg. Hans son Leonid, som tillhörde flygvapnet, sköts ned över ockuperat område vid Smolensk.

Efterhand övergick Nikita Sergejevitj till civilt uppbyggnadsarbete. Ekonomin var i grunden förstörd, lag och ordning måste återupprättas. Ukrainas högsta sovjet gjorde honom till ordförande i Folkkommisariernas råd i republiken. Fortfarande var han förstesekreterare i dess centralkommitté.

I skydd bortom Stalins skugga

För Chrusjtjov var det stora fosterländska kriget över — även om han fortfarande bar sin generalsuniform. Hans liv hade blivit mindre farligt, men säkert inte lättare. Situationen i de befriade områdena var minst sagt svår. Största delen av industrin och kollektivjordbruken var förstörda och kreaturen slaktade. Jordbruksarbetet sköttes med enklast tänkbara redskap och ofta såg man kvinnor dra plogen. Männerna var vid fronten eller deporterade av tyskarna. Gruvor och elverk var ödelagda, vägar och järnvägar förfallna. Chrusjtjov unnade sig varken rast eller ro. Nyss fyllda 50 år belönades han med sin andra Lenin-orden. På födelsedagen fick han vara med om att bära sin stridskamrat general Vatutin till graven.

Generalen hade sårats vid en drabbning med ukrainska nationalisterna, som fortfarande var en påle i köttet på Ukraina. Även efter den totala befrielsen från tyskarna vid mitten av oktober 1944 var nationalistiska grupper — UPA, UNRA, Banderister, Melnikoviter och ”Bulbas män” aktiva i skogarna och på landsbygden. Ett bittert krig fördes mot dem. En viss del av befolkningen i västra Ukraina sympatiserade med nationalisterna, men många, särskilt på landsbygden tvingades under hot om våld att erbjuda dem skydd och föda. I avsikt att försvaga den nationalistiska rörelsen flyttades hundratusentals människor i väst-Ukrainas byar till Sibirien. Vad nationalisterna beträffar dödades de flesta i strider med armésoldater medan andra infångades och dömdes till maximalt straff i arbetsläger. Endast några få kunde gömma sig undan eller fly till väst.

Den extrema nationalismen hade också en mera allmän, mildare form överallt i Ukraina. Lokala politiker, artister och författare omfattade den och myndigheterna uppmuntrade den

som ukrainsk patriotism. Man skrev en ukrainsk encyklopedi, artiklar om republikens kulturpersonligheter publicerades, i synnerhet avhandlades kosackledaren Bogdan Khmel'nitskij, som på 1600-talet bekämpat det polska inflytandet, och staden Perejaslav, där 1654 beslutet om Ukrainas förening med Ryssland fattats. Den ryska ortodoxa kyrkan legaliserades och några av de kyrkor som tyskarna förstört återuppbyggdes. Moskva började åter betrakta Ukraina som unionens kornbod och manade till ökad kött- och jordbruksproduktion.

V-dagen, segerdagen, var Chrusjtjov i Kiev, hälsad av väldiga demonstrationer. Den 24 juni 1945 stod han på hedertribunen vid Lenin-mausoleet tillsammans med Stalin och den övriga parti- och militärtoppen när segerparaden passerade Röda torget. Han föreföll ha uppnått ledarskiktets fullkomliga förtroende. Dessutom kunde han tillbringa sin mesta tid i Kiev, enligt den brittiske historikern Edward Crankshaw ”i skydd mot intrigerna, smickret och förtälet i Stalins skugga”. Stalin lämnade inte sina medarbetare i tvivel om deras beroende av honom och Chrusjtjov kunde heller inte undgå detta konstanta tryck. Ändå kunde han som Stalins personliga representant upprätthålla sin makt och sin auktoritet. Han var inte immun mot riskerna, men hans position tillät honom att utveckla sina naturliga ambitioner, sitt sätt att arbeta.

Chrusjtjov var utan tvivel sämre utbildad än t.ex. Sjdjanov och Vosnesenskij och hans kunskaper i marxistisk teori vilade på svagt underlag. Men han visste mer än någon annan i Stalins inre cirkel om arbetares och bönders problem. (Stalin kallade honom vid ett tillfälle *narodnik*, populist.) Chrusjtjov var populär i Ukraina; Stalinkulten kompletterades med en Chrusjtjov kult. Han omfattades med värme och respekt.

Typiskt för honom var att han vägrade att sköta republikens affärer per telefon; han reste ständigt kors och tvärs över Ukraina. Den intensiva aktiviteten gav också resultat. I oktober 1945 kunde Chrusjtjov rapportera att kolproduktionen ökat med 40% jämförd med 1940 års resultat. Republikens odlade mark hade nått upp till 71% av förkrigstidens o.s.v. Ukraina kunde ändå inte motsvara kraven enligt planen för 1945. På tiotusentals hektar åker med brödsäd och majs stod skörden kvar på grund av brist på arbetskraft och maskiner. Mot slutet av året förvärrades situationen av torka och frost. När Centralkommittén beordrade bönderna att använda kor som dragdjur, vilket underlättade sådden, sjönk mjölkproduktionen. De magra djuren orkade inte dra tunga plogar, reparation av jordbruksmaskiner försenades. Till detta kom bristen på livsmedel. I Ukrainas byar svalt människorna. Chrusjtjov föreslog Moskva ransonering och utplacering av sopp-kök då hungern bland bönderna gjorde dem mer eller mindre oförmögna till arbete. Stalins svar var ett ovetligt brev. Och mer skulle följa.

På direktiv av Stalin ändrades sammansättningen av Ukrainas partiorgan radikalt. I en rapport från centralkommitténs möte den 3 mars 1947 hette det:

I avsikt att stärka parti- och sovjetarbetet har vid plenum beslutats att separera posterna som ordförande i Folkkommisariernas råd (senare ministerrådet) och förstesekreterare i Ukrainas kommunistpartis centralkommitté. Därvid utsågs L.M. Kaganovitj till förstesekreterare i centralkommittén. N.S. Chrusjtjov kvarstår som ordförande i Folkkommisariernas råd.

Några dagar senare blev Chrusjtjov på egen begäran befriad från sina plikter som ordförande i partiets *obkom* och *gorkom* i Kiev. Plötsligt hade han upphört att vara Stalins vicekung i Ukraina. Han accepterade beslutet i tystnad och nöjde sig med att med takt och skärpa medge att han funnit kritiken nyttig samt att valet av ”den enastående medlemmen av bolsjevikpartiet och Sovjetregeringen, medlemmen av unionens politbyrå, L.M. Kaganovitj, var ett starkt bidrag till det arbete som påbörjats i republiken och dess ministerråd”. Detta framfördes vid sessionen med Ukrainas högsta sovjet strax efter den tillkännagivna förändringen.

Kaganovitj var inte uteslutande belåten med sin utnämning. Tydligt ville han tillbaka till huvudstaden så snart han ”rustat upp” partiarbetet i Ukraina. Han hade en gång rekommende-

rat Chrusjtjov till en ansvarsfull post i Moskva och nu måste han gå till rätta med sin protegé. Han valde att arbeta huvudsakligen genom Ministerrådet och i praktiken tillsammans med Chrusjtjov, som fortsatt bar ansvaret för jordbruksproduktionen. Självt valde Kaganovitj att leda återuppbyggnaden av industrin och kulturlivet i republiken. Ukraina hade fått betydande stöd av Förenta nationerna i form av livsmedel, medicin och annat gods till ett värde av 200 miljoner dollar.

1947 års skörd var enastående och översteg planerna. Under året steg också industriproduktionen i Ukraina med 30%. Materiellt var republiken på väg att blomstra, men vacklade under de ursinnigt ideologiska angrepp, som initierats av Kaganovitj, därtill uppeggad av Stalin och Sjdjanov; de ville utplåna dem som fortfarande omfattade ”formalism och nationalism”. Vid den tiden var en poet, vetenskapsman och partiaktivist vid namn Rylskij ordförande i Ukrainas författarförbund. Rylskij hade bl.a. fått Stalinpriset för sin patriotiska diktning. Han utsågs nu till skottavla för ideologisk förföljelse och avlägsnades från sitt ordförandeskap. I *Pravda Ukrainy* publicerades den 20 november 1947 en artikel med bl.a. följande meningar:

Rylskij skrev tidigare en del positiva verk sedan han börjat följa den sovjetiska litterära linjen. I senare verk har han gett prov på återgång till den nationalistiska syn, som är fientlig mot Sovjetlitteraturen. I arbeten som *Son av sovjeternas land* och *Sång till fosterlandet* visar Rylskij en falsk patriotism, som antyder ideal helt främmande för den sovjetiska nationalkänslan.

Den ukrainska intelligentian var helt förbluffad över denna tarvliga och orättfärdiga attack. När Podgornyj, som ledde Ukrainas kommunistiska parti under 60-talet, talade vid den tjuugoandra partikongressen i Moskva sade han bl.a.:

Kaganovitj omgav sig av ett gäng karaktärlösa smickrare. Han raserade kadrer hängivna partiet, anklagade och terroriserade ledande funktionärer i republiken. Han var sadist, älskade att förödmjuka aktivister och medlemmar av intelligentian, degradera dem och hota dem med arrest och fängelse. Med goda skäl talar många om Kaganovitjs tid i Ukraina som republikens svarta dagar ... Med sin utomordentliga prestige bland Ukrainas arbetare och med deras stöd gjorde Chrusjtjov allt han kunde för att hindra Kaganovitjs ondskefulla intriger.

Detta var dock något överdrivet. 1947 var inget ”svart år” i Ukraina och relationerna mellan Kaganovitj och Chrusjtjov var inte så dåliga. Icke desto mindre upplevdes slutet på hans regemente — lika hastigt som det börjat — med stor lättnad. Kaganovitj blev vice ordförande i det unionella ministerrådet i december 1947. Samtidigt återvaldes Chrusjtjov till posten som förste sekreterare i Ukrainas kommunistparti. Däremot bekräftade Centralkommittén sitt tidigare beslut att dela på de båda högsta posterna i republiken och rekommenderade att D.S. Korottjenko skulle utses till ordförande i Ministerrådet.

I början på 1948 — ett avgörande år på många sätt — firades under anslående former Sovjetrepubliken Ukrainas 30-årsjubileum både av ukrainarna själva och gäster från de övriga rådsrepublikerna. Tusentals människor dekorerades med ordnar och medaljer, bland dem Chrusjtjov, Korottjenko och Kaganovitj, som alla erhöLL Leninorden.

Även om Chrusjtjov kunde skydda Rylskij från flera påhopp, skulle det vara naivt att tro att de pogromer som rasade i Moskva 1948-1949 saknade följder i Ukraina. Genetiker som opponerade mot Stalins synsätt, den borgerliga musikens epigoner, kulaker, ”hemlösa kosmopoliter” och ”främmande element” förföljdes skoningslöst. Om Chrusjtjov avstod från denna politik gjorde han heller ingenting emot den. Hans uppmärksamhet riktades istället på den nya gasledningen mellan Dasjava och Kiev och han engagerade sig i jordbrukets utveckling. Hans och den skicklige jordbruksministern V. Maskevitjs arbete började ge resultat. Skörden 1948 överträffade det föregående årets och överskred t.o.m. förkrigstidens högsta nivå, detta trots att mekaniseringsgraden och antalet jordbruksarbetare ännu inte nått lika långt. Naturligtvis stod de kollektiva och statliga jordbruken under stark press för att uppnå

sådana resultat, men den moraliska styrka, som var så karaktäristisk de första åren efter segern över nazi-Tyskland, kvarstod fortfarande.

I januari 1949 höll Ukrainas kommunistparti sin sextonde kongress i Kiev. I sin rapport över en nästan tio år lång period hade Chrusjtjov många stolta ord att säga: försvaret av Kiev, partisanrörelsen i Ukraina, det ukrainska folkets ärorika del i det fosterländska kriget, den framgångsrika återuppbyggnaden i republiken, där industriproduktionen nått i det närmaste för-krigsnivån, jordbrukets tillväxt. Åtskilligt föredrog han att tala om: anledningarna till Röda arméns tidiga nederlag i Ukraina, terrorn vid krigsslutet, deportationen av tusentals människor från västra Ukraina, de låga priser kollektivfarmerna fick för sina produkter, jordbruksarbetarnas låga löner och mycket annat därtill.

Även 1949 lyckades Ukraina överskrida de uppställda målen för leverans av jordbrukets produkter till staten. Däremot misslyckades Chrusjtjov i sitt entusiastiska förespråkande av odling av hirs. Till allt annat var han också sysselsatt med förberedelser inför firandet av Stalins 70-årsdag. Några dagar före födelsedagen utnämndes förstesekreteraren i Moskvas *obkom*, G.M. Popov till minister för stadsbebyggelse och på rekommendation av partiets centralkommitté utsågs Chrusjtjov att ta hans plats plus ansvaret för Moskvas *gorkom*. Han löstes från sina uppgifter i Ukraina och uppmanades att återvända till huvudstaden fortast möjligt.

Hans avresa markerade inledningen till en ny karriär.

1950-1955: Mot nya uppgifter

Åter i Moskva

Formellt sett kunde Chrusjtjovs nya uppdrag betraktas som en degradering. För att utesluta en sådan tolkning och utöka hans befogenheter utsågs han av Centralkommittén till en av dess sekreterare — en ära som tidigare kommit endast Kirov och Kaganovitj till del. Stalin syntes ytterst vänligt stämd mot honom under dessa månader. Vid den högtidliga ceremoni på Bolsjoj-teatern, då bolsjevikernas ledare hyllades på födelsedagen, satt Mao Tse-tung på Stalins högra sida och Chrusjtjov på den vänstra.

Direkt efter sin ankomst till Moskva fick Chrusjtjov ta itu med dussintals ekonomiska och politiska problem. En kort tid före utnämningen hade hela ledarskiktet i Leningrads obkom utrensats och tusentals officiella personer arresterats. Det fanns folk, som ville upprepa operationen i Moskva, varför Chrusjtjov anförtroddes uppdraget att granska sin företrädare Popovs verksamhet. En undersökningskommission under hans ledning avslöjade en del finansiella missförhållanden, men — som Chrusjtjov rapporterade till Stalin — inga politiska brott. Tack vare Chrusjtjov undgick Moskva utrensningar av samma slag som i Leningrad.

Huvudstaden var nu stadd i massiv utbyggnad. Arbetet på Metron hade fortsatt under hela kriget. Kort efter sin återkomst kunde Chrusjtjov inviga ringlinjen mellan Kurskstationen och Krimtorget. De flesta moskoviter bodde fortfarande i överfyllda lägenheter, ofta två familjer i ett rum. Tusentals människor bodde i primitiva träbaracker i årtal. 1951 planerades ett program med bostadshus om sju à åtta hundra kvadratmeter sydväst om city.

Chrusjtjovs intresse för jordbruket förnekade sig inte. Han överraskades av den låga produktionsnivån och böndernas otroligt låga bostadsstandard. Återuppbyggnaden hade riktats huvudsakligen mot landets västliga områden och ”den svarta jorden”, den feta myllan, i söder, där den största och snabbaste avkastningen kunde förväntas. Chrusjtjov förvånades också över de i jämförelse med Ukraina ytterst små brukningsdelarna. 1949 omfattade 26% av jordbrukskollektiven mindre än 100 hektar odlad jord. Chrusjtjovs avsikt var att slå samman små brukningsenheter och förena småbyarna till större bosättningar. På hans förslag formades

Moskvas och angränsande *oblast* till en resursbas för att förse huvudstaden med potatis, grönsaker, kött och mjölk. Vid tiden för vårsådden 1950 hade de flesta mindre kollektivjordbruken slagits samman. På hösten var 6.069 kollektiva småbruk förvandlade till något mer än 1.500, var och en genomsnittligt sett med 772 hektar under plogen. Det blev en framgång, som ledde till att såväl Centralkommittén som unionens ministerråd sanktionerade åtgärderna.

Chrusjtjov tycktes lyckosam i vad han företog sig, men det fanns också motgångar. Inte nog med att han ville ha jordbrukarna att odla majs och hirs; i Moskovskij Bolsjevik pläderade han för plantager för vattenmeloner från södra Volga, meloner från Centralasien, jordärtskockor, pumpor och t.o.m. vin. I ett av sina tal propagerade han för sockerbeter och solrosor, vars frön, sade han, skulle sås efter den första snön i november. På något håll ledde detta till en temporär framgång, men på de flesta håll komplett fiasko. Som tur var gjordes sådana experiment i liten skala.

Sen var det ”jordbruksstäderna”, en idé som följt med Chrusjtjov från Ukraina. Där hade fyra stora kolchoser beslutat gå samman i en formlig super-kolchos med tio—tolvtusen invånare i ett helt nybyggt jordbrukssamhälle. Det besvärliga var bara att ett projekt, som t.o.m. i Ukraina med dess utmärkta ”svarta jordar” var svårt att genomföra, var en omöjlighet på utarmade jordar, där man saknade både resurser för och behov av sådana ”jordbruksstäder”. Det hindrade inte Chrusjtjov från att utarbeta planer och i *Pravda* framförde han i mars 1951 ett konkret förslag därom. Malenkov trodde inte på idén och Stalin ogillade artikeln. Följande dag meddelade *Pravda* att genom ett redaktionellt misstag hade Chrusjtjovs artikel ”Urbaniseringen och byggandet av kolchoser”, publicerats utan att karaktären av debattinlägg angivits. Något senare distribuerades ett hemligt cirkulär till partiorganisationerna, i vilket artikeln förklarades vilseledande. Chrusjtjov blev djupt sårad, men först på toppen av partihierarkin lyckades han få cirkuläret formellt utsuddat. Men han kom aldrig tillbaka till sina ”jordbruksstäder”.

Motgången påverkade emellertid inte på något sätt Chrusjtjovs maktställning. Sommaren 1952 hade jordbruksproduktionen till följd av höga skatter och låga priser stagnerat betänkligt. Partiets uppmärksamhet var emellertid inriktad på den förestående nittonde partikongressen, den första på mer än tretton år. Stalin var inte tillräckligt stark för att själv föredra Centralkommitténs rapport, vilket anförtroddes Malenkov. M.Z. Saburov fick ange direktiven för den femte femårsplanen och Chrusjtjov för förändringar i partistadgarna. Ett av ändringsförslagen gällde kommunistpartiets officiella namn: från ”All-unionens kommunistparti (bolsjevikerna)” till ”Sovjetunionens kommunistiska parti”.

Kongressen började den femte oktober, varvid en ny centralkommitté valdes — vilket var på tiden; dess sammansättning hade knappast förändrats sedan förra kongressen, trots tillkomsten av en helt ny generation militära, ekonomiska och politiska ledare. Vid kongressens första plenum föreslog Stalin val av ett stort presidium på tjugofem medlemmar och elva kandidatmedlemmar. Han hade alla namnen klara! Följdriktigt föreslog han inrättande av en presidiabyrå bestående av några av presidiets medlemmar, däribland Chrusjtjov, men varken Molotov eller Mikojan. Fem av byråns medlemmar skulle ta itu med landets mest pressande problem; Stalin själv, Malenkov, Berija, Bulganin och Chrusjtjov.

Stalin var vid gott lynne. Ingenting tydde på riktigheten av rykten om att han planerade att deportera judar till östliga delar av unionen och en ny utrensning inom partitoppen — nå- got som särskilt skulle ha hotat Molotov, Mikojan och Vorosjilov, men också Berija. I början på 1953 arresterades en stor grupp läkare i Kreml anklagade för sabotage, spionage och t.o.m. mord på partiledare. Ministern för KGB, i praktiken dess chef, Abakumov, arresterades och tillsammans med honom många av departementets medarbetare i Georgien. Trots detta var Stalin på gott humör och inviterade sina kamrater till middag mest varje dag. Chrusjtjov beskriver sammankomsten den 28 februari 1953, den sista av dem alla:

På lördagen ringde man från Stalins kontor och meddelade att han tog emot i Kreml och att vi var inbjudna. Inte till ett vanligt byråsammanträde — invitationen gällde mig personligen, Malenkov, Berija och Bulganin — inga fler. Supén i Stalins datja pågick länge. Stalin kallade den middag. Vi avslutade den vid fem—sextiden på morgonen, vilket var vanligt. Stalin var på gott humör efter måltiden, ingenting tydde på något ovanligt. Vi sade adjö till kamrat Stalin och gick. Jag minns att han följde oss ut i hallen, han skämtade och var verkligen i god form. Han viftade med sitt pekfinger och petade mig i magen och kallade mig Mikita — han använde alltid den ukrainska formen av mitt namn när han var på gott humör. Vi avlägsnade oss på lika gott humör eftersom ingenting hänt under middagen. För de där middagarna hade inte alltid slutat så lustigt.

Dagen därpå avvaktade Chrusjtjov den vanliga inbjudningen, men ingen sådan kom. I Stalins datja rådde oro och förvirring. I sina privata rum levde han helt isolerat bakom pansrade dörrar och ett utvecklat signalsystem. Han tryckte på en knapp och i tjänstefolkets rum tändes signalen ”laga te”. Nästa signal beordrade ”ta in teet”. På kvällen den första mars fick serveringen den första vanliga signalen, men den andra kom aldrig. Vakten beordrade servitrisen att titta in i Stalins rum och fann honom liggande på golvet i matsalen. Tillkallade medlemmar av presidiet såg sin ledare medvetlös. Läkarnas diagnos talade om hjärnblödning, högra kroppshalvan förlamad, förlust av talförmågan. Tillståndet var ytterst allvarligt.

Maktkampen efter Stalin

Stalin avled den femte mars, endast några dagar efter den första hjärnblödningen. Förutom läkarna vakade Malenkov, Berija och Chrusjtjov de sista minuterna av diktatorns liv. De hade varit där praktiskt taget hela tiden, även Bulganin, som vilade för tillfället. Chrusjtjov var fylld av motstridiga känslor. Hans medkänsla var påtaglig, ögonen tårades. Men mest oroades han för landets och partiets öde.

Motsättningarna i partitoppen före Lenins bortgång, särskilt mellan Trotskij och Stalin, hade starkt oroat ledaren, något som också framgår av hans testamente, som dikterades i december 1922 där han angav hur partiet skulle reorganiseras. Lenin befarade att fiendskapen mellan de båda kunde spränga partiet. I ett tillägg i januari 1923 föreskrev han Stalins avlägsnande från posten som Centralkommitténs generalsekreterare.

I Stalins fall rådde ovänskap mellan flera av presidiets medlemmar särskilt mellan Molotov, Malenkov, Vorosjilov och Kaganovitj, men Stalin snarare underblåste än försökte avvärja fiendskapen. Chrusjtjov oroades av misshälligheterna kollegerna emellan, men mest fruktade han att Berija skulle överta makten efter Stalins död och var fast besluten att med alla medel avvärja något sådant.

Dagen före Stalins bortgång tog han upp frågan med Bulganin. De fann sig överens i stort sett och så snart Stalin var borta beslöt de att hindra Berija från kontroll över ministeriet för statens säkerhet (MGB), som utvecklats till statsmaktens mest inflytelserika organ. Berijas skyddsling Abakumov var redan arresterad.

Men uppgörelsen med Bulganin räckte inte, Chrusjtjov behövde också Malenkov, som varit den viktigaste personen kring Stalin de sista åren. Emellertid hann Berija före och uppnådde Malenkovs förståelse för idéer om delning av makten. Så fort Stalin dött tog Berija kontrollen över MGB. Malenkov vägrade att diskutera ämnet med Chrusjtjov. ”Låt oss träffas allesammans. Då kan vi prata.”

Omedelbart sammankallades Politbyråns medlemmar, de viktigare ur Ministerrådet och några från Högsta Sovjets presidium till ett möte i Kreml. Mötet fattade en rad beslut, uppenbarligen utan påtagliga misshälligheter; med Stalin fortfarande liggande i Pelarsalen i Sovjeternas hus var öppen maktkamp en orimlighet. Sålunda beslöts att det utvidgade presidiet från den nittonde partikongressen skulle avskaffas. Det nya presidiet kom att bestå av Malenkov, Berija, Molotov, Vorosjilov, Chrusjtjov, Bulganin, Kaganovitj, Mikojan, Saburov och

Pervuchin. Berija föreslog Malenkov till ordförande i Ministerrådet utan opposition. Inrikesministeriet förenades på nytt med ministeriet för statens säkerhet och Malenkov föreslog Berija som chef och tillika en av Ministerrådets förste vice ordförande. Chrusjtjov fann för gott att hålla sig tyst och nöjde sig med att föreslå Bulganin till försvarsministerposten. Samtliga förslag godkändes. Vidare valdes den avgående försvarsministern A.M. Vasilevskij och G.K. Zjukov till vice försvarsministrar. Nomineringarna kom att få avgörande betydelse i framtiden. Molotov kvarstod som utrikesminister med Vysjinskij som vice, den senare även ordförande i Högsta Sovjets presidium. Molotov, Bulganin, Kaganovitj, Mikojan och Berija blev vice ordförande i Ministerrådet och tillika i dess presidium.

Vad Chrusjtjov beträffar löstes han från tidigare befattningar för att koncentrera sig på posten som sekreterare i Centralkommittén, där han i praktiken tog ledningen, trots att utnämningen saknade prefixet ”förste”. Han var f.ö. den enda medlemmen av sekretariatet, som tillhörde Centralkommitténs presidium. Nu fick han också uppdraget att förbereda Stalins begravning. Besluten kom att tolkas som inledningen till det första triumviratet, Malenkov, Berija och Molotov. Alla tre talade vid begravningen och deras namn stod överst på listan över presidiemedlemmarna.

Den yttre bilden motsvarade emellertid inte den verkliga maktfördelningen. I själva verket utgjordes det första triumviratet av Malenkov, Berija och Chrusjtjov. Molotov kontrollerade, sitt goda rykte till trots, endast UD och ambassaderna. Vorosjilovs inflytande var också begränsat. Chrusjtjov däremot hade hela partiapparaten i sin hand, alla *obkom* och *gorkom* med fullt stöd av Bulganin och Zjukov. Bulganin var visserligen en politisk lättviktare, men han kontrollerade militärapparaten — och Zjukov var fortfarande mycket populär inom officerskåren.

Den mest inflytelserika posten 1953 var ordförandeskapet i Ministerrådet. Stalin hade behållit den för sig själv ända sedan 1940, för övrigt också som den främste i Politbyrå och Centralkommittén, även om den senare sällan nämndes. Detta bevisade egentligen partisystemets minskade betydelse i den sovjetiska maktstrukturen. Chrusjtjov var klart medveten om uppgiften att återge partiet och Centralkommittén den ledande rollen och att det första steget måste innebära Berijas undanröjande — om nödvändigt rent fysiskt.

Uppgiften saknade inte risker. Berija ledde en mäktig apparat med MVD och MGB, som hade folk i varenda organisation och institution i landet. Än mer: han svarade för skyddet av Kreml och regeringens och partipresidiets medlemmar och förde via inrikesministeriet befälet över gränsbevakningen, inte mindre än tio divisioner infanteri, låt vara utan tyngre beväpning, men ändå en tillgång för en militär *coup d'état* om en sådan planerats.

En kort tid visade den nya ledningen en enad front. Den friade till folket genom att bl.a. utfärda amnesti åt ett stort antal fångar — dock inga politiska sådana. Vidare reducerades priserna på livsmedel och andra konsumtionsvaror, vilket dolde den maktkamp, som faktiskt pågick. Tillsammans med vänner och medarbetare konspirerade Berija för att uppnå den totala makten, men först måste han möblera om i MVD och befria personer som Abakumov och avlägsna andra, bland dem Rjumin, som iscensatt ”fallet med läkarna i Kreml” — en historia indirekt riktad även mot Berija, som skulle ha anklagats för att inte ha avslöjat det ”amerikansk-judiska spionnätet” vid Kremls sjukhus.

Rjumin avlägsnades utan besvär. Läkarna återupprättades som offer för MGB:s olagligheter och metoder ”helt oacceptabla och strängt förbjudna i SSSR:s lagar”. *Pravda* fastslog att provokatörer inom den tidigare MGB försökt ”skapa motsättningar bland etniska grupper” och ”underminera enigheten hos det sovjetiska folket och dess olika nationaliteter”. De ledande artiklarna i *Pravda* markerade slutet på kampanjen mot judarna, som spelat så stor roll under de sista månaderna av Stalins liv.

Under tiden höll Berija med påtaglig misstro sina ögon på Chrusjtjov och denne noterade i sin tur noga alla förändringar inom MVD:s administration. En typisk incident inträffade när arbetarrevolten utbröt i Östberlin den 17 juni 1953. Berija instruerades att flyga till Berlin för att undersöka situationen och vidta nödiga åtgärder. Dagen därpå hölls ett möte med Centralkommitténs presidium på ovanlig tid. Berija underrättades av sina vänner och ringde till Moskva innan mötet började, försäkrades om att mötet var rutinmässigt och att det inte krävde hans närvaro. Han tog första bästa plan tillbaka till Moskva.

Chrusjtjov gick fram mycket försiktigt. Han hade klarat av Bulganin redan i mars och Zjukovs stöd gavs utan svårighet. Viktigare var att övertyga Malenkov utan vars bifall Berijas arrestering var en omöjlighet. Malenkov hade insett att Berija ägnade honom föga respekt och tog varje tillfälle i akt att minska MVD:s dominans. Tillsammans arbetade de två ut sin plan.

Många historier har fabricerats om hur det gick till när Berija arresterades i början på juli 1953. Någon absolut visshet står inte att få, men en grov rekonstruktion är ändå möjlig.

Ett gemensamt möte med Ministerrådets presidium och Centralkommittén hölls i Kreml. Innan mötet började fick Malenkov Vorosjilovs anslutning till Berijas avlägsnande. Chrusjtjov talade med Mikojan, som invände att Berija ändå inte var något hopplöst fall och att han skulle kunna förmås att arbeta inom ett kollektivt ledarskap. Chrusjtjov oroades av Mikojans attityd, men ville inte ompröva saken — något som han heller inte var i stånd till.

När de anlände till Kreml gick Chrusjtjov direkt in till Malenkov och rapporterade om Mikojans inställning samtidigt som han erfor Vorosjilovs bifall. Han tog sin plats i sammanträdesrummet därefter. En revolver låg gömd i hans ficka. Berija kom in bärande en portfölj, som han lade på ett fönsterbräde. En grupp soldater under Zjukovs befäl väntade i ett angränsande rum. Zjukov medförde en arresteringsorder undertecknad av Vorosjilov i egenskap av ordförande för Högsta Sovjets presidium. Den avgörande signalen skulle ges av en ringklocka kopplad till en knapp i Malenkovs bord.

Malenkov öppnade mötet med att partiangelägenheter skulle diskuteras och gav ordet till Chrusjtjov, som i ett långt anförande förklarade att redan 1938 Grigorij Kaminskij vid ett möte med Centralkommittén redovisat fakta, som visade att Berija så tidigt som 1918 betalats av såväl den brittiska underrättelsetjänsten som Musavatisterna (nationalsocialistiskt parti), vilka slagits mot kommunisterna i avsikt att skapa ett muslimskt Azerbejdsjan. Som så många andra medlemmar av Centralkommittén hade Kaminskij arresterats, trots att han var en hederlig man och en god bolsjevik. Chrusjtjov anklagade Berija för stora förändringar inom MVD efter Stalins död. Genom att placera folk från Georgien på höga poster hade han underblåst rivaliteten mellan olika etniska grupper. Berija var karriärist, förklarade Chrusjtjov, och därför förverkat en plats i partiet.

Efter Chrusjtjov talade Bulganin, Molotov och åtskilliga andra i samma tonart. Mikojan var ensam om att hävda att Berija inte borde fördömas; han var fullt kapabel att dra slutsatserna av kritiken. I den tystnad som följde uppmanade Malenkov Chrusjtjov att ställa de nödvändiga förslagen. Dessa utmynnade i att Berija skulle avlägsnas från alla sina uppdrag i partiet och i staten. Innan omröstning kom till stånd tryckte Malenkov på den hemliga knappen till ringsignalen och med Zjukov i spetsen rusade tio beväpnade soldater in i salen. På Malenkovs order greps Berija och förpassades under bevakning till ett rum intill Malenkovs kontor.

För att avvärja fritagningsförsök av MVD-trupper hade Zjukov och kommandanten i Moskvas militärdistrikt, general Moskalenko kallat in två tankdivisioner, som posterats med skjutklara kanoner i huvudstadens centrum. Berija fördes bort från Kreml under beväpnad bevakning i en bil tillhörig en av Sovjetmarskalkarna. Han placerades i ett luftskyddsrum under Moskalenkos högkvarter och bevakades dygnet runt både på dess in- och utsida.

Ryktena gick. Ett rykte sade att Berija blivit arresterad i sin datja efter en strid mellan armétrupp och MVD-officerare. Ett annat, delvis omfattat av västliga sovjetologer, hävdade att Berija skjutits omedelbart. Det ena var lika fantasifullt som det andra. Alla i Centralkommitténs presidium var överens om att Berija skulle avrättas, men först efter laglig rannsakan och dom. Eftersom Centralkommittén saknade förtroende för den legala åklagarmyndighet, där Berija haft visst inflytande, föreslog Chrusjtjov en R.A. Rudenko som ny riksåklagare. Rudenko hade varit Ukrainas högste åklagare i tio år och Sovjetunionens chefsåklagare vid Nürnbergrättegången 1945-1946. Han var känd för sin integritet och självständighet och anförtroddes förundersökningen av Berijas brott.

Den uppgjorda planen fullföljdes omedelbart. En kustbevakningsbataljon inkallades i hast för att överta bevakningen av Kreml. De soldater som bevakat Centralkommittén och regeringen byttes ut. MVD-byggnaderna omringades. Berijas närmaste medarbetare arresterades tillsammans med dussintals MVD-funktionärer och befälspersoner i MVD-divisionerna. På order från Moskva gjordes på samma sätt i rådsrepublikerna. Det hela skedde så diskret att allmänheten inte märkte när Berijas anhängare försvann från sina datjor, våningarna i city och till och med i något fall från sjukhus. När Centralkommittén samlades till plenum för att bekräfta Berijas avsättning var inrikesministeriets maktställning redan ett avslutat kapitel. Förtjänsten av den snabba och farliga aktionen tillskrevs Chrusjtjov, även om Bulganin, Malenkov och Zjukov medverkat i den första maktpolitiska kris, som lösts med hjälp av armén.

Den nye inrikesministern S.N. Kruglov liksom en del andra MVD-funktionärer blev föremål för en viss övervakning, men stannade på sina poster. Det var endast toppen av isberget, som avlägsnats, den ofantliga omfattningen av MVD och Gulag med dess tusenden läger och miljontals fångar bestod oförändrade. Ingen var ännu redo att radikalt förändra denna väldiga organisation.

Emellertid kom Stalins namn att nämnas allt mindre redan tidigt denna sommar och om så skedde var det utan sedvanligt lovprisande i pressen. *Kommunist* publicerade en rad breidsidor mot personkulten. De stöddes inte bara på Marx och Lenin utan även på Stalins skrifter, det var ingen tvekan om vilken kult som avsågs. En omsorgsfullt formulerad kritik mot personkulten publicerades av Centralkommittén i anslutning till 50-årsminnet av partiets bildande. En del offer för Stalins terror rehabiliterades med selektiv försiktighet. Möjligen var Molotovs hustru Sjemtjusina, som arresterats 1949 på fiktiva anklagelser för spionage för USA och Israel, den första som frigavs och återinstallerades. Posthumt rehabiliterades Kaganovitjs broder, M.M. Kaganovitj, som anklagats för samarbete med nazi-Tyskland och som valt att begå självmord framför en väntad arrestering. Chrusjtjov själv såg till att hans sonhustru befriades; hon hade fängslats strax efter makens, Chrusjtjovs son Leonid, död i kriget.

De befriades berättelser om tortyr och förhållanden i fängelserna och lägren bidrog starkt till den förändrade synen på Stalins ledarskap och tyranni.

Berijas arrestering markerade slutet på det första triumviratet. I en mjuk övergång togs ledningen av landet av det andra triumviratet, Malenkov, Bulganin och Chrusjtjov. Malenkovs maktposition var något beskuren av Berijas försök under rättegången att dra in honom i sin sfär. Bulganins makt var mer nominell än reell. Följaktligen blev Chrusjtjov den ledande och mest aktive i det andra triumviratet, helst som Centralkommittén själv vid sitt plenum i september 1953 utsett honom till sin förste sekreterare. Därmed konsoliderades hans ställning i partihierarkin och från detta ögonblick hade Centralkommittén upprättat full kontroll över såväl MVD som alla andra Sovjet- institutioner inklusive Ministerrådet. Från presidiet och dess sekretariat utgick alla reformer och förändringar — i varje fall blev ingenting legaliserat utan Centralkommitténs godkännande.

Stalin hade haft för vana att arbeta på nätterna. Han gick sällan till sängs före fem på morgonen och steg vanligtvis upp vid middagstiden. Gradvis hade alla högre statsfunktionärer antagit samma vana. Andra befattningshavare tvingades stanna på sina kontor natten runt, även lokala sådana, eftersom Stalin använde telefonen hellre än att kuska runt i landet. Självfallet uppenbarade sig vederbörande först mitt på dagen. Arbetstiden blev i många fall helt okontrollerad. Den första september dekreterade Högsta Sovjet att med omedelbar verkan skulle arbetsdagen gälla från klockan 9 på morgonen till 18 på eftermiddagen med en timmes lunchrast. Anställda vid lokala institutioner skulle vara på sin arbetsplats från klockan 10 till 19 och efterlevnaden skulle kontrolleras dagligen.

Den 17 december 1953 tillkännagav riksåklagaren att förundersökningen i fallet Berija och en del av hans medlöpare var avslutad. Alla anklagades för konspiration i syfte att tillvälla sig makten över Sovjetunionen, för förbindelser med utländska underrättelseorgan och för anstiftan av en mängd terroristmord. Deras fall, hette det vidare, skulle handläggas av en speciell tribunal etablerad av Högsta domstolen enligt lagen av den första december 1934. Lagen förbjöd närvaro av representanter, d.v.s. försvarare, för de anklagade, de saknade appell och verkställdes omedelbart. Marskalk I.S. Konev blev specialdomstolens ordförande. Bland medlemmarna fanns flera prominenta officerare och statstjänstemän — den centrala fackför- eningsledningens ordförande N.M. Sjvernik, general Moskalenko och högsta domstolens vice ordförande E.L. Sejden bland andra. Rättegången pågick i sex dagar och protokollen blev aldrig publicerade.

Åtalet mot Berija omfattade inte särskilt många punkter om än tillräckliga för att bevisa hans skuld och försvara dödsdomen. Många i Centralkommittén hade alltför goda skäl att undertrycka besvärliga fakta för att tillåta en utdragen och detaljerad genomgång av Berijas alla brott. Medan tribunalen ägnade uppmärksamhet åt Berijas kontakter med Mussavat i Azerbejdjan och Georgiens mensjeviker, berördes inte med ett ord massutrotningen av parti- och statstjänstemän där och i Armenien — alla beordrade av Berija och hans män under 1937 och 1938. Åtskilligt refererade till Berijas utsvävningar, men aldrig till efterkrigstidens förtryck mot etniska minoriteter, morderna på judiska författare och artister och deporteringen av hela folkgrupper till Sibirien. Endast ett av Berijas många offer nämndes, nämligen M.S. Kedrov, som Berija hade något otalt med och som sköts i början på kriget trots att hans oskuld bevisats. Även Berijas intriger mot S. Ordsjonikidse och förföljelsen av dennes familj togs upp, men inte förtrycket i Leningrad och avrättningen av de båda politbyråmedlemmarna Vosnesenskij och Kutsnesov. Malenkovs inblandning i sammanhangen gjorde alltför ingående förhör på dessa punkter olämpliga.

Ett av åklagarens vittnen var en gammal bolsjevik vid namn A.V. Snegov, som på 30-talet arbetat för partiet i Transkaukasien och nu avtjänade ett långt straff i ett läger i Kolyma. Han lyckades få fram brev till Chrusjtjov och Mikojan, som han kände väl sen förr i tiden. I breven erbjöd han sig att berätta vissa fakta om Berijas verksamhet. Han kallades till domstolen och möttes av Berijas häpna utrop: ”Lever du fortfarande?” ”Tack vare din dåligt fungerande apparat”, svarade Snegov. Domstolen förhörde Snegov ingående om Berijas förflutna, men ställde ingen fråga om det monstruösa Gulag-systemet, som ännu inte raserats.

I början på rättegången uppträdde Berija självsäkert, nästan arrogant. När dödsdomen avkunnades försvann den trotsiga attityden och när han fattat att domen skulle verkställas omedelbart förlorade han självkontrollen. Enligt marskalk Konev rusade han omkring, grät och bad om nåd. Han och hans medlöpare leddes direkt från domsalen till döden.

Pressrapporterna om rättegången och domarna var ytterst knapphändiga. En mer detaljerad sammanfattning upplästes endast vid partimöten i rajonerna. Ute i landet orsakade nyheten om Berijas avrättning en flod av krav på rehabilitering av fångar och andra offer för Stalins terror, krav som knappast kunde ignoreras och allra minst sådana som Berika kunde knytas till. Bl.a.

tog riksåklagaren upp det s.k. Leningrad-fallet 1949, vilket också innefattade Andrej Sjdanovs död under misstänkta omständigheter. Inte mindre än 2.000 personer rehabiliterades och sändes tillbaka till sina hem. Efterhand som förhören i Leningrad-affären fortskred blev det allt svårare att undvika Malenkovs delaktighet. Hans politiska karriär var hotad.

Ett typiskt utslag av den förbleknande Stalin-tiden visade sig när restriktionerna kring Kreml försvann i slutet på 1953. Kreml var förbjuden zon på Stalins tid. Byggnaderna fick inte ens fotograferas. På Chrusjtjovs initiativ öppnades Kreml och dess skatter för allmänheten. En enkel entrébiljett var allt som krävdes. Den 31 december hölls en stor ungdomsbal i Kreml, nyårsbal blev det också och detta liksom julgransresningen till barnens glädje blev bitar i en ny moskovitisk tradition.

I april 1954 fyllde Chrusjtjov sextio år. Födelsedagen firades i all enkelhet. Jubilaren blev i alla fall ”Det socialistiska arbetets hjälte” och apostroferades vederbörligen i press och telegram från broderpartierna i många länder.

I slutet på månaden godkände Högsta Sovjet den nya sammansättningen av regeringen, fortfarande med Malenkov i spetsen. Ministerrådet bestod nu av 53 ministrar. Inrikesministeriet under S.A. Kruglov delades och en kommitté för säkerhetstjänst, KGB, inrättades. Dess chef, I.A. Serov var en av Chrusjtjovs förtrogna. Han hade tjänstgjort i säkerhetstjänsten, varit inrikesminister i Ukraina och i likhet med andra högrankade personer i säkerhetsapparaten hade han en lång lista av brott och maktövergrepp bakom sig. Men han var en devot Chrusjtjov -anhängare och beredd att följa vilken order som helst. I sina memoarer skriver Chrusjtjov att han inte kände Kruglov så mycket, men Serov litade han på. ”Jag anser att han är en hederlig och solidarisk person. Om han kan belastas med något, som man kan med alla tjekister, betyder det bara att också han var ett offer för Stalins allmänna politik.”

Chrusjtjovs misstro mot Kruglov ledde honom till en märklig åtgärd. Efter några månader hade han funnit att vittnet Snegov från Berija-processen återförts till lägret i Kolyma. Nu beordrade Chrusjtjov mannens omedelbara frigivning, hans medlemskap i partiet återgavs, med överstelöjtnants rang placerades han som biträdande chef för Gulag och medlem av ledningen för MVD. Från den positionen kunde han på Chrusjtjovs vägnar övervaka Kruglov.

Förändringen av inrikesministeriet och inrättandet av KGB var starkt signifikativ. Från och med nu inskränktes deras befogenheter — MVD:s till utredning av kriminalfall, KGB:s till brott mot statens säkerhet. Åklagarmyndigheten inom NKVD—MVD avskaffades. Respekten för lag och ordning skulle kontrolleras enbart av riksåklagaren och honom underställda åklagarmyndigheter i republikerna, *oblasten*, städerna och rajonerna. Riksåklagaren gjordes ansvarig endast inför Centralkommittén.

Även de s.k. specialkommissionerna avskaffades. De hade inte haft karaktären av domstol, men kunde ändå i anklagades frånvaro döma i flertalet av de fall som passerat genom NKVD—MGB. I fortsättningen måste alla rättegångar, kriminella såväl som politiska, föras inför legalt konstituerad domstol. Förstärkningen av rättsapparaten innebar visserligen inte fullständig självständighet, men de behövde inte längre ta hänsyn till MVD:s eller KGB:s åsikter. Domstolarna betraktades heller inte längre som i betydelse jämbördiga endast med MVD:s organ. Antalet KGB-agenter minskades betydligt. Specialsektionerna avskaffades i de flesta organisationer och institutioner som inte hade med militär eller annan hemlig verksamhet att göra. Deras uppgift hade huvudsakligen varit kontroll av medborgarnas ”pålitlighet”. Även de statliga säkerhetsorganen på rajonnivå försvann och Stalins enorma nät av informanter, förgrenat ända in i den minsta particell demolerades — kyldes ned i varje fall. T.o.m. åtgärder för återinstallering av vissa demokratiska publika sammanslutningar gjordes. I Moskva hölls en andra författarkongress — den första hade varit samlad 20 år tidigare. Chrusjtjovs inflytande kunde spåras i alla sådana initiativ.

På hösten 1954 blev Malenkovs position i hög grad osäker. Berija-affären hade svårt skadat

hans rykte; de bådas vänskap låg honom i fatet och dessutom hade Berija samma dag som han arresterades skrivit till Malenkov, åberopat deras vänskap och varnat honom för att tro på Chrusjtjov. Malenkovs goda rykte hade också naggats i kanten genom den rättsliga behandlingen av Leningrad-affären. Vidare klandrades han för jordbrukets bedrövliga tillstånd. Ytterst små framsteg hade gjorts under de år — de sista under Stalins tid — som Malenkov haft ansvaret för jordbruket. Vid slutet av 1954 var hans ställning i Ministerrådet uteslutande nominell.

I februari 1955 samlades Högsta Sovjet till session. På dagordningen stod bland annat reformering av Högsta domstolen, som trots att den ägnades föga observans den tiden, var utomordentligt viktig. Sex män, som komprometterat sig själva under Stalins regemente, avlägsnades. Bland dem var I.O. Matulevitj, som deltagit i rättegången mot Bucharin, Rykov och Krestinskij och som på sitt samvete hade tusentals oskyldiga människors öde. Emellertid överskuggades detta och allt annat av problemet Malenkov. Frågan hade diskuterats före sessionen vid ett plenum med Centralkommittén, där Malenkov själv var närvarande. Han försökte försvara sig, men alla var emot honom, i synnerhet Molotov, som anklagade Malenkov för att ha misskött den tunga industrin.

Vid Högsta Sovjets möte läste Malenkov upp en förklaring, i vilken han begärde befrielse från posten som Ministerrådets ordförande och vidgick sitt ansvar för jordbrukets svåra situation. Avsägelsen godtogs prompt. På Chrusjtjovs förslag utsågs Bulganin till ny premiärminister. Marskalk Zjukov övertog försvarsministerposten. Malenkovs reträttplats blev ministeriet för elförsörjningen och vice ordförandeskap i Ministerrådet. Dock fick han stanna kvar som medlem i Centralkommittén.

Därmed var det andra triumviratet mindre än en formalitet. Ett tredje bestående av Chrusjtjov, Bulganin och Zjukov tog dess plats. Bulganins inflytande var marginellt som dittills. Zjukovs roll i maktsystemet var däremot betydande under åren 1955-1957; som nybliven kandidaterande medlem av Centralkommittén blev han snart en av deltagarna i presidiets sammanträden. Men det var Nikita Sergejevitj Chrusjtjov som i stigande grad dominerade Sovjetunionens ledarskap.

Utrikespolitiskt dilemma

Stalins epok var slut. Det kalla kriget var som allra kyligast. I Korea utkämpades ett bittert krig mellan amerikaner och kineser. Frankrike slogs i Indokina. Sovjetunionen hade ännu inte etablerat diplomatiska förbindelser med den tyska förbundsrepubliken. Dåliga relationer till Storbritannien, Frankrike och Japan, till USA ännu sämre, med Jugoslavien öppet fientliga. Stalin hade iakttagit en mycket försiktig attityd till det nya Kina och endast i begränsad utsträckning svarat på önskemål om ekonomiskt, tekniskt och kulturellt bistånd. Förhållandet till stater som Indien, Pakistan, Ceylon, Burma och Indonesien var ytligt och osäkert; Stalin betecknade deras regeringar som marionett-regimer.

Efter hans död vidtog den nya regeringen radikala förändringar i landets utrikespolitik. I slutet på juli 1953 signerades vapenstillestånd i Korea. Strax efteråt började komplicerade förhandlingar för att få slut på kriget i Vietnam. Förhandlingarna involverade Sovjetunionen, Folkrepubliken Kina, USA, Storbritannien, Frankrike, en delegation från Socialistiska republiken Vietnam (Nordvietnam) och representanter för ledarna i Sydvietnam. Efter en rad eftergifter från båda sidor kunde överenskommelse om eld-upphör och delning av landet längs den 17:de breddgraden signeras 1954. Året därpå hälsades folkdemokratiska republiken Vietnams ledare, Ho Chi Minh, ceremoniellt välkommen till Moskva.

Relationerna med Kina utvecklades betydligt. Sovjetunionen gav Folkrepubliken stora krediter och offererade nödvändigt tekniskt och kulturellt bistånd för fullföljandet av den första femårsplanen. I slutet på september 1954 firade den kinesiska republiken sin

femårsdag. En sovjetisk delegation med Chrusjtjov, Bulganin och Mikojan i spetsen flög till Kina för att gratulera. Det var Chrusjtjovs första resa till ett grannland i egenskap av kommunistpartiets ledare och en av hans första utlandsresor över huvud taget. Delegationen utlovade att Sovjetgarnisonen i Port Arthur skulle dras tillbaka och all utrustning överlämnas till Kina. SSSR överlämnade sina andelar i ett antal gemensamma företag, som sysslat med utvinning av metaller och olja samt skeppsbyggnad och civilflyg. Vidare lovade Sovjet att ställa ett stort antal specialister till förfogande för utveckling av mer än 150 stora projekt, bland dem järnvägslinjer från Alma-Ata och Ulan-Bator.

Jugoslavien gav de nya ledarna i Kreml ett mera prövande problem. På Chrusjtjovs förslag bildades i början på 1954 en särskild kommission för att undersöka det dilemma i vilket de båda länderna hamnat. Kommissionen kom fram till att Jugoslavien inte var den ”fascistiska militärdiktatur”, som pressen i de socialistiska länderna hävdade i årtal på Stalins direktiv. Jugoslavien var nu en socialistisk stat och följaktligen upphörde den antijugoslaviska propagandan. Den 20 oktober, på tioårsdagen av Belgrads befrielse, publicerade *Pravda* en artikel, som slutade med en kommentar till ”blodsbandet mellan Jugoslaviens och Sovjetunionens folk”. Praktiskt taget hela Sovjettoppen deltog i en mottagning på Jugoslaviens Moskva-ambassad med anledning av landets självständighetsdag. Tass beskrev atmosfären som ”kordial”. De ansträngda relationerna kvarstod.

I slutet på maj 1955 reste Chrusjtjov, Bulganin och Mikojan samt Sjepilov, som lett den tidigare kommissionen, till Belgrad. Enligt västliga korrespondenter, som i hundratals bevakade flygplatsen när delegationen anlände, inträffade en incident, som visade Jugoslaviens hållning. Omedelbart efter Titos välkomsthälsning togs mikrofonen bort så att Chrusjtjovs svarstal missade publiken. Tito hade också sett till att ingen översättning av talet fick publiceras. Chrusjtjov hade bl. a. berört Berijas provokativa roll.

Sovjetdelegaterna hade ingen lätt match. Delegationen var ännu inte beredd att ge Stalin hela skulden för de dåliga förbindelserna mellan de båda länderna och tvingades mer eller mindre att försvara honom inför de jugoslaviska attackerna. Hur som helst, en kompromiss uppnåddes, diplomatiska förbindelser skulle återupprättas och handelsförbindelserna länkas ihop.

I oktober välkomnades Burmas ledare, U Nu till Moskva. Före återvisiten i Burma med fortsättning i Afghanistan flög Chrusjtjov och Bulganin till Indien, där de mottogs mer övervallande än Jawaharlal Nehru mottagits av sovjetfolket när han året före hälsade på i Moskva. Vid ett tillfälle bröt massan igenom polisspärren och blockerade gatan där Chrusjtjovs bil sakta rullade fram. När Chrusjtjov gick ut för att skaka hand med folk, revs bilen bokstavigt talat i bitar av den entusiastiska folkmassan. Sovjetiska och indiska säkerhetspoliserna räddade de båda sovjetledarna genom att bära dem lyfta över massans huvuden. KGB-ministern Serov förklarade efteråt att han aldrig haft ett så svårt och oroande jobb som övervakningen av säkerheten under Indienbesöket.

Tidigare denna månad hade stormakterna börjat förhandlingar om Österrike. Mot Molotovs protester beslöt Centralkommitténs presidium att kompromissa. Den 15 maj 1955 förklarades Österrike som en fri och permanent neutral stat och i juli lämnade ockupationsmakterna landet.

Den första maj detta år bildades Warszawapakten sedan ledare från alla öststaterna — med Jugoslavien som viktigt undantag — signerat fördraget om vänskap, samarbete och ömsesidigt militärt bistånd. Signatärernas avsikt var att med sin allians balansera NATO och beslöt att bilda ett gemensamt kommando för sina stridskrafter i Europa. Samtidigt bildades ett gemensamt politiskt konsultativt organ, i vilket kommunistpartiernas ledare och företrädare för regeringarna skulle träffas med jämna mellanrum.

Moskva sökte även förbättra relationerna med västmakterna. Diplomatiske kontakter under

våren 1955 resulterade i ett toppmöte i Genève i juli månad. Sovjet representerades av Chrusjtjov, Bulganin och Zjukov, USA av Eisenhower och John Foster Dulles, Storbritannien av Anthony Eden och Harold Macmillan och Frankrike av Edgar Faure och Antoine Pinay i detta första möte mellan stormakterna sedan Potsdam-konferensen 1945. I en slutkommuniké förklarades att fortsatta förhandlingar skulle hållas på utrikesministernivå. Toppmötet banade väg för lösning av den tyska frågan och strax efteråt besökte den västtyske förbundskanslern Konrad Adenauer Moskva. Samtalen var uppenbart hårda i en spänd atmosfär, men resulterade till slut i diplomatiska förbindelser och utsikter till tätare handelsutbyte.

Nyheter från Sovjet gav eko i världspressen. I december 1955 sprängde Sovjet sin andra mycket kraftiga vätebomb, denna gång på hög höjd. Därmed fick världen veta att Sovjetunionen förfogade över en transportabel vätebomb av en storleksordning som USA saknade i sin arsenal. Förhållandet avspeglades i valet av nya medlemmar i den sovjetiska vetenskapsakademien; fysiker och matematiker dominerade och bland de nyvalda återfanns vetenskapsmän som Igor Tamm, Boris Chariton och Andrej Sacharov.

De utrikespolitiska initiativen följdes av inrikes reformer. Uppmärksamheten riktades främst på den besvärliga ekonomiska situationen, i första hand jordbrukets läge. Officiella deklARATIONER om att spannmålsbristen hävts var ren bluff. Animalieproduktionen var minst sagt instabil, sämre t.o.m. än den varit före kollektiviseringen 1928. Akut brist rådde på så gott som alla konsumtionsvaror. Undersökningar visade att den statistiska byrån efter Stalins påtryckningar överdrov jordbruksproduktionens siffror med genomsnittligt 20%. Den första ekonomiska reformen kungjordes vid Högsta Sovjets session i augusti 1953. Chrusjtjov, som bättre än någon annan kände förhållandena på landsbygden, såg bara en utväg: att utöka de odlade områdena. Medan industriproduktionen ökade med 12% under 1953 steg jordbruksproduktionen bara med 2-5%. Vidtagna åtgärder hade ingen omedelbar effekt på ekonomin. Chrusjtjov hävdade energiskt att jungfruliga marker skulle läggas under plojen och rekommenderade storskalig sådd av majs. Helt eller delvis outnyttjade marker fanns i Sibirien, norra Kazakstan, Uralbergen och Kaukasus. Chrusjtjovs idéer gillades inte av alla. I Kazakstan användes de obrukade markerna som betesland. Dessutom befarade man där att invandring av arbetare från Ryssland, Ukraina och andra republiker skulle ta de nya jordarna ifrån dem. Molotov och Vorosjilov gjorde försiktiga invändningar i Centralkommittén, Chrusjtjov svarade att man måste bestämma sig för den lösning som gav de snabbaste resultaten, och därvid blev det.

I februari 1954 samlades hundratals medlemmar i huvudstadens Komsomol och biföll en appell från Chrusjtjov och jordbruksministern I.A. Benediktinov enligt vilken landets unga kommunister uppmanades att delta i uppodlingen av obrukade marker. Helt naturligt riktade man sig till ungdomen; tiden var för kort för elementära förberedelser, de första pionjärerna fick räkna med att bo i tält och baracker. Motståndet i Kazakstan bröts, förste och andre sekreterarna i republikens centralkommitté, som haft invändningar mot planerna, avskedades och ersattes av P.K. Ponomarenko och L.I. Brezjnev. Vid månadens slut åkte fullastade tåg med ungdomar till Sibirien och Kazakstan och jordbruksmaskiner transporterades direkt från fabriker.

Centralkommitténs möte i mars godkände Chrusjtjovs åtgärder och beslöt att odla upp 13 miljoner hektar ny mark med målet att redan 1955 utvinna 20 miljoner ton spannmål.

Omkring 150 kolchoser skulle upprättas och speciella representanter för Centralkommittén, utrustade med betydande fullmakter, tillsattes för grupper om 4-5 kolchoser vardera. I nytt plenum i juni riktade Chrusjtjov en enträgen vädjan om ökad majsodling. Utanför den officiella rapporten hävdade han att majs skulle prioriteras och att han inte väjde för att ta till tvångsmedel, som man gjorde när potatisen skulle införas på 1700-talet.

Även om det var väl tidigt att hurra för nyvunna resultat avslutades under sommaren 1954

arbetet på den gigantiska jordbruksutställningen, som kostat hundratusentals rubel. Den första augusti började den fungera permanent.

Till Chrusjtjovs heder skall sägas att han var emot varje form av ”arkitektoniska excesser”. Han ställde utan vidare upp på idéer om standardprojekt för bostäder, skolor, daghem, biografier och avancerade byggmetoder. Visserligen förhöjde inte de femvåningshus (utan hiss), som snabbt växte upp i stor mängd i Moskvas utkanter, huvudstadens skönhet, men de bidrog starkt till att minska den akuta bostadsbristen i Moskva.

Skörden 1954 var bättre än föregående år, men ändå föga tillfredsställande. Chrusjtjov måste erkänna att målen från september 1953 inte uppfyllts. På hans förslag beslöt Centralkommittén i januari 1955 att höja inköpspriserna på jordbrukets produkter, öka investeringarna för höjd produktion av foderväxter och öka mekaniseringen av jordbruket. En del personförändringar på grund av, som *Pravda* skrev, otillfredsställande arbete, vidtogs och de statliga jordbruken och kollektivfarmerna blev mera autonoma vid planering av sin produktion. Tyvärr blev sådana principer snart tämligen förbisedda och efter några år praktiskt taget ignorerade.

På det hela taget var 1955 ett bra jordbruksår, men de bästa resultaten uppnåddes på de gamla jordarna medan de nyodlade led av svår torka. Chrusjtjovs entusiasm för uppodlingsplanen avtog emellertid inte. Han begärde ytterligare tusentals unga att delta i det påbörjade arbetet; tolv månader senare hade 30 miljoner hektar nytt land tagits i bruk.

1956-1957: Chrusjtjov fördömer Stalin

Den tjugonde partikongressen

Redan i juni 1955 hade tillkännagivits att tjugonde partikongressen skulle hållas den 14 februari 1956. Tidningarna publicerade den traditionella hälsningen: ”Vi hyllar Partikongressen med nya arbetets framgångar.” I januari 1956 publicerades teserna i Bulganins rapport om direktiven för den sjätte femårsplanen. Samtidigt började pressdebatten om landets ekonomiska problem. Arbetet med Centralkommitténs rapport om vad som hänt sedan förra kongressen började. Därvid kunde personkulten och dess konsekvenser inte undgå; temat berörde sovjetmedborgarna i ökande grad. Miljontals nådeansökningar från fängslade människor och deras anhöriga behandlades ytterst långsamt. 1955 hade inte mer än 10.000 personer frigivits eller tillåtits återvända till sina hem — de flesta partifunktionärer från 30-talet. Tusentals andra hade rehabiliterats post mortem, huvudsakligen tidigare medlemmar av Centralkommittén, författare, vetenskapsmän och kulturarbetare.

Under 1954 och 1955 hölls landet runt rättegångar mot Berijas handgångna och sympatisörer. I den mån de fördes inför publik gavs tusenden lokala partiaktivister och tidigare politiska fångar tillfälle att närvara. Nya kommissioner bildades för att undersöka några av de svåraste fallen av förföljelse under Stalin-tiden, bl.a. mordet på Kirov och Ordsjonikidses självmord, samt rättegångarna från 1936-1938. Fallet Tjuchatjevskij togs upp på nytt; han hade skjutits 1937. Pospelovkommissionen, som tillsatts att utreda Stalinkulten och dess följder, avslutade sitt arbete.

Trots att Pospelov varit en av Stalin-biografins författare och en ivrig propagandist för diktatorn, kastades nytt ljus över otaliga övergrepp av Stalin själv och NKVD. Fortfarande tynade miljoner oskyldiga bort i läger och förvisningsorter. Nyheten om domen över Berija och hans medarbetare, avslöjandet av ”läkarfallet” och några fångars rehabilitering spreds snabbt i lägren och orsakade både förhoppningar och spänning. Lägerledningarna visade tecken på osäkerhet och oro och nya fall av grymhet förorsakade protester — i några fall formlig revolt. I Kapitalnajagruvan i Norilsk i Sibirien gjorde fångarna — en del beväpnade — ett uppror, som måste slås ned med pansarvagnar. Hundratals fångar dödades. Liknande

händelser inträffade på andra håll. Det blev alltmer uppenbart att lägerproblemet måste lösas. Några dagar före tjugonde partikongressen avlägsnades Kruglov från posten som inrikesminister och ersattes av N.P Dudorov.

När Centralkommitténs presidium diskuterade rapporten till kongressen föreslog Chrusjtjov ett tillägg om personkulten och dess konsekvenser. Förslaget avlogs efter protester av Molotov, Kaganovitj, Vorosjilov och Malenkov. ”Detta är inte din personliga rapport”, framhölls det. Chrusjtjov föreslog då att två eller tre f.d. fångar, som haft betydelsefulla poster på 1920- och 30-talen, skulle få tala inför kongressen. Han nämnde A.V. Snegov, tidigare nämnd, och O.G. Sjatunovskaja, som haft viktiga partiuppdrag i det förflutna och som nu sysslade med utredning av Stalintidens brottslighet som medlem av partiets kontrollkommission. Också detta förslag avlogs av presidiemajoriteten. ”Ni föreslår att f.d. brottslingar skall döma oss”, sade Kaganovitj, som hade allt skäl i världen att värja sig för sådana vittnesmål.

Tjugonde partikongressen öppnades den 14 februari 1956 med åtskilliga nya ansikten i församlingen, vilket väl speglade förändringarna i sovjetstatens ledarskap. Särskilt viktigt var det faktum att den första kongressen efter Stalins död saknade procedur för parentation över ”den store fadern och läraren”. På Chrusjtjovs förslag hedrade delegaterna stående minnet av ”tre framstående medlemmar av den kommunistiska rörelsen, Josef Vissarionovitj Stalin, Klement Gottwald och Kiuisi Tokuda”. Ingenting därutöver vare sig i rapporten eller delegaternas inlägg.

Rapporten innehöll en lång rad informationer om de framsteg som gjorts inom ekonomi och näringsliv, inrikes- och utrikespolitiska åtgärder och landvinningar, förbättringar i förhållande till de kapitalistiska länderna o.s.v. Rapporten fastslog att fredlig samexistens kunde hindra •ett tredje världskrig. Chrusjtjov markerade att partiet satt statens säkerhet och utrikespolitiken under strikt kontroll. Däremot nämnde han ingenting om Stalin och nöjde sig med att erinra om utrotandet av ”Berijas gäng”.

Därmed hade han emellertid avstått från att ta upp personkulten. Några dagar efter kongresstarten sammankallade han partitoppen och erinrade om att när kongressen väl börjat upphör partiorganens befogenheter att gälla. Beslutsrätten i viktiga frågor är uteslutande kongressens. Även om han ingenting nämnt om Stalins förbrytelser i sin rapport på Centralkommitténs vägnar, kunde ingen hindra honom från att tala i kongressen som enkel delegat. Om presidiet fortfarande protesterade kunde han vädja direkt till delegaterna att lyssna på vad han hade att anföra.

Detta var en utmaning mot de presidiemedlemmar som fortfarande kunde kallas stalinister. Så småningom bestämdes att Chrusjtjov skulle läsa upp en rapport om personkulten i Centralkommitténs namn vid en sluten session efter valet av den nya Centralkommittén och utan efterföljande debatt. Många fruktade för sitt återval om frågan togs upp i öppen diskussion. Chrusjtjov accepterade kompromissen och gick att förbereda den rapport, som skulle bli tjugonde partikongressens huvudnummer och troligen den viktigaste i hans eget liv och politiska karriär.

Innan Chrusjtjov talade gjorde Mikojan en kort men otvetydig hänvisning till Stalins maktmissbruk: ”Under loppet av nära 20 år saknade vi kollektivt ledarskap men personkulten blomstrade.” Mikojan kritiserade Stalins utrikespolitiska misstag och framhöll dels att läroboken Kort historik över all-unionens kommunistiska parti (bolsjevikerna) gett en otillfredsställande bild av partiets historia, dels att Stalins sista arbete Socialismens ekonomiska problem i SSSR innehöll en rad vilseledande påståenden. Han uttalade sig i varma ordalag om kamraterna Kosior och Antonov-Ovsejenko, som skjutits i slutet på 30-talet och fastslog mera generellt att många partimedlemmar från inbördeskriget felaktigt utpekats som ”folkets fiender och sabotörer”.

Att döma av det stenografiska protokollet från kongressen, som publicerades 1956, lämnades Chrusjtjovs rapport — betitlad *Om personkulten och dess konsekvenser* — vid en sluten session på morgonen den 25 februari. Valda delar av rapporten hade tryckts och ett hundratal rehabiliterade tidigare partiaktivister var inviterade; Chrusjtjov hade själv kontrollerat listan. Han lämnade sin rapport välplanerat i pausen mellan kongressens val av ny centralkommitté och meddelandet om dess sammansättning. Men vem hjälpte honom att utforma texten? Hur tillkom detta dokument — ett av de viktigaste i världskommunismens historia?

Chrusjtjov skrev aldrig själv sina tal och rapporter. Han fann det svårt att skriva och stavfel förekommer i hans resolutioner och andra dokument. Sina brev och tal dikterade han för en stenograf, och hans medarbetare fick sedan ge den slutliga formen. I de fall Centralkommittén utformade hans texter gav han mycket bestämda direktiv, studerade den färdiga texten omsorgsfullt och gjorde otaliga tillägg till den. Väl på podiet improviserade han gärna och sådana avsnitt av hans tal blev ofta de mest intressanta.

Som den erfarna agitator han var kunde han hålla ett långt tal utan någon som helst förberedelse, något som ofta hände under hans utlandsresor. Samma teknik användes när han gav sin ”hemliga” rapport till tjugonde partikongressen. Han hade tillgång till Pospelovkommissionens utförliga material och kände väl till de lagöverträdelser under Stalintiden, som andra kommissioner avslöjat. Mellan 1953 och 1955 hade han talat med en mängd rehabiliterade partimedlemmar, i synnerhet sådana som han känt innan de fängslades. Även personliga minnen gav honom anledning till reflektioner, som han ogärna diskuterade.

Hans rapport var en kombination av blandade intryck. Den hade sina svaga punkter och skulle ha tjänat på en djupare analys, men under rådande omständigheter var detta omöjligt. Ingen annan än Chrusjtjov skulle vid denna tid ha gått så långt. Han var den ende i partitoppen kapabel att ta upp frågan om att fördöma Stalin för hans brott och terror. För delegaterna och gästerna i Kremlpalatset var det mesta av vad de fick höra denna dag verkligen avslöjande.

De lyssnade chockade under tystnad, endast tillfälligtvis med utrop av förvåning och avsky. Chrusjtjov talade om den illegala massförföljelsen, sanktionerad av Stalin, om den tortyr som även fängslade medlemmar av Politbyrån fick undergå, om breven de skrev innan de avrättades och om deras sista ord. Han talade om konflikten mellan Lenin och Stalin de sista månaderna av Lenins liv och om Lenins förslag att Stalin skulle avlägsnas från posten som partiets generalsekreterare. Han nämnde de dubiösa omständigheterna kring mordet på Kirov 1934 och antydde Stalins roll i sammanhanget. Han beskrev Stalins förvirring under krigets första dagar och gav honom huvudansvaret för Röda arméns nederlag den första tiden och för att tyskarna kunde ockupera stora delar av sovjetiskt område.

Enligt Chrusjtjov hade Stalin gett startsignalen till den väldiga repressionen efter kriget. Han hade undanröjt två tredjedelar av den centralkommitté, som valts på den sjuttonde partikongressen. Under sina sista år hade han förberett nya förföljelser; i praktiken var redan Molotov, Mikojan, Kaganovitj och Vorosjilov avlägsnade från den politiska scenen. Stalin anklagades också för den djupa krisen inom jordbruket och för allvarliga misstag i utrikespolitiken. Chrusjtjov framhöll att Stalin själv stimulerat kulten kring sin person, att han förfalskat partiets historia och t.o.m. ändrat i sin egen biografi för att framställa sig i en bättre dager.

Som överenskommet blev det ingen debatt efter rapporten. I kongressens resolution, som publicerades först efter några månader, godkändes rapporten. Centralkommittén auktoriserades att ”verkställa lämpliga åtgärder i syfte att helt och fullständigt avlägsna den för marxism-leninismen främmande personkulten och dess konsekvenser i parti-, regerings- och det ideologiska arbetets alla aspekter ..”.

Chrusjtjovs rapport blev inte hemlig så värst länge. I själva verket gjorde han själv ingen ansträngning för att dölja den. Stalin sade en gång att en partihemlighet kunde bevaras endast

inom Politbyrån, att ta upp en hemlig fråga i Centralkommitténs plenum var detsamma som att ”föredra den på gatorna”. Chrusjtjov hade föredragit rapporten inför 1.500 delegater och ett stort antal gäster på partikongressen. Det var knappast förvånande att huvudlinjerna i rapporten var kända världen över nästa dag och publicerade i den icke-kommunistiska pressen. Få satte tilltro till Chrusjtjovs föga övertygande dementier, helst som några veckor senare den fullständiga texten på engelska cirkulerade i USA:s utrikesdepartement.

Den internationella kommunismen vacklade under intrycken av rapporten — även om kritiska röster påpekade dess ytlighet, brist på teoretisk underbyggnad och historisk analys samt begränsningen till perioden 1934 — 1953. Denna kritik, liksom invändningar mot att rapporten förteg kriminella handlingar av många av Stalins närmaste medarbetare, var dock inte helt rättvis. 1956 var situationen i Centralkommittén och inom den internationella kommunismen sådan att Chrusjtjov helt enkelt inte kunde ha gått in i ett mera vetenskapligt och detaljerat resonemang. På vilken som helst internationell kommunistkongress skulle deltagare som Mao, Enver Hoxha, Matias Rakosi, Vylko Tjervenkov, Boleslav Bierut och Maurice Thoréz och andra ha rest kraftiga protester mot total utlämning av Stalins person. Chrusjtjov hade varit tvungen att dölja sina förhållanden innan rapporten var färdig. Han tog en betydande risk, lika stor som vid arresteringen av Berija, han måste handla snabbt, bestämt och helt självständigt i förlitan på en begränsad grupp pålitliga personer.

Därtill kom att han själv och hans försvarare var allt annat än fläckfria även om deras skuld var betydligt mindre än andra partiledares. Kunde avslöjandet av Stalin komma att vändas mot dem själva? När Vorosjilov förstod Chrusjtjovs intentioner sade han: ”Men vad kommer att hända med oss?” Frågan hade säkert sysselsatt även Chrusjtjov.

I utländska kommunistpartier och bland sovjetologer av alla slag har debatten fortsatt kring Chrusjtjovs motiv för att bryta Stalinkulten, som var så djupt rotad i partiet och Sovjetsamhället. Ämnet är komplicerat och frågan är om Chrusjtjov själv skulle kunnat svara. Åtskilliga hypoteser har framförts.

Det har ofta förmodats att han fördömde de grövsta brotten (förvisso inte alla) i syfte att rationalisera det byråkratiska styret och konsolidera *nomenklaturans* makt och privilegier. Därför valde han att exponera förföljelsen av partikadrerna. Hans avsikt var att befria byråkratins högre skikt från fruktan för förföljelse och därmed befästa det totalitära systemet. Det var ingen hemlighet att under 40-talet var t.o.m. de ivrigaste karriäristerna rädda för befördran. Närheten till Stalin var livsfarlig. Ingen kunde känna sig säker på Stalins tid, alldeles särskilt inte de inre cirklarna i parti- och statsapparaten. Obkomsekreterare, ministrar, generaler och marskalkar var uttröttade av den ständiga terrorrisken, Stalins morbida misstänksamhet och tvånget att natten lång avvakta hans telefonsamtal. Stalin var alltid missnöjd med något. Många av dem tröttnade på att ständigt tvingas till hotelser och våld för att tillfredsställa överambitiösa krav på jordbruksproduktionen eller för att sätta i gång någon ny häxjakt. Detta hjälpte Chrusjtjov att angripa Stalin-kulten och försäkra honom om stödet från kadrerna. Sant är emellertid att även om de högre byråkraterna ville se slutet på Stalin-regimens excesser saknade de intresse för en genomlysning, som kunde underminera deras egen Makt och härlighet. På alla nivåer fanns många, som på ett eller annat sätt varit inblandade i de gångna årens laglöshet och som befarade att få stå till svars. Trots att Chrusjtjovs rapport var full av reservationer föreföll den de flesta av dem som ett utomordentligt riskfyllt steg.

Ett annat synsätt gjorde gällande att Chrusjtjovs tal inte var något annat än en slutgiltig episod i maktkampen. Genom sitt initiativ hade Chrusjtjov tilldelat nära medarbetare till Stalin — sådana som Molotov, Kaganovitj, Malenkov, Vorsjilov och Mikojan — ett förödande slag. De kunde väl se sig, både politiskt och moraliskt, som tyrannens arvtagare. Även om Chrusjtjov avstått från att nämna en enda av dem i rapporten, visste alla hur nära de stått Stalin under

1930- och 40-talen, så nära att de inte kunnat undgå inblandning i hans brott. Chrusjtjov slog undan fötterna på dessa gårdagens hövdingar med det enkla valet att antingen böja sig för honom eller bli utkastade ur de positioner de vant sig vid. Även denna tolkning har sin trovärdighet.

En tredje teori anknyter till Chrusjtjovs personliga egenskaper. Solsjenitsyn hade utan tvekan rätt när han skrev att ett mirakel som upplösningen av lägren och frigivningen av miljoner fångar var mindre en följd av politisk beräkning än en "hjärtats rörelse". Även under stalinismens mörkaste år hade Chrusjtjov bevarat sin förmåga att göra vad gott är och att ångra sig.

Mer än de andra medlemmarna av Stalins presidium hade Chrusjtjov bevarat kontakten med arbetare och bönder. Deras hårda villkor störde honom, gamla lojaliteter dog långsamt. Sådana fakta låg, möjligen, bakom beslutet att suddas ut den döde Stalins livsfarliga inflytande. Hans första år som partiledare bestämdes i sin mån av erfarenheterna som partifunktionär och revolutionär på 20-talet, vilka han aldrig glömde.

Toppen på den gamla partitrappan, de som lett revolutionen, saknade på sitt sätt samband med en ny tid. De var oförmögna att frigöra sig från allvarliga följder av för-revolutionära strömningar och strider. De kunde heller inte undvika intriger, ideologiska motsättningar och konflikter kring enskilda personers ambitioner. Lenin var partiets obestriddige ledare, efter hans död var maktkampen oundviklig.

Den andra ledargenerationen, som vuxit upp under inbördeskriget och NEP (den nya ekonomiska politiken) var handlingens mer än teoriernas män, även om inte alla av deras aktioner var särskilt meriterande. De kännetecknades av framåtanda, de offrade sig, tog risker och de var starkt disciplinerade. Efter sjuttonde partikongressen 1934 utgjorde dessa män majoriteten i Centralkommittén och ledde så gott som samtliga partiets obkom. Nästan alla sopades bort av terrorn 1937-1938, trots sin trohet mot Stalin. Chrusjtjov blev aldrig en riktig stalinist, även om han ordentligt lärt sig Stalins regler. Innerst inne tvivlade han på sina gamla vänners och medarbetares skuld och accepterade inte deras öde, även om detta hade betytt snabbare befordran i hans karriär.

Så snart han hamnat i toppen på Centralkommittén upprättade han gamla kollegers goda namn och rykte. Han räddade sin gamle vän från Moskvas *gorkom*, S.Z. Korytnijs familj och de medlemmar av familjerna Kosior, Kosarev och andra som fortfarande levde. Deras berättelser fyllde honom med bitterhet och indignation. Och detta var sannolikt det primära motivet till den beslutsamhet med vilken han genomförde sin rapport till den tjugonde kongressen.

Det är också absurt att kritisera Chrusjtjov rapporten för bristande teoretiskt underlag. Han gjorde vad han kunde. Avslöjandet av Stalin var hans egen mission, hans personliga förtjänst, den största bragden i hans liv och en handling som överskuggar hans misstag både före och efter. Hans handlande på den tjugonde partikongressen ger honom en förnämlig plats i historien, som inte undanröjs av tystnaden kring hans namn och förtjänster i den sovjetiska pressen under mer än 17 år.

Rykten om att Chrusjtjov avgivit en längre hemlig rapport om Stalins terror vid tjugonde partikongressen spreds snabbt i landet, i synnerhet i partikretsar. I Georgien, Stalins och Bedjas hemland, firade skolbarn, studenter och lärare treårsminnet av diktatorns död. Det ledde till oroligheter varvid hundratals offer krävdes. Chrusjtjov inställde ett till nästa år planerat besök i den georgiska republiken. Det kan ha varit denna tragiska episod, som fick Centralkommittén att avslöja valda delar av den hemliga rapporten vid tiotusentals möten arrangerade över hela landet. Det var som om partiet med den chockverkan avslöjandena fick, ville vädja till folket att göra upp med Stalinkulten och skapa en atmosfär, i vilken tyranniet aldrig skulle kunna återuppstå.

Det skulle emellertid vara felaktigt att påstå att avslöjandet av Stalinepokens monstruösa terror stärkte partiet och den internationella kommunismen. Tvärtom. I väst lämnade många kommunister sitt parti med frågan: ”Hur kunde detta hända?” De fick inget trovärdigt svar. Det var känt att borgerlig och socialdemokratisk press länge skrivit om bolsjevikernas misssåd, massterror och koncentrationsläger, om Stalins sätt att förrinta politiska opponenter. Kommunisterna och vissa liberala kretsar avvisade i regel påståendena som lögn och förtal. Plötsligt kommer då från Moskva beskedet att det borgerliga tidningar skrivit och ryska flyktingar berättat är sant. Än mer: Chrusjtjov hade avslöjat fakta som t.o.m. Sovjets fiender haft endast vaga föreställningar om. Krisen ledde till att även försiktiga kommunister började undra om det varit så klokt att avslöja allt detta inför hela världen, vilket kastat en skugga över hela den kommunistiska rörelsen. Men där fanns inget tvivel vare sig 1956 eller senare, sanningen om brotten under tidigare år måste tillkännages både för partiet och folket. Krisen var priset för det förflutna, som inte kunde döljas för alltid. Förr eller senare skulle det ändå ha blivit uppenbart för världen. På ett eller annat sätt.

En lösning av krisen kunde åstadkommas endast genom en radikal förändring av partiatmosfären och ett ledarskap under genuint demokratiska former i trohet mot tjugonde partikongressens linje. Olyckligtvis gick den politiska utvecklingen i annan riktning. Inkonsekvensen i partiets politik berodde i första hand på skärpta motsättningar i Centralkommittén och särskilt i dess presidium. Av den gamla Centralkommitténs 125 medlemmar återstod endast 79 återvalda. Dessutom hade den utvidgats och 54 nya medlemmar stärkte Chrusjtjovs ställning. I presidiet däremot var förändringen mindre. Endast två nya hade tillkommit, A.L. Kiritjenko och M.A. Suslov. Alla de andra inklusive Molotov, Malenkov, Vorosjilov, Kaganovitj, Mikojan, Saburov och Pervuchin hade återvalts. Bland kandidatmedlemmarna märktes L.I. Brezjnev, Zjukov, Furtseva, Sjvernik och Sjepilov — alla aktiva anhängare till Chrusjtjov.

Sedan partimedlemmar börjat fördjupa kritiken av brott och misstag och dra de nödvändiga slutsatserna blev frågan om vilka i partihierarkin som bar ansvar under Stalins styre ofrånkomlig. Vid ett möte med partigruppen i författarförbundet behandlade många författare sovjet-litteraturens bedrövliga tillstånd, förtrycket mot författarna och förfalskningen av litterära verk under Stalinperioden. Dessutom krävdes åtgärder mot alla som deltagit i Stalins operationer. Många begärde utvidgad socialistisk demokrati. Den 70-åriga författaren P.A. Bljachin, partimedlem sedan 1903, konstaterade att Lenins dröm var att skapa en socialistisk verklighet i handling och inte med ord:

Jag håller inte med Mikojan ... Istället för en socialistisk apparat har vi fått en byråkratisk apparat där den röda tråden är otrolig konformitet, karriärism och strävan efter ”bekväma nummer”, en apparat som förlorat all ansvarskänsla. Stalin tog tsarens plats och litade på apparaten. En skillnad i materiella villkor uppstod, oacceptabel i det socialistiska samhället ... Stalinepokan underminerade grunderna för vår konstitution, Sovjetfolkens brödraskap och den socialistiska laglydnaden. Kalmuckerna (en av de etniska grupper som deporterades österut 1944) har redan berörts här. Men vad sägs om det judiska folkets lidanden? Fallet Bejlis skämde ut tsarens envælde inför hela världen. Den skamliga behandlingen av judiska läkare är en skamfläck på partiet och på oss ryska kommunister ... Det finns folk som i all hemlighet hindrar varje förändring inklusive rehabilitering. Endast sju- à åttatusen har rehabiliterats. Hur många oskyldiga försmäktar fortfarande i fängelse? Chrusjtjovs ord på kongressen väckte ångestfyllda känslor. Den enda garantin mot en repetition av vad som hände under Stalin är en leninistisk demokrati i partiet och i sovjeterna.

Författaren E.J. Maltsev deklarerade behov av klarhet. ”På vilken grund har personkulten utvecklats? Vilka sociala förhållanden ligger bakom den? Man kan inte förklara allt med hänvisning till Stalins personlighet ...”

Efter den tjugonde partikongressen deklarerade Chrusjtjov själv att han inte skämdes att erkänna att han känt till många av nidingssåden, men inte vågat protestera. Vid ett partimöte

fick han en lapp på vilken stod: ”Hur kunde ni medlemmar av Politbyrån tillåta så grava förbrytelser i landet?” Chrusjtjov läste högt upp frågan och konstaterade att lappen saknade underskrift. ”Den som skrev lappen bör stå upp!” Ingen reste sig. Chrusjtjov fortsatte: ”Den som skrev frågan till mig är rädd. Vi var också rädda att stå upp mot Stalin.” Svaret var naturligtvis ofullständigt, men ärligt.

Molotov, Kaganovitj, Malenkov och Vorosjilov hade en svårare sits; de hade inte bara varit rädda, de hade tagit aktiv del i så gott som alla de brott som begicks, det var ingen hemlighet bland partimedlemmarna. En mängd försök att fördjupa kritiken mot personkulten avbröts hastigt redan i april—maj 1956. En gammal bolsjevik, som uppehöll sig vid Stalins brott vid en partikonferens i Leningrads universitet, uteslöts ur partiet några dagar senare. En lärare i marxism hade i en lektion tagit upp frågan om personkultens orsaker; han kallades till partiets gorkom och erhöll en skarp reprimand. *Pravda* återgav en lång artikel i den kinesiska tidningen *Folkets Dagblad (Renmin Ribao)*, under rubriken ”Den historiska erfarenheten av proletariats diktatur”. Författaren gjorde gällande att Stalins förtjänster övervägde hans fel och att många av de senare kunde vara nyttiga och berikande. I partikretsar sades att författaren var Mao själv.

Den 30 juni 1956 antog Centralkommittén en resolution om *Hur man övervinner personkulten och dess följder*. Den publicerades i alla tidningar. Både till innehåll och form markerade resolutionen ett steg tillbaka jämförd med Chrusjtjovs rapport på den tjugonde partikongressen. Efter några månader kände han sig tvungen att i sina tal framhålla Stalin som ”en stor marxist-leninist, en stor revolutionär” och att partiet inte skulle tillåta ”smutskastning av hans namn inför kommunismens fiender”. Han fördömde skarpt användningen av begreppet stalinism, en uppfinning av antisovjetisk propaganda.

Emellertid, ingen kunde stoppa den förvandling som tjugonde partikongressen inlett. Våren och sommaren 1956 inträffade betydligt viktigare händelser än någon ideologisk vacklan. Viktigast var frigivningen av så gott som alla politiska fångar och en snabb rättslig omprövning och rehabilitering av de fall där vederbörande dött i Stalins läger och fängelser åren 1935 till 1955.

På Chrusjtjovs förslag inrättades omkring 70 specialkommissioner i själva lägren för omprövning av fångarnas rättsfall. Ytterligare mer än 20 kommissioner sändes ut från Moskva med uppgift att undersöka förhållandena för tidigare interner, som nu levde på förvisningsorter eller i husarrest. I dessa kommissioner ingick i regel en representant för riksåklagarämbetet, en från Centralkommittén och en redan rehabiliterad partimedlem. Varje kommission hade fullmakt att rehabilitera, bevilja nåd eller strafflindring i Högsta Sovjets namn. Deras beslut behövde vanligtvis inte konfirmeras och trädde omedelbart i kraft. Redan innan kommissionerna börjat arbeta frigavs personer, som fängslats för att ha skymfat eller kritiserat Stalin.

Kommissionerna arbetade snabbt. Allt som behövdes var i regel en kort intervju med fången och en lätt genomgång av hans dossier. Sommaren 1956 var flera miljoner fångar åter i sina hem. Partimedlemmar och anhöriga till avrättade eller i fängelse avlidna kommunister befriades först, men även sådana, som kvarhölls på obestämd tid trots att deras straff avtjänats. I mera komplicerade fall frigavs interner utan avvaktan på rehabilitering med rådet att själva söka sådan. Bland de befriade fanns också de få överlevande mensjeviker, socialrevolutionärer och anarkister, som hållits i lägren i 25-30 år, liksom alla icke partimedlemmar, som på falska grunder anklagats för ”antisovjetisk verksamhet” plus alla de ex-krigsfångar och deporterade, som inte samarbetat med fienden.

Återkomsten av dessa miljoner lägerfångar och postum rehabilitering av Stalinterrorns offer var lika viktig för nationens hälsa som den tjugonde partikongressen i sig. Chrusjtjov begärde av alla parti- och sovjetorganisationer att ta hand om de rehabiliterade och hjälpa dem till

arbete och bostäder.

Ett exempel på Chrusjtjovs omsorg om dessa människor var tre kvinnor utan inbördes släktskap, som i 17 år hållits i samma läger, sovit på samma brits och arbetat sida vid sida. Sedan de befriats önskade de en lägenhet med var sitt rum för att inte behöva skiljas åt. En av dem hade arresterats på annan plats och saknade därför rätt att bosätta sig i Moskva. De skrev till Chrusjtjov, som personligen antecknade på brevet att deras begäran skulle villfaras. Femton år senare dog en av kvinnorna, varvid de båda andra skrev till distriktssovjeten (kvarteretsrådet) med förnyad ansökan om bostad. Den avslogs: ”Rehabiliterade är inte på modet längre.”

Kommissionernas verksamhet hade emellertid sina brister. Människor, som avrättats eller dött i lägren, rehabiliterades i regel endast på släktingars eller vänners begäran. Majoriteten av oppositionella från 20-talet rehabiliterades inte, trots att de var oskyldigt dömda. Skenrättegångarna från 1928-1931 och 36-38 togs aldrig upp till formell behandling och vare sig kommissionerna eller riksåklagaren åtalade NKVD-tjänstemän, som befunnits skyldiga till tortyr. Lägerledningarnas och fängelsetjänstemännens grymheter bestraffades inte och namnen på angivare och bakdantare blev aldrig publicerade. Endast i några särskilt känsliga och väl kända fall fick en del ansvariga inom NKVD-MGB reprimander för ”maktöverträdelser, oacceptabla förhörsmetoder och ogrundade anklagelser”.

När mängder av politiska fångar återvände greps många angivare och förhørsledare av panik, men oron lättade ganska snart. Många av de torterade och fördömda var för längesen begravda i ”broderskapsgravar” med identitetsbrickor av trä bundna vid fötterna. Dessutom var de flesta återvändande mera fyllda av rädsla än hämndkänslor. De vågade inte tala fritt med vänner och släktingar om de lidanden de uthärdat, det fruktansvärda Gulagimperiet och den tortyr de utstått. Många tyckte sig förföljda, omgivna av angivare och telefonavlyssnare. De som lyckades skaka av sig denna paranoja var mestadels de mellan 1946 och 1952 arresterade, som tillbringat 5 à 10 år under efterkrigstidens mera ”liberala” Gulagregim. De kunde ganska snart återgå till sin tidigare yrkesverksamhet. Människor som tillbringat mellan 15 och 20 år i ofrihet var i regel psykiskt brutna och ovilliga till varje form av politiskt engagemang.

Exfångar, som återfick poster i parti- och statsapparaten kunde räknas på ena handens fingrar. Få kämpade för att åter etablera den historiska sanningen och försäkra sig om att de som spelat en aktiv roll i förföljelserna straffades. Filosofen P.I. Sjabalkin krävde i årtal förgäves att partiet skulle ställa de människor som förtalat honom och andra filosofer till ansvar för sina handlingar. I slutet av 1950 satt de fortfarande på ansvarsfulla poster i vetenskapliga institutioner och den ideologiska partiapparaten. En mängd anmälningar gjordes mot Sverdlovs yngste son Andrej. Han hade arbetat i NKVD och personligen torterat många fångar. Han satt 1956 på en befattning i institutet för marxism-leninism och kom undan med blotta förskräckelsen; anmälningarna togs aldrig upp till behandling.

När generalen A.I. Todorskij återvände från lägret lade han ner både tid och möda på att söka korrigera den falska historieskrivningen om inbördeskriget för att återge många ännu icke rehabiliterade arméofficerare deras heder och ära. Hans ansträngningar stötte på motstånd i partiapparaten, som gömde sig bakom Chrusjtjovs ord: ”Vi får inte ställa till med en barholomeinatt.” Tillfrågad en gång om vad orden betydde, svarade han mycket öppet: ”Skulle vi slå till mot alla direkta och indirekta medhjälpare till Stalins brott fick vi fångsla fler än de rehabiliterade och befriade.” En anonym poet har i all korthet sett den rätta poängen:

Utan sorgflor på statens tinnar,
utan begravningstal och ljus,
Ryssland förlät oskyldiga offer,

även så deras bödlar.

Den tjugonde partikongressens efterdyningar var inte uteslutande politiska. Under 1953 och 1954 förekom tecken på att det kulturella livet kvicknade till. Tidskriften *Novij Mir* hade publicerat några provokativt kritiska artiklar. Särskilt V. Pomerantsevs *Om den litterära sanningen* fick ett entusiastiskt publikt gensvar. Titeln på Ilja Ehrenburgs novell *Tövädret* blev synonym, som ett ordstäv. Konservativa kretsar oroades av dessa trots allt blygsamma uttryck för den kreativa intelligentsias försök att hävda sin oavhängighet. *Novij Mir*s chefredaktör avlägsnades av Centralkommittén. Vid det tillfälle beslut därom fattades sade Chrusjtjov: ”Vi får skylla oss själva för intelligentsias vacklan. Dussintals frågor kring personkulten har rests i folkets sinnen och vi har inte givit några svar.” Det kulturella tövädret fortsatte de följande åren. Djupt intryck gjorde en pjäs av den turkiske poeten Nazim Hikmet, som emigrerat till Sovjetunionen, *Men har Ivan Ivanovitj existerat?* Det mest gripande av alla litterära verk, som utgavs under dessa år, var V. Dudintsevs novell *Ej av bröd allenast*, som publicerades i *Novij Mir* 1956 och som kom att diskuteras på hundratals möten. En del av de författare, som producerade sig, hade lidit under Stalins terror redan på 30-talet. Och för första gången, efter många år av förtryck, publicerades på nytt John Reeds bok *Tio dagar som skakade världen*.

Ett formligt utbrott av poesi kom i mitten på 50-talet. Dess sociala betydelse ökade påtagligt och en hel plejad av kraftfulla unga poeter uppenbarade sig — Vosnesenskij, Jevtusjenko och andra. Sabolotskij, som suttit fängslad i många år, återvände till arbetet. I hans biografi skrev Jevtusjenko:

Poesins dag, som senare blev en nationell institution, hölls för första gången 1955. Den dagen stod poeter i Moskvas alla bokbutiker, läste sina poem och signerade sina böcker. Flera av oss läste våra dikter på Moskovskajagatan i närheten av universitetet ... Jag läste den dikt som poeten K. sade sig ha skrivit för våra fiender. Men unga människor, som hörde den såg den inte som en attack på vårt land utan som ett vapen i kampen mot dem, som hindrade arbetet för dess framtid. Och tusentals händer applåderade, röstade för den kampen ... Press, radio och television var uppenbart oförmögna att följa med i de snabba förändringarna av samhällslivet ... Litteraturkritiken låg hopplöst efter. Romanen var på väg, fast långsamt. Men poesin rörde sig ... Jag valde talarstolen till slagfält. Jag läste poesi i fabriker, högskolor, på vetenskapliga institutioner, i kontorshus och skolor. Publiken varierade mellan 20 och 1.000 ... 1963 drog uppläsning av poesi 14.000 människor till Sportpalatset.

Chrusjtjov var ännu inte beredd att aktivt delta i tövädret. Tidskriften *Kommunist* publicerade en längre artikel av honom under rubriken *För en stark länk mellan litteraturen och konsten och folkets liv*. En fotnot angav att artikeln var den generella innebörden av vad Chrusjtjov sagt på sammankomster med författare och konstnärer i maj, juni och juli 1957. Dessa möten hölls vanligtvis i Chrusjtjovs datja, men kan knappast sägas ha varit uppmuntrande för ömsesidig förståelse vad de mest progressiva inom Sovjetintelligentsian beträffar. Hur som helst, artikeln i *Kommunist* var full av klichéer och dogmatik och öppnade inga nya horisonter för den sovjetiska kulturen. Trots detta äventyrade Chrusjtjovs bigotta inställning ingalunda populariteten bland författare och konstnärer.

Några rätt vaga försök av tidskriften *Voprosy Istorii* (Historiska Problem) att ta ett nytt grepp om vissa problem i Sovjets historia och i synnerhet en kritisk syn på Stalins aktivitet 1917 föranledde Centralkommittén att varna tidningen för ”objektivistisk attityd och slapphet i kampen mot borgerlig ideologi”. Så gott som hela redaktionen replacerades. Ändå var det omöjligt att återgå till den gamla regimen vad kulturfrågorna beträffar. To. m. *Komsomolskaja Pravda* vars chefredaktör var Chrusjtjovs svärson A.T. Adzhubej blev livfullt intressant; Adzhubej blev senare chefredaktör för *Izvestija*.

Kulturlivet påverkades också av nya tidskrifter; 1958 fanns dubbelt så många sådana som 1950. Måleriet, skulpturen, det akademiska livet skakade av sig gamla skaklar. Förändringen

påverkade också samhällsvetenskapen, särskilt bland ekonomerna. Officiellt beslut togs om att publicera Lenins samlade verk i komplett utgåva, stenografiska protokoll från partikongresser och konferenser publicerades i sin helhet liksom Centralkommitténs möten, dess korrespondens med lokala organisationer och andra viktiga förstahandskällor till partiets historia.

Sovjetpressen avspeglade fortsättningsvis ytterst lite av dessa rörelser mot ett nytt medvetande. Varken händelserna efter den tjugonde partikongressen eller så viktigt stoff som återkomsten av miljoner fångar och förvisade gavs plats i de centrala tidningarnas spalter. Detta kunde möjligen ursäktas de sista månaderna av 1956; då fylldes tidningarna av händelser som fångade uppmärksamheten i hela den övriga världen.

Orolig höst – Polen, Ungern, Suez

Våren och sommaren 1956 kännetecknades av livlig utrikespolitisk aktivitet. Kim Il-sung besökte Moskva, Kambodjas Sihanouk, Shahan av Iran och den östtyske regeringschefen Otto Grotewohl likaså. Även FN:s generalsekreterare Dag Hammarskjöld gjorde sig ärende till den sovjetiska huvudstaden. Ett särskilt uppmärksammat och välkomnat besök gällde den indonesiske presidenten och frihetshjälten Sukarno.

I april 1956 flög en delegation ledd av Mikojan till Peking. Kina hade fullgjort den första femårsplanen och bad nu Sovjet om ytterligare ekonomiskt bistånd. Sovjetregeringen samtyckte och engagerade sig i uppbyggnad av 55 nya industriföretag utöver de 156 redan överenskomna.

I april gjorde också Chrusjtjov och Bulganin sitt första statsbesök i en västlig stormakt — England; det beskrevs som ett vänskapsbesök, ingenting annat. Chrusjtjov intresserade sig som vanligt för allt han såg. Han besåg London och besökte ett antal andra städer, sammanträffade med premiärminister Eden och mottogs tillsammans med Bulganin av drottning Elisabeth. Chrusjtjov hälsade också på den 82-åriga Winston Churchill. I maj kom en fransk delegation med premiärminister Guy Mollet i spetsen till Moskva.

Andra halvåret 1955 inleddes förhandlingar i anslutning till president Titos Moskvabesök. Målet var en fördjupning av relationerna mellan Jugoslavien och Sovjet, resultatet av Chrusjtjovs och Bulganins Jugoslavienresa i maj samma år. Chrusjtjov och Molotov var oense i en rad utrikespolitiska frågor, bl.a. invände Molotov mot ”förhastat” förnyade närmanden till Jugoslavien, vars ledare han ansåg föra en ”revisionistisk politik”. Molotov var också missnöjd med Chrusjtjovs diplomatiska stil, som gick ut på personliga kontakter statschefer emellan. Molotov följde heller inte med på resorna till Jugoslavien, Indien och England. Han deltog inte ens i Genevemötet, där utrikesministrarna i USA, England och Frankrike var närvarande. Detta kunde inte få fortsätta och man kan knappast se det som en tillfällighet att samma dag som Tito passerade gränsen till Ukraina meddelade den sovjetiska pressen att Molotov befriats från uppdraget som utrikesminister. Han ersattes av *Pravdas* tidigare chefredaktör D. P. Sjepilov.

Tito mottogs med ceremoniell högtidlighet i Moskva.

Hundratusentals moskvabor kantade gatorna där bilkortegen drog fram. Efter samtalen brukade utländska delegationer ledsagas av ledande personer närmast under de topprankade på rundresor i unionen. I Titos fall ärades gästen med att Chrusjtjov själv följde med på rundturen. Resultatet av besöket redovisades i två kommunikéer: den ena om utvidgade handels-, ekonomiska och kulturella förbindelser, den andra signerade de båda ledarnas önskan att närma respektive kommunistpartier till varandra.

Emellertid var förhållandena på andra håll mindre harmoniska. Demaskeringen av Stalinkulten vid den tjugonde kongressen hade orsakat svåra kriser i några av

socialistländerna. I Bulgarien löstes problemen relativt snabbt; kommunistpartiets ledare, V. Tjervenkov avsattes. Efterträdaren Todor Sjivkov ogiltigförklarade den illegala rättegången mot Traitjo Kostov och de kommunister, som dömts i sammanhanget. De politiska fångar, som fortfarande var i livet frigavs. I Polen däremot var situationen en annan. Den tidigare partiledaren Wladislaw Gomulka hade visserligen frigivits ur fängelse, men inte återfått en ledande ställning i partiet. (Stalins man i Polen, Bierut, dog våren 1956 och ersattes av en annan stalinist, Ochab.)

Ännu besvärligare var situationen i Ungern, där makten fortfarande utövades av samma ledargrupp, som var ansvarig för massförföljelse och skenrättegångar åren 1949-1952. Omkring 150.000 politiska fångar var varken befriade eller rehabiliterade.

För att förstå Chrusjtjovs attityd till händelserna i Polen och Ungern hösten 1956 är det viktigt att minnas att inom Centralkommitténs presidium och annorstädes utnyttjades en begynnande opposition mot hans fel och brister. Chrusjtjov kunde inte lösa alla problem själv. Han kunde heller inte ignorera det växande trycket från de mera konservativa inom partiledningen, som knöt kriserna i Polen och Ungern till Chrusjtjovs tal på den tjugonde partikongressen. I deras ögon hade talet orsakat världskommunismen och Sovjets ställning bland socialistländerna obotlig skada. (Ett synsätt med ökat stöd hos de kinesiska ledarna.) Centralkommitténs medlemmar var helt överens om att Sovjet av strategiska skäl inte fick förlora inflytandet över Ungern och Polen. Å andra sidan kunde en negativ utveckling i Östeuropa leda till Chrusjtjovs snabba fall. Han insåg hotet och vidtog sina mått och steg hösten 1956.

Så snart Moskva erfor att Gomulka återfått sin plats i landets centralkommitté förstod Chrusjtjov att detta betydde Gomulkas återkomst till makten. Vad kunde detta betyda för Polen där arbetare demonstrerade och strejkade och där kollektivjordbruk lades ner? Vad kunde det betyda för de polsk-sovjetiska förbindelserna? Chrusjtjov arrangerade ett omedelbart besök i Polen och presidiet utsåg honom själv, Mikojan, Molotov och Kaganovitj för resan; sådana uppdrag anförtröddes numera inte åt Chrusjtjov ensam. I brådskan hann man inte med att varsko gränsförsvaret vare sig i Moskva eller Warszawa, utan när det sovjetiska planet passerade gränsen gick polska jaktplan upp och släppte bevakningen först efter nödiga förklaringar.

I samtalen med den sovjetiska delegationen deltog Gomulka, Gierek, Ochab och Rokossovskij (då Polens försvarsminister). Polackerna lyckades övertyga delegationen om att endast snabbt utbyte av ledningen för Polska Förenade Arbetarpartiet tillsammans med eftergifter för arbetarna kunde tillåta partiet att behålla kontrollen över landet. Arbetarna hade begärt införande av arbetarråd inom företagen och bönderna ville lägga ned de hastigt uppbyggda kolchoserna. Vidare hävdade de polska ledarna att större yttrande- och tryckfrihet måste tillåtas och att mötes- och demonstrationsfrihet var grundläggande.

De sovjetiska besökarna kunde endast instämma. De hade övertygats om att under Gomulkas ledning skulle Polen förbli en trogen allierad.

Den ungerska krisen var betydligt värre. Den politiska ledningen hade praktiskt taget brutit samman, militärledningen hade förlorat kontrollen över krigsmakten och säkerhetsorganens ledning hade slutat fungera. Imre Nagy, som nyligen åter-installerats, var regeringschef, men fortfarande i opposition mot den tidigare ledningen och dess politik.

Alla politiska fångar frigavs. Regeringens mål och de krafter den mobiliserade verkade till en början som en national-demokratisk revolution, men utvecklades snart till en folkrörelse för att få slut på alla band med Sovjetunionen. I Budapest och andra städer förstördes alla symboler för landets beroende av Sovjet. Nagys regering ombildades med flera medlemmar från icke-kommunistiska partier, som snabbt vaknat till liv igen. Tiotusentals politiska emigranter började återvända, landets gränser öppnades, f.d. säkerhetsagenter och partifunktionärer mördades, partilokaler anfölls och många kommunister stupade vid försvar

av partiets stadskommittés byggnader i Budapest. Nagys regering begärde att sovjetiska styrkor, som stationerats i Budapest i kraft av fredsfördraget mellan Ungern och Sovjet, ingånget några år efter andra världskrigets slut, skulle hemkallas.

Liu Shao-chi, andre man i den kinesiska hierarkin, kom till Moskva för konsultationer och samordnade åtgärder. Sammanträden med Centralkommitténs presidium hölls dagligen. Varken Chrusjtjov eller de andra kunde fatta ett slutgiltigt beslut. Ena dagen lutade det mot intervention, nästa dag ändrade man uppfattning. Påverkad av motstridiga rapporter från Budapest beordrade Chrusjtjov omedelbart tillbakadragande av trupperna från Budapest men samtidigt förstärkning på andra håll i landet. Förstärkningar fördes också till gränsen. Slutligen bestämde Chrusjtjov sig för väpnad intervention, men önskade att Kina och de andra socialiststaterna, Jugoslavien i synnerhet, skulle godkänna åtgärden. Han hade lagt ner mycken möda på att normalisera förbindelserna med Jugoslavien och hoppades utan tvekan att landet skulle återgå till den socialistiska fällan under SSSR:s ledning. Vidare behövde han försäkran om samarbete med en grupp prominenta ungrare, villiga att leda en ny regering och återupprätta kommunistpartiet. Den senare uppgiften anförtroddes Suslov, Mikojan och Sovjets ambassadör i Ungern, Jurij Andropov. Själv for han tillsammans med Malenkov till Warszawa och Bukarest för att på ort och ställe diskutera händelserna i Ungern med ledarna i Polen, Rumänien, Tjeckoslovakien och Bulgarien, vars samtycke till intervention erhöles omedelbart. Därefter beslöt han att flyga till Brioni för att tala med Tito. Flygvädret var dåligt, men det hindrade honom inte. Han beskriver episoden i sina memoarer:

Sent den kvällen startade Malenkov och jag mot Jugoslavien för konsultationer med kamrat Tito. Vädret kunde inte ha varit sämre. Vi måste flyga över bergen nattetid i en våldsam åskstorm. Blixtar flammade runt om oss, vi fick inte en blund i ögonen. Jag har flugit en hel del, särskilt under kriget, men aldrig under sådana förhållanden. Vi hade en mycket erfaren pilot vid namn general Tsybin, men förlorade kontakten med eskortplanet framför oss. Vi orienterade oss mot Brioni vars gamla krigsflygplats var dåligt utrustad. Tack vare kamrat Tsybins skicklighet klarade vi det.

En bil väntade oss och förde oss till en hamnpir varifrån vi med motorbåt for till kamrat Tito. Malenkov var blek som ett lik, han blir sjösjuk i lugnt vatten. Vi hade haft sämsta tänkbara flygtur och nu gick vi i hög sjö i en liten båt. Malenkov låg ner i båten med slutna ögon. Jag var ängslig för hans tillstånd när vi kom fram, men vi hade ju inget val. Som ett gammalt ryskt ordstäv säger: man kan inte sitta på en strand och vänta på vädret.

Tito välkomnade oss hjärtligt, vi omfamnade och kysste varann, trots att våra relationer varit ansträngda och blev det mer och mer allt efter utvecklingen i Ungern.

Vi förklarade för Tito varför vi kommit och bad om hans råd. Jag väntade mig kraftigare motstånd än det vi mött i Polen, men blev positivt överraskad. Tito förklarade att vi handlade absolut korrekt och att våra soldater skulle träda i aktion fortast möjligt; vi hade skyldighet att hjälpa Ungern att krossa kontrarevolutionen. Han försäkrade oss om att han fullständigt insåg nödvändigheten av våra åtgärder.

I Ungern hade en grupp ledd av Janos Kadar, Antal Apro och Ferenc Münnich samtyckt till att bilda regering i opposition mot Imre Nagy och under de sovjetiska styrkornas beskydd.

En ”revolutionär arbetar- och bonderegering”. Överenskommelsen med Tito blåste bort Chrusjtjovs tveksamhet. Med stöd av de övriga medlemmarna i presidiet gav han order om att revolten i Budapest skulle krossas omedelbart, att Nagyregimen skulle likvideras och att Kadars regering skulle ges allt tänkbart stöd. Zjukovs sätt att lösa problemet med den ungerska armén och organiserade grupper ur befolkningen, som var lojala mot Nagy, var karakteristiskt: massiv insats av pansar, artilleri och motoriserat infanteri. Styrkeförhållandet var så ojämnt att motståndet snabbt krossades överallt i Ungern.

Några av regeringsmedlemmarna lyckades fly ur landet medan andra, bland dem Imre Nagy själv, sökte skydd i den jugoslaviska ambassaden, kardinal Mindszenty i den amerikanska.

Nagy sökte asyl i Jugoslavien, men den vagn, som skulle föra honom och några kolleger till gränsen, stoppades trots den jugoslaviske ambassadörens protest. Nagy arresterades och sköts två år senare utan öppen rättegång. Hans avrättning var en oförsvarlig grymhet som ledde till försämring av relationerna mellan Sovjet och Jugoslavien.

Parallellt med kriserna i Polen och Ungern utvecklades en politisk och militär kris i Mellersta Östern sedan den egyptiske presidenten Nasser nationaliserat Suezkanalen. Storbritannien, Frankrike och Israel iscensatte en gemensam militär aktion i syfte att ockupera kanalzonen. Den egyptiska armén gjorde motstånd, men saknade kraft att slå tillbaka aggressionen. USA deltog inte i denna operation och en majoritet i FN:s säkerhetsråd begärde omedelbart eld-upphör. England och Frankrike utövade sin vetorätt. Av avgörande betydelse i rådande situation var att Sovjetunionen inte bara röstade för stöd för Egypten och nationaliseringen av kanalen utan också offererade militärt bistånd om detta skulle bli nödvändigt. Ett Tass-meddelande berättade att många Sovjetmedborgare begärt att sändas till Egypten som frivilliga i dess armé. Möjligheten av sovjetiska stridskrafter i Mellersta Östern alarmerade USA. När England och Frankrike fann sig isolerade föredrog de att göra halt och evakuera kanalzonen. Kort efteråt lämnade de israeliska styrkorna Sinai.

I slutet av november kunde Chrusjtjov konstatera att de allvarligaste utrikespolitiska kriserna var lösta. Dessa kriser, som dominerat Sovjets utrikespolitik, var framgångsrikt avvecklade — men dyrt blev det. Förhållandet till Jugoslavien led svårt av Imre Nagys arrestering. (Det har inte klarlagts vem som beordrade den då Chrusjtjovs makt var begränsad vid den tidpunkten.) I Mellersta Östern hade Sovjet ställt i utsikt att bygga den stora Assuan-dammen och betydligt öka sitt militära och ekonomiska stöd till Egypten. Generellt ökade förpliktelserna gentemot utlandet enormt efter 1956, med följd att landets egen ekonomiska utveckling hämmades.

Den första palatsrevolutionen

Ur ekonomisk synpunkt var 1956 ett framgångsrikt år, men när sovjetmedborgarna öppnade sina tidningar den 1 april fann de ingen antydning om den traditionella prissänkningen på livsmedel och konsumtionsvaror. Beslut hade fattats om betydande subventioner, inte för prissänkningar utan till andra ändamål, som påverkade vanligt folks behov och intressen. Fr.o.m. våren 1956 minskades arbetet på dagar före helgdag och vilodagar med två timmar. Kortare arbetsvecka infördes för ungdomar mellan 16 och 17 år. Inga lönesänkningar signalerades och tjänstledigheten vid moderskap utökades. Viktigast var otvivelaktigt en ny lag om högre statliga pensioner, som antogs vid Högsta Sovjets juli-session. Alla arbetare hade tidigare erhållit pension i förhållande till hög ålder, invaliditet eller lång tjänst, men dessa pensioner hade inte setts över sen tiden före kriget. Människor, som måste leva på sin pension, var ofta ur stånd att klara ens en mycket modest levnadsstandard. Barnlösa pensionärer hade särskilt svårt, eftersom sovjetisk lag förpliktar barn att sörja för sina åldriga föräldrar. I juli månad bärgades en god spannmålsskörd på 30 miljoner hektar i nyodlade områden och i början på augusti konstaterades skörden rekordartad — vilket stärkte Chrusjtjovs politiska position med tanke på den kritik vissa kretsar inom Centralkommittén riktat mot investeringarna i ”jungfrumarken”. Chrusjtjov inspekterade dessa jordar i Kazakstan, Altaj och Sibirien och diskuterade med farmarna om bästa sättet att bärga och bevara skörden plus anmärkningar om att alltför få lador och vägar byggts i områdena. Tillgången på kött hade stigit påtagligt, industrin blomstrade, tusentals hus hade byggts i städerna. I Moskva hade världens största idrottsanläggning, Lenin-stadion, öppnats. Massor av Leninordnar utdelades, Vorosjilov blev för andra gången ”Det socialistiska arbetets hjälte”, Chrusjtjov likaså. Högsta Sovjets dekret i sammanhanget förklarade mångordigt att Chrusjtjov förtjänade utmärkelsen för sitt framgångsrika ledarskap vid utvecklingen av jungfruliga och försummade marker.

Det var ingen hemlighet att Chrusjtjov hade opponenter i presidiet, men de var inte eniga,

fortfarande skilda av intriger och fejder under Stalintiden. Ändå ökade missnöjet på alla nivåer i partiet och statsapparaten på grund av hans politiska och ekonomiska initiativ under första halvåret 1957.

Detta år rehabiliterades under stark press från Chrusjtjovs sida många, vars fall inte behandlats 1956. Bland dessa var en stor grupp högre officerare, varav många dömts av Högsta Sovjets militärdomstol 1937 och omgående avrättats. Detta kastade en skugga över Vorosjilov och Budjonnyj, som aktivt assisterat Stalin vid utrotningen av militära kadrer 1936-1938. Av särskild betydelse var rehabiliteringen av de folkgrupper som på grundlösa anklagelser tvångsförflyttades 1944. Det var en gärd av rättvisa, men följderna hade inte förutsetts. Bland de återvändande var flera miljoner framför allt från Kazakstan och Centralasien, vars hem och mark ockuperats av nybyggare från andra republiker. Man hade räknat med att återkomsten skulle spridas över flera år, men så snart de fått veta att deporterade människor rehabiliterats och att deras autonoma republiker återupprättats, begav sig hundratusenden hemåt på egen hand. Deras öden delades av kurder, greker och turkar, som tidigare bott i olika delar av Kaukasus och på svartahavskusten och som nu återvände.

Nu återstod frågan om den tyska befolkningen i Volga-regionen och på andra platser i SSSR, vilka på orättvisa grunder deporterats till östliga delar av unionen. Nu förbättrades deras situation. Lägren upplöstes, en del av tyskarna rehabiliterades med tillåtelse att återvända hem. Tyska bosättningar etablerades i "jungfrumarkerna" och på förfallna gårdar, men den fullständiga upprättelsen fick den tyska folkgruppen i Sovjetunionen inte förrän 1964, då Volgatyskarnas autonoma republik (ASSR = autonom Sovjet-republik) återupprättades. Krimtatarerna, som i hundratusental förvisats till Centralasien 1945, förlorade sin ASSR på samma gång. Den ersattes av en *oblast*. Trots att Krimtatarerna aldrig tillhört någon del av Ukraina, överfördes de dit 1954 i anslutning till 300-årsminnet av unionen mellan Ukraina och Ryssland.

Trots att Chrusjtjov saknade lust att ställa enskilda individer till ansvar för brott i det förgångna, kunde det i åtskilliga fall inte undgå. När t.ex. Tjetjen—Ingusjska ASSR återbildades avslöjades att NKVD-trupper 1944 totalt utplånat en by, vars invånare vägrade låta sig deporteras. Ansvar för det monstruösa dådet lades på Kruglov, som till helt nyligen varit inrikesminister. Han begick självmord utan att avvakta resultatet av en undersökning. Självfallet innebar utredningar av detta slag att många högre partifunktionärers fientliga inställning ökade — på samma sätt som efter ett annat av Chrusjtjovs initiativ. Det var av allt att döma under första halvåret 1957 som den diskreta utbetalningen av extrapengar — ända upp till två à tre gånger den officiella lönen — till vissa parti- och statstjänstemän stoppades. Pengarna var skattefria, reducerades inte ens av skulder till partiet. Systemet hade införts av Stalin. Chrusjtjov ansåg att det var ett brott mot den tjugonde kongressens beslut att återföra parti och stat till leninistisk standard. Det kunde inte få fortgå.

Molotov, Kaganovitj, Malenkov och Vorosjilov opponerade mot de flesta av Chrusjtjovs initiativ, men valde att undvika konfrontation med hänsyn till sin minoritetsställning i partiledningen. Emellertid förändrades situationen när Chrusjtjov föreslog en genomgång av den ekonomiska förvaltningens struktur. Hans avsikt var att minska antalet ministerier och anförtro ledningen av industriföretagen till nyligen bildade territoriella administrationer kallade Ekonomiska råd (Sovnarchozer). Idén var i sig själv sund och lämpad för såväl diskussioner som experiment, särskilt som landets ekonomi blivit höggradigt komplicerad. Vid ingången till 1957 kunde Sovjet skryta med mer än 200.000 industriföretag, små som stora, och mer än 100.000 byggnadsprojekt av varierande storlek. Det hade därför blivit allt svårare att styra denna gigantiska organisation från en enda central. En viss decentralisering hade visserligen vidtagits åren 1953-1956 då förvaltningen av omkring 1.500 företag överförts till direkt kontroll under ministerier i republikerna. Men fortfarande fanns utrymme för förbättring av ekonomisk planering och administration.

Många presidiemedlemmar tvivlade på visdomen i Chrusjtjovs beslut även om de alltså avstod från öppen opposition. Deras tvivel var fullt försvarbart. Det föreslagna systemet var oprövat. Det kunde vara bra i stora industriområden som Leningrad, Moskva och även Sverdlovsk, men helt olämpligt i *oblast* och republiker i Kaukasien och Kazakstan. En sovnarchoz i Azerbejdjan kunde sköta oljekällor och oljeindustrier bättre än något departement i Moskva, men hur skulle det gå i republiker där en industribransch räknade ett eller två företag? Vem skulle avgöra tvister mellan sovnarchozer? Vilka skulle koordinera skötseln av besläktade industrier lokaliserade i olika ekonomiska zoner? Chrusjtjov och hans medarbetare kunde inte prestera övertygande svar.

Reservationerna hindrade inte Chrusjtjov att sammankalla Centralkommittén till plenum i syfte att rensa luften. Idén med sovnarchozer var inte särskilt populär i ministeriernas ledning, men föreföll attraktiva inom sekretariatet för obkom och de nationella partiernas centralkommittéer. Centralkommittén biföll Chrusjtjovs förslag och från våren 1957 och framåt planerades sovnarchozernas organisation.

Pressdebatten pekade på en rad problem, om än inte alla, som vidlådde det nya systemet, men Chrusjtjov ändrade inte sin tidtabell. I början på maj 1957 biföll Högsta Sovjet ”den fortsatta förbättringen av industri- och byggnadsarbetets skötsel”. Av de tidigare ministerierna behölls tills vidare endast departementet för luftfart, försvar, radioteknik, skeppsbyggnad, kemisk industri, medelstora ingenjörsarbeten, transporter och elektricitetsverk. De övriga avskaffades och deras funktion överfördes till territoriell ledning.

Detta hastverk stärkte Chrusjtjovs opponenter i presidiet och följderna blev en komplicerad intrig mot honom. Den hjälptes på traven av Chrusjtjov själv, som fått i sitt huvud att marschera under nya baner, att gå sin egen väg. Han deklarerade att om tre eller fyra år skulle Sovjetunionen hinna ifatt USA vad produktionen av kött, mjölk och smör pr capita räknat, beträffade. Ekonomer förklarade att ett sådant mål kunde uppnås tidigast 1975, men Chrusjtjov bara skrattade. Opponenterna kunde nu räkna med majoritet inom presidiet, men Chrusjtjov föste undan alla invändningar.

Den femte juni 1957 reste Chrusjtjov och Bulganin till Finland för ett officiellt besök och stannade en vecka. Hans frånvaro gav Molotov, Malenkov och Kaganovitj tillfälle att planera ett möte med presidiet, vid vilket de tänkte kräva Chrusjtjovs avgång från posten som Centralkommitténs förste sekreterare, d.v.s. regeringschef.

Presidiet samlades i Kreml den 18 juni till ett ovanligt långt sammanträde som pågick i tre dagar. Kremels vakter förstärktes. Av allt att döma var Koslov den ende frånvarande. En lång lista med anklagelser levererades, i första hand ”ekonomisk voluntarism”; han hade handlat med mera vilja än förstånd. Den viktigaste anklagelsen var mera underförstådd; han hade gått för långt i sina avslöjanden av Stalin, underminerat partiernas ledande roll i den internationella kommunismen och rörelsen generellt sett. Med andra ord, besluten vid den tjugonde partikongressen liksom den inrikes- och utrikespolitik, som därvid godkänts, måste omvärderas. Opponenterna hade också övervägt vad som skulle hända med Chrusjtjov. Om han erkände sina misstag kunde han få en lägre ministerpost, t.ex. som jordbruksminister. I annat fall vore arrestering inte otänkbar. Chrusjtjov var utomordentligt populär bland befolkningen och de obkomsekreterare som var i majoritet i Centralkommittén. Han var alltför farlig för att få gå lös. Molotov skulle överta uppgiften som förstesekreterare.

Chrusjtjov avvisade alla anklagelser. Han försvarade sina åtgärder mellan 1953 och 1957 med hänvisning till ekonomiska och diplomatiska framgångar. Under den följande debatten fick han starkt stöd av Mikojan, Suslov och Kiritjenko. Sju medlemmar av presidiet talade emot honom: Molotov, Malenkov, Vorosjilov, Kaganovitj, Bulganin, Pervuchin och Saburov. Kandidatmedlemmarna tycktes stödja honom, å andra sidan saknade de rösträtt. Under debatten ändrade Sjepilov helt oväntat ställning och gick över till majoriteten.

Presidiets plenum slutade med att man röstade för Chrusjtjovs avsättning, men han vägrade att underkasta sig beslutet. Han hävdade att eftersom Centralkommittén i plenum valt honom, så kunde han avsättas endast av denna församling och begärde att Centralkommittén skulle inkallas. Hans begäran avslogs, men å andra sidan var gruppen kring Molotov och Kaganovitj ur stånd att omedelbart effektuera beslutet; arrestering var otänkbar så länge armén genom Zjukov och KGB, ledd av Serov, var honom trogna.

Nyheten om att Chrusjtjovs öde fastställts nådde en del medlemmar av Centralkommittén, bland dem Suslov. Koslov informerades och lämnade genast Leningrad tillsammans med några andra kommittémedlemmar. De begärde nytt plenum, men presidiet vägrade, ville inte ens träffa dem. I en formell hänvändelse till presidiet hette det:

Det har bekantgjorts för oss, medlemmar av Centralkommittén, att Centralkommitténs presidium befinner sig i en fortlöpande session. Vi har också förstått att ni diskuterar frågan om ledarskapet i Centralkommittén och dess sekretariat. Frågor av så stor vikt för hela partiet kan inte undanhållas medlemmar av Centralkommitténs plenarförsamling. Vi medlemmar av Centralkommittén kan inte stå likgiltiga inför frågan om partiets ledning.

Hänvändelsen hade ingen effekt, men alltfler medlemmar av Centralkommittén uppenbarade sig i Moskva. En delegation ledd av Serov, till vilken Kremlvakten var underställd, gick in i entréhallen till den byggnad där presidiet var samlat och upprepade sin begäran om plenum med hela Centralkommittén. Presidiamajoriteten, som betraktade Chrusjtjov som redan avsatt, skickade ut Bulganin som ordförande i Ministerrådet och Vorosjilov som ordförande i Högsta Sovjet för att träffa delegationen. Chrusjtjov insisterade på att få delta i konversationen och åtföljdes av Mikojan.

Sammandrabbningen blev till en början påtagligt hård. Vorosjilov kastade smädeord mot Serov, som gav igen och grep Vorosjilov i skjortkragen under hot om att sammankalla Centralkommittén utan presidiets medgivande. Då majoriteten av kommittémedlemmarna nu var i Moskva skulle presidiet inte tillåtas avgöra frågan om partiledarskapet utan dem. Komplotten hade misslyckats. Presidiet tvingades acceptera Centralkommitténs sammankomst. När den hölls stöddes Chrusjtjov av en överväldigande majoritet.

Centralkommitténs plenum pågick från den 22 till den 29 juni. Chrusjtjov gav en rapport *Om partiets situation*. Molotov fick också tillfälle att ge sin syn. Så gott som alla talare stödde Chrusjtjov. (Hans tidigare opponenter föredrog att ansluta sig till majoriteten.) Självkritiska tal hölls av Vorosjilov, Bulganin, Pervuchin och Saburov. Även Malenkov erkände att han haft fel i vissa avseenden. Endast Molotov stod fast intill slutet; vid omröstning om plenarmötets resolution var han ensam om att lägga ned sin röst. Alla de andra i opponentgruppen röstade för en resolution, som fördömde deras eget uppträdande.

En kort pressnotis den 4 juli återgav beslutet och talade om ”anti-partigruppen Molotov, Kaganovitj och Malenkov”, men sade ingenting om Vorosjilovs, Bulganins och de övrigas medverkan. Båda de sistnämnda behöll sina platser i presidiet och övriga poster medan Molotov, Malenkov, Kaganovitj och Sjepilov förlorade sina. Inte heller Pervuchin och Saburov tillhörde den nya Centralkommittén, vars numerär utökades till femton medlemmar. Så gott som samtliga kandidatmedlemmar placerades i presidiet: L.I. Breznev, G.K. Zjukov, E.A. Furtseva, F.R. Koslov, N.M. Sjvernik, A.B. Aristov, N.I. Beljajev samt en gammal medlem av partiet och det finska kommunistpartiet O.V. Kuusinen. Bland medlemskandidaterna märktes A.P. Kirilenko, A.N. Kosygin och K.T. Masurov. Tre veckor senare avsattes Molotov, Kaganovitj och Malenkov från sina poster som förste vice ordförande i Ministerrådet. Sjepilov ersattes som utrikesminister av A.A. Gromyko. Vad Chrusjtjov beträffar blev han efter ett par dagar uppringd av Kaganovitj varvid följande samtal utspelade sig:

Kamrat Chrusjtjov, jag har känt er i många år. Jag ber er att inte göra med mig som de gjorde med

Stalin.

Kamrat Kaganovitj, era ord bekräftar vilka metoder ni önskade använda för att slutföra era avskyvärda avsikter. Ni ville återföra landet till den ordning som rådde under personkulten. Ni ville döda folket. Ni mätte andra med er egen måttstock. Men ni misstog er. Vi använder leninistiska principer med omsorg och vi kommer att fortsätta med det. Ni vill ha ett jobb. Ni kommer att bli i stånd att arbeta och leva i fred om ni gör det ärligt som alla sovjetmedborgare.

Chrusjtjov höll sitt ord. Ingen i fraktionen mot honom uteslöts ur partiet. Molotov blev ambassadör i Mongoliet, Malenkov direktör för ett kraftverk och Kaganovitj för en fabrik. Sjepilov började som lärare vid en högre utbildningsinstitution. Pervuchin och Saburov avlägsnades från sina uppgifter som vice ordförande i Ministerrådet och ersattes av Kosygin och D.F. Ustinov.

Chrusjtjov gjorde ett 14 dagar långt besök i Tjeckoslovakien i juli månad. Månaden därpå var han i DDR, i båda fallen åtföljd av Bulganin. Månadsskiftet juli-augusti hölls den Sjätte internationella ungdoms- och studentfestivalen i Moskva. Det var första gången i Sovjetunionens historia som så många utlänningar samlats i Moskva. I slutet på mars rapporterade Tass om prov med atom- och vätebomber och interkontinentala missiler, men nyheterna var knappast uppmärksammade i utlandet. I september inledde Chrusjtjov en hel månads semester på Krim. En enda gång hade han semestrat vid havet under Stalins tid. Mellan 1953 och 1956 fanns ingen tid för sådant. Han återvände till Moskva den andra oktober 1957 just som Zjukov reste på ett längre besök i Jugoslavien och Albanien.

Två dagar senare överraskade Sovjet världen med uppskjutningen av sin första satellit. Framgången var resultatet av sovjetiska vetenskapsmäns intensiva arbete sedan 1945; huvuduppgiften vid den tidpunkten var att konstruera missiler i händelse av krig, missiler kapabla att förstöra amerikanska högtflygande flygplan. Satelliten bevisade också Sovjets framsteg inom elektronik, datateknik och många andra vetenskapliga och teknologiska områden. (1957 hade t.ex. den första cyklotronen byggts och det första atomdrivna fartyget, Lenin, hade sjösatts.) Chrusjtjov, som ägnat stort intresse åt behovet av raket-tekniker och konstruktörer, betraktade satellituppskjutningen som en personlig förtjänst.

Världspressen fylldes med nyheter om den sovjetiska sputniken; den psykologiska och politiska konsekvensen av Sovjets framgång i rymden var högst påtaglig. Särskilt starka intryck gjorde sovjetsatelliten i amerikanska vetenskapliga och militärpolitiska kretsar, vilket t. o. m. påverkade utbildningen i skolor och universitet. En månad efter den första sensationen sände SSSR en andra sputnik upp i rymden, denna gång med en hund ombord. USA upplevde allt detta som rena förödmjukelsen. Den första amerikanska satelliten i en bana runt jorden skickades upp först i februari 1958.

Sovjets rymdframgångar blev en utsökt present till 40-årsminnet av Oktoberrevolutionen, som firades med pomp och ståt över hela unionen. Alla socialistiska länder och nästan allt vad kommunistpartier heter hade sänt delegationer för att delta i firandet. Chrusjtjov mötte själva de viktigare av dem och det var också han som höll högtidstalet vid Högsta Sovjets jubileumssession.

Sedan vidtog den kommunistiska världskonferensen. Den 14-16 november träffades representanter för de tolv kommunist- och arbetarpartierna i socialistländerna. Den efterföljande konferensen med 64 kommunistiska arbetarpartier formade, liksom den första, nya principer för samarbete. Det enda som publicerades från konferenserna var *Slutdeklarationen* och *Fredsmanifestet*, som båda antagits och som helt godkände resultat och beslut från den tjugonde partikongressen. Den formella enigheten uteslöt inte meningsskiljaktigheter både när Chrusjtjov träffade Mao Tse-tung och vid delegationernas samlade möten. En av deltagarna, den israeliske kommunistledaren Samuel Mikunis skrev senare:

Hans sätt att tala och röra sig, att svara på frågor (Mao) gav intryck av en vis man från det gamla

Kina, i varje fall när jag första gången såg honom i S:t Georgssalen i Kreml. Han hade besvär med sina ben och talade vanligtvis sittande. Hans favorittema, till vilket han återkom flera gånger, var tredje världskriget. Han såg detta som något ofrånkomligt, som man måste vara beredd på varje ögonblick. Jag vågar påstå att han levde och tänkte som om det redan börjat. Jag minns hur han satt där omringad av sovjetiska delegater och filosoferade högt: ”Nehru och jag diskuterar just hur många offer ett atomkrig kommer att kräva. Nehru talar om en och en halv miljard människor, men jag säger endast en och en kvarts miljard.” Palmiro Togliatti frågade honom: ”Vad skulle hända med Italien i ett sådant krig?” — Mao såg eftertänksamt på honom och svarade kyligt: ”Vem har sagt att Italien måste överleva? Trehundra miljoner kineser blir kvar och det är tillräckligt för mänsklighetens överlevnad.” Mao såg sig själv som världskommunismens ledare, Stalins arvtagare, med rätt att blanda sig i alla kommunistpartiers angelägenheter, det sovjetiska partiet inbegripet. Han talade lite men auktoritativt, snarast befällande, och ogillade att Chrusjtjov avlägsnat Molotov, Malenkov och Kaganovitj; ”Ni skulle ha rådfrågat mig innan ni tog ett sådant beslut!”

Medan världen följde den första sputnikens resa samlades Centralkommittén till plenum i Moskva. Redan före mötet hade presidiet utfärdat ett dekret — opublicerat men med omedelbar effekt — om marskalk Zjukovs avsked från posten som försvarsminister, remplacerad av marskalk Malinovskij. Chrusjtjov kände Malinovskij väl, de hade mötts vid reträtten från Ukraina 1941 och senare vid befrielsen 1943-1945. Malinovskij var vice försvarsminister och överbefälhavare för markstridskrafterna 1957; det skulle inte bli svårt för honom att ta befälet över hela krigsmakten.

Zjukov avskedades medan han var i Albanien. Självfallet blev han hemkallad. Vid hemkomsten begav han sig från flygplatsen direkt till Kreml och Centralkommitténs plenum. Han anklagades för en nedsättande attityd *mot* arméns politiskt ansvariga och *för* smickrare i de militära kretsarna. Åtskilliga marskalkar, generaler, amiraler och politiska kommissarier talade. De erkände hans meriter, men kritiserade hans ohyfsade sätt, hans fåfänga och lust att överdriva sina egna förtjänster. Beslutet blev att avsätta honom som medlem av Centralkommittén och att ”hitta ett annat arbete åt honom”. Zjukov föredrog att gå i pension.

Centralkommitténs beslut var överraskande; Zjukov hade bara några månader tidigare blivit medlem av presidiet och så långt förekom inga misshälligheter mellan honom och Chrusjtjov. Hans lojalitet hade hjälpt Chrusjtjov att avlägsna Berija-klicken 1953 och trion Molotov—Malenkov—Kaganovitj 1957. Han var ambitiös, men det gäller de flesta militära befälhavare. Det skulle vara svårt att föreställa sig Zjukov som ledare av en militärkupp. Stark och självständig som han var hade emellertid Centralkommitténs kontroll över krigsmakten försvagats. Han ogillade politikernas inblandning i militära angelägenheter. Sommaren 1957 hade han infört en rad reformer utan att höra Centralkommittén, bl.a. att arméns politiska kommissarier fortsättningsvis skulle studera militärteori tillsammans med officerarna, en åtgärd som väckte starka protester. Zjukov tog föga notis om de råd han fick av försvarsdepartementets politiska direktorat och tecken tydde på att han kunde komma att utmana även Chrusjtjovs auktoritet. Chrusjtjov tog en försäkring mot en sådan eventualitet.

Strax efter Centralkommitténs oktoberplenum utökades de politiska organens makt och inflytande inom armén och flottan. Ett nyligen bildat politiskt ”huvuddirektorat” för arm och flotta fungerade som ett departement under Centralkommittén med ansvar för allt politiskt arbete inom försvaret. Med sedvanlig finurlighet hade Chrusjtjov konsoliderat sin position.

1958-1960: På maktens höjdpunkt

Reformernas tid

I början på 1958 fanns ingen opposition mot Chrusjtjov vare sig i Centralkommitténs presidium eller i Ministerrådet. Hans makt var i praktiken obegränsad.

Nyårsafton 1958 höll han en stor mottagning i Kremlpalatset för samtliga

presidiemedlemmar, ministrar och högre ekonomiska och militära ledare, de mest prominenta företrädarna för den kulturella världen, de främsta företagsledarna, diplomatiska kåren och det högsta prästerskapet i den ortodoxa kyrkan. Chrusjtjov och Bulganin föreslog de flesta skälarna. Mottagningen följdes av en festkonsert med landets främsta artister och musiker på podiet.

Snart var den outröttlige i farten igen. På nyåret reste han till Polen för några dagars ledighet och diskussioner med de polska ledarna. Därifrån till Minsk för en konferens med framstående jordbruksarbetare.

I slutet på mars hölls den första sessionen med den nyvalda Högsta Sovjet. I enlighet med praxis sände Ministerrådets ordförande — vid den tiden Bulganin — ett brev till presidiet med följande lydelse.

Enligt artikel 70 i Sovjetunionens konstitution och i anslutning till det faktum att frågan om regeringsbildning i SSSR är föremål för Högsta Sovjets övervägande, anser SSSR:s Ministerråd sina fullmakter utgångna och överlämnar dem till Högsta Sovjet.

Högsta sovjet erkände mottagandet av formaliteten och resolverade ”att godkänna denna åtgärd av SSSR:s Ministerråd”. Därefter föreslog Vorosjilov att Chrusjtjov skulle utses till ordförande i Ministerrådet. Förslaget antogs omgående. På detta sätt — och med bibehållen post som Centralkommitténs förste sekreterare — hade Chrusjtjov (i likhet med Stalin) lagt sig till med allt det ansvar och all den auktoritet som tillkom den verkställande maktens ledare. Dessutom utsågs han till ordförande i ett nybildat högsta försvarsråd med uppgift att förena ledningen av samtliga försvarsgrenar. Därmed hade han i sin egen hand alla ledande organ i partiet, staten och militärmakten. Bland hans vice ordföranden och närmaste medarbetare märktes Koslov, Mikojan och Kosygin. Den tidigare regeringschefen Bulganin blev ordförande i den sovjetiska statsbanken. Chrusjtjovs radikala reformförslag vann inte alltid kollegernas gillande. En av de frågor, som upptog hans tid och intresse denna sommar och höst, gällde utbildningen. I juli lät han ett memorandum cirkulera bland Centralkommitténs medlemmar betitlat *Om förstärkning av länken mellan skolan och livet och om den fortsatta utvecklingen av skolsystemet*. Detta memorandum upplästes också på konferenser med ledande skolfolk och publicerades i början på hösten. Dokumentet var en breddsida mot utbildningsväsendet och i många avseenden också helt välgrundat.

Under Stalintiden hade populära idéer från 20-talet eftersatts — t.ex. principen om polyteknisk utbildning och kombinationen av utbildning och arbete. Alltför många elever hade lämnat de företag där de väntat sig utbildning inom produktionen. Även de små verkstäder, som knutits till skolorna hade avskaffats och kravet på arbete hade försvunnit från schemat. Arbetarfakulteterna, specialskolor för unga arbetare, hade också avskaffats och yrkesskolor inrättats i deras ställe, huvudsakligen för barn från fattigare familjer. Högstadiet, som sysslat med mera allmänna kunskaper, hade orienterats mot förberedelse för högre utbildning. Föreläsningen hade blivit dominerande undervisningsmetod.

Emellertid kunde endast ett fåtal av eleverna i högstadieskolan fortsätta till högre utbildning, resten blev arbetare trots att de både praktiskt och moraliskt var oförberedda för detta. Gapet mellan skolans mål och det praktiska arbetslivet var helt uppenbart liksom skillnaden mellan utbildningssystemet och landets ekonomiska behov.

Nu infördes i de lägre klasserna två veckotimmar arbetsträning. De små skolverkstäderna återinfördes. I högre klasser ägnades fyra veckotimmar åt sådant som ”mekanikens grunder” och elektroteknik. Även kombinationen undervisning och utbildning i socialt arbete återkom. Både Marx och Engels hade ofta talat om arbetet som ett behov hos barn och ungdom och en form av rekreation, men också som en plikt mot samhället och utbildningens mål. Sådana principer hade energiskt omfattats av Lenin. Självfallet hade utbildnings- och produktionsmetoder förändrats sen Marx och Engels dagar, få företag skulle nu överväga att anställa barn.

Icke desto mindre hävdade ledande lärare vikten av elevernas förberedelse för framtida liv och arbete liksom för deltagande i socialt nyttiga aktiviteter i förhållande till ålder och förmåga.

Mellan 1955 och 1957 experimenterade tusentals skolor med metoder för kombination av utbildning och arbete. Landsbygdens skolor arbetade med frukt- och köksträdgårdar och följde arbetet på den egna farmen. I urbaniserade områden byggdes skolverkstäder, ofta i samarbete med lokala företag. Fördelarna var uppenbara, men systemet hade också sina nackdelar. Alltför många lärare saknade tillräckliga kvalifikationer och tid för arbetsstudier.

Chrusjtjov hade funnit att av alla som lämnade skolåldern mellan 1954 och 1957, hade 2,5 miljoner ej kunnat få plats i tekniska högskolor eller andra institutioner för högre utbildning. Enbart under 1957 hade 800.000 inte kunnat få fortsätta sin utbildning ovanför läroverksnivån, endast 250.000 kunde gå raka vägen från klassrummet till föreläsningssalen. Chrusjtjov skrev:

På grund av att högstadieskolans program skilts från det verkliga livet vet dessa pojkar och flickor absolut ingenting om produktionen. Och då samhället inte förstår att ta vara på deras energi, är både de själva och deras föräldrar missnöjda med situationen, en situation som blir allt sämre medan tiden går. Jag anser att vi har all anledning att bekymra oss ... Varje barn måste förberedas för deltagande i det kommunistiska arbetets uppbyggnad. Allt arbete — i en fabrik, i kollektivjordbruket, i industrin, på en maskinstation, en serviceverkstad, på ett kontor — varje ärligt arbete för samhället är heligt och grundläggande för alla som lever i och åtnjuter samhällets förmåner.

Chrusjtjov förelade Centralkommittén en detaljerad plan för en skolreform. Olyckligtvis påverkades han mindre av vetenskapliga rön och vunna erfarenheter inom utbildningen än av sina egna hågkomster från 20-talets arbetarfakulteter och tekniska läroverk. Ett första steg skulle vara att ersätta den sjuåriga obligatoriska skolformen med en åttaårig obligatorisk skolform. Den överlastade gymnasieskolan förlängdes däremot inte. Han föreslog t.o.m. att högstadiet, som alla var vana vid; skulle avskaffas. Barnen skulle fortsätta studierna efter dessa åtta år med praktisk undervisning i agronomi, kreatursskötsel och andra grenar av jordbruket. Eller också under ett par, tre år lära sig ett yrke. Unga människor, som ville komplettera sina högstadiekunskaper, kunde fortsätta i aftonskolor under tre—fyra år med två eller tre dagar arbetsfria. Ett relativt litet antal högstadieskolor av den traditionella typen kunde behållas, men med utökad tid för polyteknisk utbildning och elevernas deltagande i produktivt arbete.

Chrusjtjovs förslag var i stort sett sunda, men illa underbyggda i flera avseenden. Viktigast var hans underskattning av den traditionella undervisningen på deltid på högstadieskolan, belägen nära hemmen. Ett annat fel var hans förkärlek för yrkesträning framför teknisk undervisning och elevernas inordning i produktivt arbete. Ingen 15-åring kunde vara mogen för rationellt yrkesval, särskilt om möjligheten efter avslutad skolgång var begränsad till två—tre industriföretag på hemorten.

Hur som helst, nu började det gå fort. I november 1958 publicerade Centralkommittén skolreformens huvudlinjer och i december, efter en kort offentlig debatt, blev förslaget lag. Dock skilde sig lagparagraferna och sättet för deras tillämpning väsentligt från Chrusjtjovs ursprungliga förslag. Högstadieskolan fortsatte på dagtid med såväl allmän som polyteknisk undervisning. Studieplanen avdelade en tredjedel av skoltiden i klasserna 9-11 till produktionsträning. Reformen skulle genomföras på fem år.

Chrusjtjov ansåg att den tiden var för lång — i själva verket var den otillräcklig. Vid slutet av femårsperioden framstod reformens brister fullständigt klart; endast de bästa skolorna hade lyckats. Situationen blev inte bättre av Chrusjtjovs plötsliga beslut — sannolikt av ekonomiska skäl — att minska skoltiden från elva till tio år, precis som han från början tänkt

sig. Följden blev nya förändringar i högstadieskolans arbete. I slutänden var många av de framsteg, som ändå uppnåts, lika med noll.

Skolreformen blev föremål för rätt omfattande publicitet, men en annan viktig reform, som var på väg, rapporterades inte alls, nämligen Chrusjtjovs omorganisering av KGB. Strängt taget lämnades KGB:s struktur och funktion oförändrad. Däremot ändrades dess sammansättning på väsentliga punkter. På beslut av Centralkommitténs presidium avlägsnades Serov — vars lojalitet mot Chrusjtjov aldrig ifrågasatts — från posten som chef för ”Kommittén för statens säkerhet”. Som alla andra som länge arbetat i organisationen på ledande nivå bar han på en mycket lång lista över delaktighet i alla slags olaglig verksamhet och brott mot staten. Efter den tjugonde partikongressen och miljoner rehabiliterades återkomst var det omöjligt att överse med KGB-chefens förflutna.

Den direkta förevändningen var affären med den belgiska drottningens krona. Den hade stulits av nazisterna och förmodades finnas någonstans i den sovjetiska zonen i Tyskland, men alla spår efter den hade förlorats. Långt om länge befanns den vara i Serovs personliga besittning tillsammans med en hel del annat värdefullt gods, som han tillskansat sig under sin tid som chefsperson i det sovjetiska kontraspionaget Smersj. Kronan återlämnades till det belgiska hovet.

Chrusjtjov drev inte utredningen om Serovs verksamhet längre än så. Serov utnämndes i stället till chef för GRU, arméns underrättelsetjänst, som på många områden arbetade i nära kontakt med KGB. Långt senare, i samband med den anglo-amerikanske spionen Pankovskij, som innehade ett mycket högt ämbete i statsapparaten och åtnjöt Serovs beskydd, tvingades han gå i pension.

Helt oväntat föreslog Chrusjtjov förste sekreteraren i Komsomols centralkommitté Sjelepin till Serovs efterträdare. Uppdraget innefattade en genomgående upprensning av KGB:s administration. Gamla kadrer pensionerades, andra förflyttades till lägre poster. KGB:s nya kadrer rekryterades till dels ur partiorganisationerna, men i princip från Komsomol, d.v.s. ungtkommunisterna.

Utrensning av KGB-folk, som komprometterats i samband med Stalins och Berijas brott, var förvisso ett övermoget beslut, men Komsomols ledande skikt tillhörde slutet på 40- och början på 50-talen, d.v.s. tillkommet under Stalins sista år, och i sig själv långt ifrån fri från kritik. Sjelepin själv var en principiös karriärist med obegränsade politiska ambitioner. När han som 20-årig student vid Moskvas filosofiska och litterära institut tillfrågades av vännerna vad han skulle bli, svarade han utan tvekan: ”En ledare!”

På något sätt var våren och sommaren 1959 det lugnaste halvåret i Chrusjtjovs liv. Ladorna var fulla, produktionen av kött och mjölk tillfredsställande, det internationella läget förhållandevis lugnt. Chrusjtjov tillbringade sin 65-årsdag tillsammans med familjen i Jalta. Gratulationer nådde honom från

Centralkommittén och ledarna i socialiststaternas kommunistpartier liksom också från en del kapitalistiska länder. Han återvände till Moskva i slutet av april. Traditionellt utdelades Världsfredsrådets Leninpris just i slutet på april; det tillföll detta år Chrusjtjov.

På återvägen till Moskva tog Chrusjtjov emot en stor grupp socialdemokratiska journalister från den västtyska förbundsrepubliken. Han antydde med allvar möjligheten av en med socialdemokrater förenad aktion i en rad internationella frågor. En grupp amerikanska exsoldater mottogs hjärtligt av Chrusjtjov i Kreml.

I mitten på maj gästade Chrusjtjov Sovjetförfattarnas tredje kongress. Han förklarade helt framt att han varit orolig över sitt beslut att tala utan manuskript, vilket var ”ett tufft jobb för vilken talare som helst”. Han deklarerade att han inte hade för avsikt att lära författare och poeter deras jobb, i synnerhet som han läst ytterst få romaner och historier. ”På min lott har

fallit att läsa meddelanden från ambassadörer, noter från utrikesministrar och tal av USA:s president eller någon annan regeringschef.”

Hans tal var tvetungat med hänsyn till att kongressen hölls i skuggan av den misskrediterande förföljelsen av Boris Pasternak. Åtta månader tidigare hade nobelpriset i litteratur tilldelats Pasternak för hans roman *Dr Zjivago*. Romanen hade skrivits långt tidigare och erbjudits tidskriften *Novij Mir*. Dess tema är en mans öde sedan han tappat kursen under revolutionen, oförmögen att avgöra var han står i inbördeskriget. Det var inte nytt i Sovjetlitteraturen. (Det räcker med en erinran om *Stilla flyter Don*.) I *Novij Mir*s redaktion som då leddes av Simonov, var meningarna delade innan beslut togs att avstå från publicering.

Pasternak sände sitt manuskript till en italiensk förläggare, som 1957 gav ut boken utomlands, där den snabbt översattes till ett flertal språk. Sovjetpressen skrev ingenting om detta, men nobelpriset kunde inte tystas ner. *Pravda* publicerade en längre artikel under rubriken *Högljudd reaktionär propaganda kring ett litterärt ogräs*. Artikeln var signerad av D. Zaslavskij, som skrev att Pasternak aldrig varit en riktig Sovjetförfattare, som inte ens under sin ”bästa period” tillhört den högsta rangen. Han beskrev Pasternaks roman som en ”politisk smådeskrift, som inte hade något med litteratur att göra och vars hjälte var en moralisk abnormitet”.

Den officiellt uppbäckade kampanjen mot Pasternak fördes huvudsakligen genom författarnas organisationer. Pasternak kallades ”representant för den dekadenta intelligentian”, ”en kylslagen cynisk kollega”, t.o.m. förrädare. Chrusjtjov gav ingen personlig uppfattning om Pasternaks verk, men det var ingen hemlighet att kampanjen fördes med hans samtycke. Han läste faktiskt *Dr Zjivago* först 1965 och kände bara till en del tendensiösa utdrag som lagts på hans bord.

Kampanjen mot Pasternak var en indikation på litteraturens och kulturlivets svårigheter i Sovjetunionen. Av oro för vad som skulle kunna hända honom förklarade Pasternak att han avstod från nobelpriset och att han inte önskade lämna sitt land under några omständigheter, men såväl kampanjen mot romanen som nobelpriset hade skänkt honom den internationella ryktbarhet, som länge tillkommit honom. Han var djupt berörd av det lumpna förtal som östes över honom och hans hälsa sviktade. I maj 1960 avled han i sitt hus i Peredelkino nära Moskva.

Chrusjtjov verkade något återhållsam vid författarkongressen. Han fördömde visserligen ”nejsägare” och ”skönandar”, men nämnde ingen vid namn. Han sade heller ingenting om Pasternak-affären. Före kongressens början frågade Chrusjtjov den store poeten Tvardovskij om Pasternak verkligen var en stor författare och poet. Tvardovskij svarade: ”Anser ni att jag är poet?” Jo, Chrusjtjov tyckte mycket om Tvardovskijs poesi. ”Jämförd med Pasternak är jag ingen stor poet”, svarade Alexander Tvardovskij.

I motsats till sitt rykte älskade Chrusjtjov litteratur, i synnerhet poesi, men hans smak formades i ungdomen och kvarstod oförändrad. Hans favorit var Nekrasov som han alltid utpekade bland 1800-talets stora ryska poeter, trots att han väl kände till både Pusjkin och Lermontov. Då och då brukade han säga: ”Vad skriver Pusjkin om hösten?”

'Misströstans tid! Förhäxande ögon! Jag älskar din flyende skönhet ...'

Vad är det för gott med förhäxande ögon om det kalla vädret är på väg och bonden saknar både kläder och stövlar, om skörden är skral och framför oss endast en sträng vinter? Men så här säger Nekrasov:

'Sena hösten. Råkan har flytt. Träden står nakna, fälten öde. En åkerlapp ensam oskördad kvar framkallar sorgliga tankar.' ”

När han var på det humöret kunde han högläsa Nekrasovs poem i timmar. Han kunde till och

med ha gillat Tvardovskij framför alla andra sovjetiska poeter.

Regeringen led akut brist på pengar. Chrusjtjovs recept gick ut över armén, som han ansåg för stor under fredstid. Mot slutet av 1959 föreslog han vid en session med Centralkommitténs presidium att minska arméns numerär med en tredjedel och motiverade förslaget dels med det ”varmare” internationella klimatet, dels med arméns starkt förbättrade tekniska utrustning. Redan i januari 1958 hade beslut fattats om reduktion med 300.000 man, från 1954 års slut fram till 1958 hade styrkorna minskats med mer än två miljoner man.

Chrusjtjovs förslag mottogs minst sagt kyligt i militära kretsar men han tappade inte modet för det; i januari 1960 sanktionerade Högsta Sovjet förslaget, vilket innebar att Sovjets armé och flotta drogs ned till 2.400.000 man. Följden blev att en stor grupp marskalkar och generaler skrev till Högsta Sovjet och förklarade att med så stor nedskärning av armén kunde Sovjetunionens säkerhet inte garanteras. Det var ett allvarligt drag som Chrusjtjov inte kunde ignorera.

Polisledningens (militians) missnöje framkallades också av Chrusjtjovs förslag att avskaffa unionens inrikesministerium och överlämna dess uppgifter till republikernas inrikesministerier under namnet Ministerier för ordningens upprätthållande. Än mer: Chrusjtjov ansåg att militians officerare fått alltför stora privilegier under Stalin. Jämfört med arméns officerare var de inga riktiga soldater, de bodde med sina familjer i städerna. Privilegier skulle reserveras för de väpnade styrkorna. Kort sagt militians och MVD:s officerslöner skulle minskas. Kampen mot brottslighet måste med nödvändighet lita till allmänhetens bistånd.

Besluten var tillkomna i snabbaste laget. Militians verksamhet krävde unionell enhetlighet; brottslingar kunde lätt röra sig mellan republikerna, polisarbetet var omfattande och stundom farligt och vad lönerna beträffar var de så låga att unga människor fann militians verksamhet föga attraktiv.

Här bör då sägas några ord om något, som Chrusjtjov själv hänvisade till i ett tal inför indiska parlamentet under besöket där i februari 1960. Han förklarade då att på senare år hade inga politiska rättegångar förts i SSSR. Detta var inte sant. Siffran var inte hög, men sådana fall hade förekommit. Efter händelserna i Ungern 1956 förekom bland studenterna sympatiyttringar för de ungerska rebellerna, varvid Sovjets väpnade intervention fördömdes. De talade vid Komsomolmöten i universitetet i Moskva och delade ut flygblad. En grupp studenter arresterades anklagade för ”jugoslaviska tendenser”. Högläsning av poesi vid Majakovskijs monument i Moskva, efterhand i organiserade former, ledde till att åtminstone en av deltagarna arresterades. Även i vissa republiker fängslades folk för ”nationalism” och i några *oblast* anklagades människor för kritik mot ”Chrusjtjov kulten”. Straffarbetslägret nr 7 i Mordavien höll 1960 flera hundra politiska fångar internerade.

Naturligtvis kan man inte jämföra detta med vad som hände under Stalintiden. Dissidenterna i början på 1960 var enbart konspiratoriska, de sökte varken publicitet eller kontakter med utländska korrespondenter — som f.ö. inte kände till deras existens. Efter 1956 lättade förhållandena i korrektionsanstalterna så pass att företrädare för MVD kritiserade regeringen för att etablera ”kurortsliknande förhållanden” i lägren. Chrusjtjov noterade att sådana ord framkallade applåder i Högsta Sovjet. Impulsiv som han var beordrade han omgående hårdare tag i lägren. Kriminallagen fick ett tillägg, som medgav bestraffning, även med vapen, i avskräckande syfte. Omsorgen om statens ekonomi gjorde att Chrusjtjov vidtog flera brådstörtade åtgärder. Efter besök i den sovjetiska fjärran östern och i Sibirien föreslog han att de tilläggslöner som utbetalats till arbetare i dessa områden skulle avskaffas. Beslutet medförde folkvandring från öster till unionens europeiska del.

I början på maj 1960 blev Kosygin, Podgornyj och Poljanskij fullvärdiga medlemmar av Centralkommittén. Kiritjenko, som ivrigt stött Chrusjtjov och vanligtvis presiderade i presidi-

et och sekretariatet i Chrusjtjovs frånvaro, förlorade sina platser i båda församlingarna. Han ansågs bära ansvaret för nedgången i jordbruket 1959 och efterträddes som sekreterare i Centralkommittén av Koslov, som samtidigt blev vice ordförande i Ministerrådet. Koslov var en helt annan typ även om han i likhet med Kiritjenko var uppriktigt lojal mot Chrusjtjov. När han ledde partiet i Leningrad kom en delegation därifrån till Moskva och bad Chrusjtjov att inte rekommendera Koslov till posten som obkomsekreterare. Chrusjtjov brydde sig inte om det. När Vorosjilov ärad och aktad pensionerades 1960 intogs hans plats i presidiets ordförandestol av Brezjnev.

Andra förändringar. Högsta Sovjet avskaffade inkomst- och "ensamstående-skatten" för alla med inkomst under 500 rubel i månaden. 1965 skulle alla skatter på löner och inkomster under 2.000 rubel tas bort. Ett dekret förutsatte full övergång till sjutimmarsdag (för underjordsarbetare sex) under 1960. Ett annat dekret blev högeligen impopulärt: alla priser, ersättningar och löner sänktes i förhållandet 10-1. Ingen blev egentligen lidande. Tvärtom, kostnaderna för penningtillverkningen minskade med en tredjedel, användningen av myntautomater underlättades och omkostnaderna minskade. Folket ogillade varje valutareform, den automatiska prissänkningen i de statliga butikerna följdes inte på kolchosmarknaden eller inom serviceyrkena. Det hade aldrig funnits tillräckligt med pengar och nu tycktes det finnas mindre än någonsin.

Chrusjtjov fortsatte att ägna sig åt projekt som låg honom varmt om hjärtat. Tillsammans med andra inom Centralkommittén inspekterade han experimenthusbyggen i Usovo och arbetet med ringvägen i Moskva. Den var avsedd att leda till rättsinstanserna i Moskvas gorispolkom från sådana närliggande städer som Tuschino, Perovo och Babusjkin och vidare till motorvägen som begränsade Moskvas innerstad.

I slutet på juli semestrade Chrusjtjov en månad i Jalta. Sedan Stalins tid var de statliga datjorna på Krim inrymda i tsarens och tsar-noblessens forna palats. Chrusjtjov var inte särskilt förtjust i detta, det motsvarade inte Lenins föreskrift att all egendom, som den kejsrerliga familjen haft på Krim, skulle omvandlas till sanatorier och vilohem för det arbetande folket. På hans initiativ upphörde de gamla palatsen att vara statliga datjor och anordnades som museer istället. I närheten av de tidigare tsaregendomarna reserverades mark för nya datjor och en stor datja byggdes på en plats cirka 20 km från Gagri på Kap Pitsunda. En två kilometer lång mur skilde en del av stranden och en gammal tallskog från den rekreationsanstalt, som byggts några år tidigare. Denna datja blev Chrusjtjovs mest omtyckta semesterställe.

Folket kräver avspänning

Under första halvåret 1958 sysslade Chrusjtjov huvudsakligen med utrikespolitiska frågor. I ett tal i Minsk förklarade han sig redo för bättre relationer med västländerna. "Folket kräver avspänning", förklarade de stora rikstidningarna. Under januari och februari utväxlades åtskilliga budskap mellan Sovjet-regeringen och regeringar i väst. Sovjet föreslog förbud mot kärnvapenprov och rymdens användning för militära ändamål. Sovjetunionen önskade icke-angreppspakter, en kärnvapen-och raketfri zon i Centraleuropa och minskning av de väpnade styrkorna i såväl Öst- som Västtyskland. Kampanjens enda resultat blev en överenskommelse om vidgat ekonomiskt och tekniskt utbyte med förbundsrepubliken.

Under tiden förbättrades förhållandet till några av socialistländerna när Chrusjtjov besökte Ungern, Tjeckoslovakien och DDR. Jugoslavien var en hårdare nöt. En kommunistisk programskrift publicerad i Belgrad definierades av sovjetiska ideologer som "revisionism". Den sovjetiska pressen återgav ett antal artiklar ur kinesiska tidningar med särskilt kraftiga angrepp på Jugoslavien och Chrusjtjov själv beskrev Jugoslavien som den trojanska hästen i den internationella kommunismen. Ett planerat besök i Jugoslavien med anledning av Titos 60-

årsdag inställdes; ett formellt lyckönskningstelegram fick räcka.

Missämjan mellan partierna återspeglades i förhållandet staterna emellan. Chrusjtjov, uppenbart irriterad, stoppade t.o.m. de fördragsenliga veteleveranserna till Jugoslavien. Han hade trott att eftersom Jugoslavien var en socialistisk stat så skulle landet också inordna sig i den socialistiska fällan. Detta var för Tito helt oacceptabelt. Han hade befriat sig från Stalins dominans och önskade verkligen inte återvända till sovjetiskt förmynderskap, även om formerna numera var mera flexibla och mindre allomfattande. Jugoslavien förde sin egen helt oberoende politik, inrikes såväl som utrikes, och strävade efter balans i relationerna mellan öst och väst. Vid samma tid deklarerade de alliansfria länderna, ledda av Tito, Nehru och Sukarno, sitt politiska oberoende.

Chrusjtjov var missnöjd med Titos motspänstighet. Plötsligt, i maj 1958, meddelade SSSR att kreditgarantier enligt sam- arbetsavtalet med Jugoslavien av år 1956 skulle uppskjutas sex à sju år. Det var ett klart avtalsbrott, men Chrusjtjov fann ingen anledning till förklaringar.

Förbindelserna med Egypten (som då tillsammans med Syrien bildat Förenade Arabrepubliken) var utmärkta och en ekonomisk och militärpolitisk allians var på väg. Chrusjtjov fäste stor vikt vid detta. Flera hundra specialister sändes till Kairo för att bidra till uppbyggnaden av en modern, stark armé och industriell utveckling.

Sommaren 1958 blev situationen i Mellersta Östern ansträngd. Iraks pro-brittiska regim under Nuri es-Said störtades och i Jordanien var kung Husseins ställning hotad. Libanons kristne president Chamoun oroades och på hans begäran landsteg amerikanska trupper i landet, vilket alarmerande bekymrade flera arabstater och föranledde skarpt avfattade diplomatiska noter mellan Sovjetunionen och USA. President Nasser gjorde ett kort besök i Moskva, i tydlig avsikt att uppnå direkt stöd åt Förenade Arabrepubliken. Västvärlden hade ingen större lust att se sovjetiska trupper i, t.ex., Syrien och kort efteråt drogs de amerikanska Libanonstyrkorna tillbaka.

Typiskt för Chrusjtjov var hans insikt om pressens, särskilt västerländska tidningars, betydelse. Han använde sig givetvis av diplomatiska kanaler för att förklara sin utrikespolitik, men också i hög grad av pressen. I början på 1958 träffade han en lång rad framstående västerländska journalister och publicister, bland dem den västtyska s.k. Springerpressens chef Axel Springer och *Die Welts* chefredaktör Hans Zehrer, Times utrikespolitiska kommentator Mc Donald och journalister från franska *Le Figaro*, italienska *Il Tempo*, *American Journal of Commerce* och *Melbourne Herald*. Även företrädare för utpräglade högertidningar mottogs av Chrusjtjov, bl.a. den amerikanske tidningskungen Randolph Hearst vars namn i Sovjetunionen blivit synonymt med den reaktionära s.k. gula pressen. Hans långa samtal med journalisterna publicerades samtidigt i deras egna tidningar och i sovjetisk press efter ömsesidigt godkänd text. Detta visade Chrusjtjovs finurliga sätt både gentemot journalisterna och mot deras frågor, som han ofta lätt och ledigt struntade i. Han kände många av de ledande tidningarnas korrespondenter i Moskva. På presskonferenser tilltalade han dem gärna med namn.

Under 1958 ökade gapet mellan Sovjetunionen och Kina — egentligen utan att omvärlden noterade det. Kineserna ogillade Chrusjtjovs avslöjande av Stalin och Mao betraktade Chrusjtjovs optimism inför möjligheten av ett tredje världskrig som missledande. Kinesernas beryktade ”stora språnget mot framtiden” medförde en lång rad krav om bistånd från Sovjet. SSSR visade ingen påtaglig brådska med svaren. Privat uttryckte Chrusjtjov stor skepsis mot det kinesiska systemet med folkkommuner, som han betraktade som en gammalmodig idé.

Förhållandena mellan den kinesiska folkrepubliken och nationalistregeringen på Taiwan hade aldrig kännetecknats av god grannsämja. Möjligen berodde nya tvister dem emellan på Pekings behov av att avleda uppmärksamheten från det misslyckade ”stora språnget”. Konflikten gällde några öar i Formosasundet som kontrollerades av Taiwan, trots att de låg närmare det kinesiska fastlandet. Folkrepubliken bombarderade öarna och

truppsammandragningar pekade på möjligheten av invasion. I detta läge demonstrerade USA sitt stöd för Taiwan. Flottenheter tog hand om Formosasundet, fartyg och flyg kränkte systematiskt och provokativt folkrepublikens sjö- och luftrum. Peking riktade en första allvarlig varning till USA, som sedan följdes av tiotals och hundratals liknande. Chrusjtjov läde misshälligheterna åt sidan och flög på ett tredagarsbesök till Peking. Han förde åtskilliga samtal med Mao i skilda frågor. Senare blev känt att Kina pressade på för att få SSSR:s hjälp med att forcera tillverkningen av ett kinesiskt atomvapen. Sovjetunionen var inte särskilt väl disponerad för utökad stöd och i varje fall inte för detta ändamål; Chrusjtjov nöjde sig med att försäkra att i händelse av en allvarlig konflikt med USA garanterades Kina SSSR:s fullständiga bistånd.

1959 blev ett för Chrusjtjov synnerligen krävande år. På våren inviterades han av DDR att övervara Leipzigmässans öppnande och fortsatte med en veckolång rundresa i landet, höll tal och gav intervjuer nästan dagligen. Talen var ofta improviserade och beredde tidningsredaktionerna bekymmer med utredigering till en läsbar text. Ett långt och intressant tal inför den alltyska arbetarkonferensen i Leipzig den 7 mars publicerades i *Pravda* först den 27.

Efter att ha mottagit den brittiske premiärministern Harold Macmillan och FN:s generalsekreterare Dag Hammarskjöld i Kreml ledde Chrusjtjov en parti- och regeringsdelegation till Albanien. Rapporterna talade om evig vänskap, men det var en naiv beskrivning av verkligheten. Under Stalins livstid dödades många framstående partiledare i Albanien anklagade för jugoslaviska sympatier och opposition mot Enver Hoxhas ledarskap. Normaliseringen av Sovjets förbindelser med Jugoslavien och avslöjandet av Stalins brott försatte de albanska ledarna i en kinkig situation. De ville vare sig rehabilitera ”brottslingar” i sitt eget land eller åstadkomma normala förbindelser med Jugoslavien. Emellertid började ledande personer i det albanska arbetarpartiet, både i Centralkommittén och i Politbyrån, opponera sig mot Hoxha och hans närmaste. De begärde en ny partipolitik och rehabilitering av likviderade kommunister. En delegation ur oppositionen reste till Moskva för att informera om den omöjliga situationen i Albanien, men Chrusjtjov och Centralkommittén kunde inte intervensera direkt.

Under tiden började nya förföljelser i Albanien. Politbyrå-medlemmen Liri Gega arresterades tillsammans med Liri Besjova och Kosjko Tasjko från Centralkommittén. Trots Chrusjtjovs personliga hänvändelse sköts Liri Gega och hans havande hustru. Mindre än två år efter Chrusjtjovs besök avbröt Albanien förbindelserna med Sovjetunionen och blev en av de mest fientliga kritikerna av det sovjetiska kommunistpartiet och Chrusjtjov personligen.

Efterhand blev Chrusjtjov starkt intresserad av förbindelserna med USA och sökte olika vägar till avspänning. I september 1958 hade han varmt välkomnat den amerikanske industri- och finansmannen Cyrus Eaton, känd för sin strävan att åstadkomma vänskapliga relationer mellan de båda länderna. Bl.a. hade han initierat de regelbundna sammankomsterna mellan vetenskapsmän och offentliga personer i den s.k. Pugwashrörelsen.

Medan han promenerade omkring i Kreml som andra turister, frapperades han av Chrusjtjovs avspända förhållande till folket. Chrusjtjov drog alltid fördel av sådant. Vid ett tillfälle, när han tagit Tito med sig till ett kafé, fann han att varken han själv eller hans gäst hade pengar på sig. En säkerhetsman lånade honom 10 rubel. För en politiker är allting politik; Chrusjtjov ville visa sin gäst den fina kontakten mellan folket och partiledningen.

I december 1958 hade Chrusjtjov samtal med den amerikanske senatören Hubert Humphrey och i början på 1959 för hans ställföreträdare i Ministerrådet, Mikojan, till USA för att träffa Eisenhower och Dulles. På dagordningen stod den tyska frågan, avrustning, förbud mot atombombsprov, handelsförbindelserna och möjligheten för Chrusjtjov att besöka USA och för president Eisenhower att hälsa på i Sovjetunionen.

I juni 1959 öppnades en sovjetisk utställning i New York som besöktes av hundratusentals amerikaner. I slutet på juli stod en motsvarande amerikansk utställning färdig i Moskvas Sokolnikipark. Vicepresident Nixon flög till Moskva för den officiella invigningen. Ett amerikanskt standardbyggt enfamiljshus uppmärksammades av Chrusjtjov; han tyckte inte om det, det var byggt av plywood och beräknat att hålla mindre än 20-25 år. ”Vi måste bygga hus som både våra barn och barnbarn kan bo i”, sade han. ”Men våra barn och barnbarn kan ha annan smak och andra behov än vi”, invände Nixon. ”Så låt dem byta möblemang då”, sade Chrusjtjov, ”varför ändra på huset?”

Detta tankeutbyte i det amerikanska husets kök sysslade mera skenbart med byggnadsmaterial. Vad samtalet egentligen handlade om var olika aspekter på de sovjet-amerikanska förbindelserna. Uppvärmd av den lilla dispyten sade Chrusjtjov att om USA försökte testa Sovjets beslutsamhet *My pokazhem vam kuz'kinu mat.* (Ett populärt uttryck som betyder ungefär ”vi ska lära dig en läxa”). Den amerikanske tolken förbryllades och översatte ”We 'll show you Kozma's mother” (vi ska visa er Kozmas mor). Nixon fick naturligtvis inte ut någonting av detta och Sovjets egna tolkar fick ingripa med en mera begriplig översättning. Händelsen blev senare föremål för oändliga skämt och anekdoter.

Vid den officiella invigningen av utställningen skildrade Nixon den amerikanska livsstilen, den materiella välfärden och den genomsnittliga amerikanska familjens välstånd. Han nämnde också yttrande- och pressfriheten, friheten att resa vart man ville o.s.v. På Chrusjtjovs order publicerades hela talet i pressen. Nixon stannade i Moskva ytterligare några dagar. Vid ett tillfälle när han själv och hans gäst strövade omkring bland semesterfirare vid Moskvafloden pratade Chrusjtjov ogenerat med solbadarna och frågade sin gäst: ”Ser de här människorna ut som kommunismens slavar?”

Den 4 juli 1959 kungjordes att Chrusjtjov skulle besöka USA ”för att lära känna land och folk” och att president Eisenhower skulle komma på återvisit senare på hösten. Officiella besök, men ingen talade om fördrag av något slag.

Den 13 september nådde en sovjetisk raket, Lunik II, månen och planterade en vimpel på dess yta. Två dagar senare visade *Pravda* ett TU 114-plan mot tecknad bakgrund av en månkrak och atom-isbrytaren Lenin. Planet bar texten ”Moskva—Washington”, helsidesrubriken förkunnade: ”Idag lyfter N.S. Chrusjtjov för ett besök i USA.”

Resan var historisk; för första gången gästades USA av en sovjetisk regeringschef och partiledare. Den avspeglade också typiska grunddrag i Chrusjtjovs personlighet. USA hade sett många stats- och regeringschefer komma och fara sin väg, men Chrusjtjovs tvåveckorsvisit lever ännu i äldre amerikaners och Sovjetmänniskors minne. Under 14 dagar var hela världens uppmärksamhet knuten till Sovjetstatens ledare. Chrusjtjov klarade prövningen. Varken medlemstalet i det amerikanska kommunistpartiet eller dess inflytande påverkades av besöket, men Chrusjtjovs popularitet steg praktiskt taget överallt i världen. Amerikanerna gillade hans rättframhet, energi, nit, fyndighet, grova humor och enkelhet. Aldrig tappade han fattningen.

Besöket inleddes den 15 september, då Chrusjtjov anlände tillsammans med sin hustru Nina Petrovna, utrikesminister Gromyko och en lång rad experter, journalister och diplomater. Sällskapet möttes på flygplatsen av Eisenhower och den nye utrikesministern Christian Herter (Dulles avled i maj samma år). En kort vila i Blair House där presidentens gäster brukade bo, lunch i Vita Huset och ett kort samtal med Eisenhower. Chrusjtjov hade då varit uppe i 32 timmar.

Påföljande dag överlade de båda statsmännen om olika aktuella internationella frågor: nedrustning, Tyskland, Västberlin och den sovjet-amerikanska handeln. Åsikterna överensstämde inte alltid, men båda insåg önskvärdheten av politisk avspänning och av att glömma det kalla kriget.

Samma dag gästade Chrusjtjov kongressen och träffade en rad senatorer med senator Fulbright och Lyndon Johnson i spetsen, bland andra även John F. Kennedy, den energiske kongressmannen, som han skulle minnas. Huvudpunkten på den dagens program var ett tal till ledande journalister i Washingtons pressklubb. Efteråt framställdes en del frågor, bl.a. några som han klart ogillade, men besvarade som en god polemiker. ”Tänker ni slänga döda råttor på mig”, sade han tämligen ohyfsat, ”så kan jag kasta en hel del döda kattor på er.” Sammandrabbningen med den amerikanska pressen sändes i TV över hela USA.

Senare på eftermiddagen flög han till New York för några verkligt arbetsamma dagar. Den första mottagningen hos stadens borgmästare Robert F. Wagner samlade New York-eliten — i allt tvåtusen människor (!). Vid ekonomiska klubbens middag till Chrusjtjovs ära deltog — som en amerikansk tidning uttryckte det — ”den största mängd framstående affärsmän som någonsin samlats under samma tak”. Nästa dag talade han vid FN:s höstsession. Inför representanterna för 80 nationer framhöll han svårigheterna med en stegvis reduktion av rustningarna och andra aktuella problem, bland dem frågan om den kinesiska folkrepublikens representation i FN och krav på fredsslut med Tyskland.

Sedan bar det iväg till Kalifornien — Los Angeles och San Fransisco. I Hollywood hade Twentieth Century-Fox arrangerat en stor mottagning. Chrusjtjov inspekterade en fabrik för kalkyleringsmaskiner i San José, tittade in i självserveringar (som växte upp över hela Sovjetunionen strax efteråt) och tillbringade en tre timmar lång och ganska hetsig diskussion med amerikanskt fackföreningsfolk med Walter Reuther, vicepresident i AFL-CIO, i spetsen. I Iowa tittade han på amerikanskt jordbruk, inspekterade en fabrik för jordbruksmaskiner, en charkuterifabrik och handelskammaren. Han återupplivade också vänskapen med Roswell Garst, från vilken SSSR köpt majshybrider i form av utsäde och som lärt en grupp sovjetiska maskinskötare att skörda majs utan manuellt arbete.

Chrusjtjov återvände till Washington den 24 september för att ge en mottagning på sovjetiska ambassaden. Dagen därpå träffade han åter president Eisenhower på dennes lantställe Camp David, där överläggningarna fortsatte till den 27. De två statsmännen var i regel ensamma så när som på tolkarna. Ett TV-tal den 27 september, sänt över alla kanaler, markerade slutet på resan.

Sin enda vila fick han på planet hem; strax efter hemkomsten hölls ett stort möte i Sportpalatset i Moskva, där Chrusjtjov berättade om sin USA:resa. Nästa dag bordade han ett annat plan för färd österut och till den kinesiska folkrepublikens 10-årsjubileum. Han mottogs i Peking den 29 september, artigt men kyligt, av Mao Tse-tung och Liu Shao-chi. Den sovjetiska delegationen hade anlänt några dagar tidigare. Befolkningen hade inte aviserats om besöket och några välkomnande människomassor syntes inte till — i bjärt kontrast mot Chrusjtjovs upplevelser i USA.

Kinas situation blev alltmer komplicerad vid denna tid och de båda ländernas relationer med varandra likaså. Kinas förbindelser med USA var ansträngda och de kinesiska ledarna ogillade Chrusjtjovs Amerikaresa ävensom hans ansträngningar att uppnå avspänning. Förhållandet mellan de kinesiska makthavarna och Sovjets ditsända specialister var heller inte friktionsfritt; de senare reste invändningar mot en hel del åtgärder som vidtagits i ”det stora språngets” intresse. Man hade hoppats att Chrusjtjovs besök skulle bidra till att lösa problemen, men hans första möte med Mao blev varken särskilt långt eller hjärtligt. Den kinesiske ledaren ville uppenbarligen undvika seriösa förhandlingar. Han skylldes på bristande tid.

Chrusjtjov beslöt att inte dröja sig kvar i Peking och lämnade Kina efter några dagar. Det var hans sista besök där och även sista gången han träffade Mao. På hemvägen talade han vid stora folkmöten i Vladivostok, Irkutsk, Krasnojarsk och Novosibirsk. Han besökte vattenkraftverket i Bratsk och den sibiriska avdelningen av SSSR:s vetenskapsakademi, som var under uppbyggnad i närheten av Novosibirsk. Chrusjtjov var starkt påverkad av

genetikern Lysenko och när han under resan fick reda på att akademikern Dubinin utnämnts till chef för genetiska institutet beordrade han omedelbart avsked; Dubinin var anhängare av Gregor Mendels och Thomas Hunt Morgans läror och följaktligen motståndare till Lysenko.

Återkommen till Moskva den 10 oktober drog han i gång arbetet omgående. Han kallade på den ene efter den andre av sina närmaste medarbetare i Ministerrådet, Centralkommitténs sekreterare och sekreterarna i vissa regionkommittéer (obkom) och ledare för sovnarchozer (regionala ekonomiska råd). Samtidigt kom en regeringsdelegation från Österrike och besökare från Bulgariens lantbruksförbund. Den intensiva arbetstakten satte sina spår — han accepterade en inbjudan från Rumänien och tillbringade resten av månaden vid svartahavskusten.

Året därpå blev också ansträngande och särskilt utrikespolitiken påkallade Chrusjtjovs uppmärksamhet. Bl.a. inträffade en gränskonflikt mellan Kina och Indien, i vilken Sovjet valde att medla — till kinesernas förtrytelse; de hade räknat med stöd för sin sak. I Afrika bildades nya stater av gamla kolonialländer. På Kuba triumferade Fidel Castros revolution. Här och var hade Sovjetunionen ett finger med i spelet och intressen att bevaka.

I februari for Chrusjtjov till Indonesien på statsbesök. En route stannade han fyra dagar i Indien och sammanträffade med Nehru två gånger, signerade en ny överenskommelse om ekonomiskt och kulturellt samarbete. Efter ett kort besök i Burma mottogs han under övliga former i Djakarta och reste sedan runt i detta märkliga men fattiga land, som helt nyligen uppnått sitt nationella oberoende. Hans ostindiska resa varade i tio dagar, sedan flög han till Afghanistan och återvände till Moskva den 5 mars.

Den 23 mars bar det i väg igen. Denna gång till Frankrike, ett besök som blev påtagligt uppmärksammat åtminstone i Europa. Just då hade general de Gaulle startat sin intensiva kampanj mot fascistiska grupper både i hemlandet och i Nordafrika, grupper som var emot hans försök att åstadkomma fred i Algeriet. Chrusjtjovs besök avsåg att konsolidera détente, avspänningen, i förhållande till Frankrike. De Gaulles aktuella politik underlättade detta. Som vanligt reste han runt i landet, hälsad av stora människomassor, höll tal och gav intervjuer. På flera ställen försökte högergrupper slita ned flaggor och affischer som välkomnade Chrusjtjov. Vid sammanstötningar mellan olika politiska fraktioner blev en man dödad och när Chrusjtjov och de Gaulle i kortege passerade Champs Elysées arresterade polisen en servitör, som gömt både vapen och bomber under sin bardisk. Chrusjtjov hade flera samtal med de Gaulle, träffade fackföreningsledare, höll tal i TV och såg Carmen på operan. Den 3 april var han tillbaka i Moskva.

Förbättringen av de sovjet-amerikanska förbindelserna ledde till allmän avspänning också i Västeuropa. Den 16 maj 1960 skulle en konferens mellan regeringscheferna i Frankrike, SSSR, USA och Storbritannien hållas som fortsättning på stormakternas möte i Geneve 1955. Konferensen kom aldrig till stånd!

Första maj 1960 flög nämligen ett amerikanskt spionplan över Sovjets sydgräns och korsade landet på en höjd av 20 km innan det sköts ned av en raket nära Sverdlovsk. Liknande flygningar, ibland över Moskva och Leningrad hade förekommit sedan Stalins tid. Pressen hade aldrig noterat dessa flygningar då landet saknade medel att förhindra dem. Sovjets bästa jaktplan kunde inte nå högre än 16 km och luftvärnet nådde inte flygplan på högre höjder. Militära experter hade förklarat för Stalin att enda sättet att stoppa de amerikanska planen var att konstruera speciella markbaserade missiler. Delvis förklarar detta Sovjets prioritering av raketvapen.

Chrusjtjov rapporterade incidenten vid en session med Högsta Sovjet den 5 maj, avsiktligt utan att avslöja var planet sköts ned och pilotens öde. Utrikesdepartementet i Washington utgick från att planet förstörts, att piloten omkommit och förklarade att planet undersökt meteorologiska förhållanden i den övre atmosfären över Turkiet och Iran samt olyckligtvis

kommit in över Sovjets gräns. Chrusjtjov fann då lämpligt att lätta på förlåten: planet hade tvingats ned vid Sverdlovsk (vid transsibiriska järnvägen öster om Uralbergen), piloten hade överlevt och gett de sovjetiska myndigheterna nödiga upplysningar. Bland spillrorna efter planet hade filmade detaljer av flygfält och militära anläggningar påträffats. En formell protest hos den amerikanska regeringen medförde ingen annan reaktion än att utrikesminister Herter försvarade flygningen med hänvisning till ”den överdrivna sekretessen i USSR”.

Någon dag före toppkonferensens början i Paris flög Chrusjtjov, Gromyko och Malinovskij dit. Vid ett förmöte med regeringscheferna förklarade han att Sovjet skulle delta i konferensen endast under förutsättning att Eisenhower fördömde spionflygningen, förbjöd sådana för framtiden och straffade de ansvariga. Eisenhower vägrade. Han aviserade tillfälligt stopp av flygningarna och tog fram förslag om ”luftens frihet”, som var helt oacceptabla för SSSR.

Toppmötet sprack alltså. President Eisenhowers planerade besök i Sovjetunionen inhiherades på grund av att ”under rådande omständigheter kan Sovjetfolket inte ta emot USA:s president med den gästfrihet som tillkommer honom”. Sovjetpressen fördömde öppet USA:s politik.

De sovjet-amerikanska förbindelserna hotades också av situationen på Kuba. Under 1960 framgick att den nationaldemokratiska revolutionen utvecklats i socialistisk riktning. Kubas relationer till Sovjet utvecklades medan förbindelserna med USA gick andra vägen. Ledande amerikanska politiker deklarerade att USA inte kunde tolerera en kommunistisk regim i den västra hemisfären. Förenta staterna proklamerade total handelsblockad mot Kuba och vägrade att köpa kubanskt socker liksom att sälja nyttigheter som Kuba behövde. Självfallet ökade SSSR och de övriga socialistländerna sin ekonomiska hjälp till landet.

Den 22 september 1960 meddelades att Chrusjtjov själv skulle leda Sovjets delegation vid den femtonde sessionen med FN:s generalförsamling. Nyheten blev en politisk sensation i hela världen. USA:s president kunde inte besöka Sovjetunionen och framföra sina synpunkter där utan att vara inviterad. Men Sovjetstatens ledare kunde lufta sina uppfattningar i generalförsamlingen i New York utan särskild inbjudan.

Vid denna tidpunkt var Chrusjtjovs besök i New York allt annat än önskvärd ur amerikansk synpunkt på grund av incidenten med spionplanet. Även Japan, som Eisenhower skulle ha besökt efter Moskva-resan, hade som följd av massdemonstrationer bett honom att uppskjuta visiten. USA var dessutom i slutskedet av den hårda valkampanjen mellan republikanen Richard Nixon och demokraten John F. Kennedy. Chrusjtjovs FN-besök drog uppmärksamheten från valrörelsen, vilket var särskilt ovälkommet för den republikanska administrationen. Dessutom hade så gott som alla socialistländerna meddelat att deras delegationer vid generalförsamlingen skulle ledas av toppmän.

Chrusjtjov hade flera dramatiska effekter i beredskap. Istället för att flyga till New York gick han ombord i ett fartyg, Baltika, i Kaliningrad tillsammans med de ukrainska, ungerska, bulgariska och rumänska delegationerna, samtliga med sina regeringschefer i spetsen. Andra följde exemplet: Polens Gomulka, Albanien Mehmet Shehu, Tito, Sekou Toré från Guinea, kung Hussein, Fidel Castro och Nehru m.fl. Under påtryckning från den offentliga opinionen tvingades Harold Macminan liksom premiärministrarna i Australien, Kanada och Nya Zeeland meddela att de skulle delta i generalförsamlingens möte.

Av säkerhetsskäl bestämde de amerikanska myndigheterna att Chrusjtjovs rörelsefrihet begränsades till Manhattan, vilket f.ö. också gällde Fidel Castro.

Chrusjtjov talade i generalförsamlingen den 23 september under rubriken ”Frihet och oberoende åt alla kolonialfolk, lösning av de universella nedrustningsproblemen”. Hans tal ävensom anföranden av Nkrumah (Ghana), Tito och Nasser tilldrog sig större internationell uppmärksamhet än Eisenhowers och Macmillans. Under sessionen gav Chrusjtjov otaliga intervjuer och mottagningar och träffade ledare från många stater, bland dem Nehru, Sukarno,

Tito (efter år av kyla och anklagelser) och Macmillan.

Chrusjtjov stannade i tre veckor. Den 30 september pläderade han i generalförsamlingen för Kinas rätt att delta i FN. När den spanske delegaten reste sig för replik lämnade Chrusjtjov salen. Han använde sin replikrätt vid flera tillfällen och ibland tappade han humöret, avbröt talare med protester från sin plats, struntade blankt i debattreglerna. Ingen av debattörerna utmärkte sig för någon högre grad av artighet, men två gånger gick Chrusjtjov för långt. Första gången avbröt han Filippinernas delegat och kallade honom amerikansk imperialistlakej, vilket var både förolämpande och orättvist; Filippinerna hade just vunnit oberoende. (I en mera utförlig replik sökte Chrusjtjov stryka över incidenten genom att kalla samma delegat ”ingen dålig kamrat”.) Andra gången avbröt han en västdelegat genom att ta av ena skon och banka med den i bordet. När hans svärson Adzjubej talade vid tjuogoandra partikongressen beskrev han ”skälmostycket” som ett uttryck för Chrusjtjovs kamp mot imperialismen. Men Chrusjtjovs uppförande fördömdes i FN-kretsar och Sovjetdelegationen fick böta 10.000 dollar för procedurbrott. Den 14 oktober flög Chrusjtjov tillbaka till Moskva där nya viktiga uppgifter väntade på honom.

Den viktigaste gällde en ny världskonferens med kommunistpartierna. Anledningen var närmast den tilltagande oenigheten dem emellan. För Sovjetunionens del gällde det främst förhållandet till jugoslaviska Kommunistiska Förbundet, albanska Arbetarpartiet och Kinas kommunistiska parti.

Konflikten med Kina hade — som tidigare nämnts — sin upprinnelse i besluten på den tjugonde partikongressen och frihetsrörelserna i Asien, Afrika och Latinamerika samt den väpnade gränskonflikten mellan Kina och Indien i början på 60-talet. Gränsen hade aldrig preciserats. Sovjet publicerade båda parternas ståndpunkter och försökte medla, vilket högeligen irriterade kineserna. Kinas ledare hade räknat med sina allierades obetingade stöd för sin syn på konflikten, men Sovjetunionen föredrog neutralitet, då sovjetiska experter var långt ifrån övertygade om att Kina hade rätt.

Den 6 februari 1960 föreslog Centralkommittén att de båda partierna skulle mötas och Sovjetregeringen inbjöd officiellt Mao att besöka Moskva. Kineserna besvarade ingendera förslaget men i artiklar publicerade i Kina i anslutning till 90-årsdagen av Lenins födelse kritiserades en del punkter i deklARATIONEN från den förra kommunistiska världskongressen i Moskva 1957, en deklARATION som även Kina undertecknat. I slutet av juni sände Centralkommittén ett ”informativt memorandum” till alla kommunistpartier med stark kritik av de kinesiska partiledarnas teoretiska ståndpunkter och påståenden. I sin tur skrev också det kinesiska partiet till de övriga kommunistpartiernas ledningsorgan och förklarade sin syn.

Allt detta påverkade negativt relationerna mellan de båda länderna. Många av de sovjetiska specialisterna i Kina anklagades för konservatism, pamfletter med kritik av det sovjetiska partiet cirkulerade. Sovjetunionens motdrag var beslutsamt: den 16 juli underrättades det kinesiska utrikesdepartementet om att alla sovjetiska experter hemkallades. Detta steg skulle förmodligen ha tagits förr eller senare under alla omständigheter, men 1960 var det kanske något förhastat och ett tydligt tecken på Chrusjtjovs irritation.

Som en följd av det misslyckade ”stora språnget” upplevde Kina ytterst besvärliga ekonomiska svårigheter och de återkallade sovjetiska specialisterna, denna oväntade aktion, blev en lämplig ursäkt för tillbakagången. En överdrift naturligtvis; allt som allt gällde det inte mer än 1.600 specialister — i kolindustrin tre, i oljeindustrin sju, i ministeriet för statsjordbruk och nyodlingar tre, i ministeriet för jordbruk och skogsskötsel endast en. När ett redaktionsutskott i oktober 1960 började arbeta på den internationella kommunistkonferensens rapport begärde de kinesiska delegaterna att all hänvisning till den tjugonde partikongressen skulle strykas. Den sovjetiska delegationen kunde inte samtycka.

Konferensen hölls i Moskva mellan den 10 november och 1 december med 81 deltagande

partier (Jugoslavien avstod). Från första början gjorde kineserna kritiska anmärkningar om den internationella rörelsens strategi och taktik, men fann sig själva isolerade och efter instruktion från sin centralkommitté signerade också de slutdokumentet.

Omedelbart efter konferensen inbjöds den kinesiska centralkommittén till Moskva och accepterades. Chrusjtjov ansträngde sig för att förbättra relationerna mellan staterna och partierna. Till en början såg det ut att lyckas. Den 10 december skrev den kinesiska tidningen *Renmin ribao*: ”Det råder inget tvivel om att detta besök av ordförande Liu Shao-chi har ytterligare förstärkt och utvecklat den stora vänskapen och enigheten mellan Kinas och Sovjetunionens folk och skrivit en glansfull och ärorik sida i den sino-sovjetiska vänskapens historia.”

En motsvarande känsla uttrycktes av Mao Tse-tung i hans nyårshälsning till Chrusjtjov och Brezjnev 1961, men dispyten skulle snart bryta ut igen — och med förnyad styrka.

Som stjärnor över en blå ridå

Jordbruksproduktionen hade sjunkit betänkligt 1957. Mindre spannmål än rekordåret 1956 hade skördats, produktionen av kött och mejeriprodukter hade ökat med 10%, men landet var fortfarande långt ifrån att ta upp kampen med USA. Sommaren 1958 såg dock lovande ut, en god skörd spirade, vädret var bra och dessutom började de jordbruksstimulerande åtgärderna från 1953-1957 ge effekt. Spannmålsskörden 1958 var hela 71% högre än 1953 års skörd, för första gången tycktes landets spannmålsproblem lösta. På animalsidan var det sämre beställt, den årliga produktionen hade stannat vid 3% trots att den var 33% högre än jämförelseåret 1953. Foder och potatis låg också under planen. Chrusjtjov övergav snabbt sitt mål att uppnå och överträffa USA:s köttproduktion inom tre till fem år. Vid Centralkommitténs plenum i december 1957 presenterade han en plan för agrikulturell utveckling över de närmaste sju åren. Planen siktade på fördubbling av köttproduktionen fram till 1964.

Varje tillfälle begagnades för att propagera för ökad produktion. En *oblast* lovade att tredubbla sin del av statliga leveranser, en annan som sålt 48.000 ton kött till staten 1958 påtog sig att leverera 150.000 ton 1959! *Pravda* vägrade att publicera den nyheten ända till dess Chrusjtjov själv intervenerade. Liknande löften gavs på flera håll. Det var ett högeligen riskfyllt företag, särskilt i belysning av Kinas misslyckade ”språng mot framtiden”.

I september 1958 beslöt Centralkommittén att sammankalla en extra partikongress, den tjugoförsta. Den pågick sedan mellan den 27 januari och 5 februari 1959. Kongressen tog inte upp några politiska frågor, landets ekonomi var huvudämnet.

Chrusjtjovs sifferuppvisning var effektiv: Industrins bruttoproduktion skulle öka med 100% under de kommande sju åren, den mekaniska sektorns likaså. Elkonsumtionen skulle öka med 120%, den kemiska industrins resultat tredubblas. Hög tillväxt förutsågs inom elektronik, elektroteknik, plastproduktion och av kärnkraft. Andelen olja och gas i energikonsumtionen skulle öka från 31 till 51%, den lätta industrin skulle expandera och konsumtionsvaror som TV-apparater, kylskåp och tvättmaskiner göras tillgängliga i större utsträckning. Realinkomsten skulle höjas med 40% för arbetare och kollektivbönder och 15 miljoner lägenheter skulle byggas i städer och samhällen. En hel del propaganda åtföljde redovisningen av sjuårsplanens siffror. T.o.m. *Krokodil* glömde bort sin roll som satirisk tidskrift och skrev:

Sjuårsplanens kontrollsiffror så som de redovisats av N.S. Chrusjtjov är som stjärnor strödda över en blå sidenridå. De glimmar och tindrar som stjärnor gör. De lever, de utstrålar energi; våra hjärtan tänds av deras strålar. Siffran för stålmältorna brinner med bländande vitt sken. Siffran för andra metaller har ett grönaktigt sken. Siffran för vete har en gyllene glöd, den för textilier prunkar i regnbågens alla färger. Vi ser en bild av dessa siffrors födelse, med häpnad människans avbild ... Bakom varje siffra står dess skapare, landets ledare, kommunismens byggherrar. Varje siffra är ett koncentrat av kreativ energi. Sammanfattat är detta en bild av planerad ekonomi, av den landomspännande förvaltningen av en socialistisk ekonomi ...

Ett annat projekt väckte övervägande mindre entusiasm. På förslag av Chrusjtjov hade Centralkommittén i slutet på 1958 i princip beslutat att omorganisera maskinstationerna för jordbruksmaskiner och traktorer och att överföra sådana maskiner till kollektivjordbruken. Efter diskussion landet över sanktionerades beslutet av Högsta Sovjet. I fortsättningen visade sig hur en i grunden sund reform genom brådska, ointresse, brist på uppmärksamhet åt detaljer och frånvaron av experiment och ekonomisk analys skadar istället för att tjäna ett lands ekonomi.

Maskinstationerna byggdes upp i slutet på 20-talet för att bistå de första kollektivjordbruken, som saknade medel att själva anskaffa jordbruksmaskiner och folk som kunde sköta dem. Före kriget fanns 7.000 sådana stationer, 1958 över 8.000. Under 30- och 40-talen krävdes flera maskinstationer men också möjlighet för de större kolchoserna att själva skaffa sig jordbruksmaskiner. Stalin ogillade tanken, kollektiven fick bara köpa lastbilar.

Emellertid ökade antalet kollektivjordbruk, inkomsterna steg och tillgången på mera avancerade maskiner blev allt större samtidigt som utbildningen av landsbygdens folk förbättrades. Frågan om kolchosernas mekanisering restes åter. Kollektivfarmernas förmåga att dra nytta av egna maskiner framgick av ett experiment i Stavropol 1957, där tolv större jordbruk utrustades med en maskinpark, som tidigare hållits av maskinstationer i närheten. Systemet med maskinstationer knutna till jordbruken hade tillkommit 30 år tidigare och även om det modifierats då och då under årens lopp krävdes fortsatta experiment och en endast stegvis genomförd reform. Chrusjtjov talade själv för detta och som han såg det skulle omorganisationen utsträckas över två eller tre år, på något håll ännu längre. ”I detta fall gör brådska ingen nytta.”

Hans varning glömdes snart. Tre månader efter att lagen antagits hade de flesta maskin/traktorstationerna stängts. I slutet av 1958 hade mer än 80% av alla farmer köpt maskiner, som tidigare tillhört maskinstationerna. I början på 1959 återstod endast 385 sådana stationer.

Allt detta kostade kollektivjordbruken stora pengar. Maskinerna var dyrbara i sig, garage och service kostade, maskinskötarnas löner måste övertas, enbart bränslekostnaderna uppgick till en miljard rubel per år. Andra följdverkningar påverkade produktionen av jordbruksmaskiner, servicegraden minskade och undersökningar visade att maskinparken utnyttjades sämre än med det gamla systemet. T.o.m. lönerna måste sänkas på grund av de stora investeringarna på kollektivjordbruken och tiotusentals maskin- och traktorförare sökte sig till städerna och bättre betalt arbete. Slutresultatet av hela operationen blev att jordbruksproduktionen led obotlig skada.

I december 1959 fanns på Centralkommitténs dagordning en diskussion om ”den fortsatta utvecklingen av jordbruk”. Rapporter gavs från alla unionens republiker. Chrusjtjov började sin egen rapport under rubriken Vad det arbetande folkets exempel i Rajsans *oblast* lär oss. Poängen var att just före Centralkommitténs plenum meddelade Rajsans ledare att deras *oblast* fullgjort sitt åtagande och sålt 150.000 ton kött till staten. Dessutom utlovades en ökning av statsleveranserna till mellan 180.000 och 200.000 ton nästa år. Chrusjtjov förstod ännu inte vilket pris kolchosernas bönder fått betala för dessa inflatoriska siffror.

Fakta kom emellertid i dagen någon tid därefter. Rajsans succé var rena bedrägeriet. En övervägande del av avelsdjuren och många mjölkkor hade fraktats till slakterierna och kollektivjordbrukare hade tillsagts att köpa boskap från närliggande *oblast* följande år. Många ruinerades. Rajsans *oblast* kunde inte räkna med att fylla sjuårsplanens mål, ännu mindre ytterligare ambitiösa åtaganden. När obkomsekreteraren Larionov förstod att hans list avslöjats begick han självmord.

Konsekvenserna av den förhastade likvidationen av maskin/traktorstationerna märktes även under 1960, men Chrusjtjov hade ännu inte insett nödvändigheten av en ny strategi för

jordbruket. Han ställde alltjämt sin förhoppning till administrativa förändringar och introduktion av nya sorter. Fortfarande argumenterade han för minskad privat odling. Han gick i en återvändsgränd.

1961-1963: Spänningar ute och hemma

Chrusjtjov som jordbrukets apostel

Nikita Sergjevitj var starkt oroad över det svårhanterliga jordbruksproblemet. Vid Centralkommitténs plenum i januari 1961 var dagordningen den gamla vanliga: ”Åtgärder för jordbrukets utveckling.” Som första åtgärd omorganiserades jordbruksministeriet och motsvarande organ i republikerna. Ministerierna fick inte längre själva planera och organisera produktionen. De befriades från ansvaret för finansiering av de kollektiva och statliga jordbruken och försörjningen med maskinutrustning. Ministerierna skulle nu koncentrera sig på den vetenskapliga utvecklingen, sprida kännedom om avancerade genetiska experiment och följa litteraturen på dessa områden. Dessutom utlokaliserades alla ministerier från huvudstäderna till väl utvecklade statliga jordbruk för att bättre kunna övervaka att rekommendationerna åtföljdes. Beslutet var inte särskilt populärt i ministerierna; de fortsatte att bo i städerna och ”bussades” till och från arbetet. Det blev heller inte så lätt för besökare att hitta de utlokaliserade.

Givetvis följde personförändringar. Den dittillsvarande jordbruksministern Matskevityj avskedades och ersattes med M.A. Olsanskij, känd som elev till biologen Lysenko under vars skadliga inflytande en hel generation av sovjetiska agrara vetenskapsmän förletts till strängt politiska hänsyn.

Kort efter Centralkommitténs plenum startade Chrusjtjov tillsammans med Voronov och Poljanskij ännu en av sina otaliga resor landet runt. Premiärministern var angelägen att själv se och kontrollera jordbrukets utveckling. Han deltog i konferenser, undervisade och kritiserade. Bl.a. fick obkomsekreterarna i ”svarta jordområdets” centrum en rejäl skrapa. I Ukraina deltog han i plenum med republikens centralkommitté, i Novosibirsk informerade han sig om verksamheten i den sibiriska avdelningen av Sovjets vetenskapsakademi, Först den 24 mars återkom han till Moskva. Då hade vårsådden börjat i de södra delarna av landet.

Preliminära siffror över produktionen på hösten 1961 visade otillfredsställande resultat både vad industrin, jordbruket och trädgårdsskötseln beträffade. Försörjningen med kött och mejeriprodukter motsvarade inte nationens behov och kunde framförallt inte hålla takt med landets snabba urbanisering.

Chrusjtjov var besviken, men fortfarande optimistisk. Han litade inte på vare sig centrala eller lokala partiorgan, övertygad om att i sig sunda direktiv åtlytts otillfredsställande. Han beslöt därför, trots att han besökt alla väsentliga jordbruksområden i unionen, att ge sig ut på en ny resa. Färden gick nu till Uzbekistan och ”jungfrumarkerna” i Kazakstan, till konferenser med jordbruksarbetare och till studium av arbetet i jordbruksinstitutet. I Moskva hölls en konferens med 11.000 jordbruksarbetare från centrala och nordvästliga områden samt Volga—Vjatka. I slutet på december lämnade han återigen Moskva för att inspektera Ukraina och Vitryssland.

Det centrala temat i hans konferenstal sysslade med växelbruket, vilket varit föremål för ivrig debatt bland agronomer landet över. Han ville ha snabba framgångar till minsta möjliga kostnader och stöddes därvid av Lysenko och andra. Påverkad av dem kritiserade han hårt och orättvist den framstående agronomen T. Maltsev, som hävdade vikten av perioder i träda i det sibiriska och sydöstliga jordbruket. Chrusjtjov var starkt emot växelbruket i spannmålsodlingen. Han ville ha ett rationellt och intensivt utnyttjande av jorden, som till 20-25% låg i träda eller under spannmålsodling, medan få arealer användes till odling av majs

och baljväxter.

Det fanns onekligen fog för Chrusjtjovs kritiska inställning till rotationssystemet i växtodlingen. Urskiljningslös tillämpning av systemet orsakade betydande skador på jordbruket. Generell tillämpning av hans eget system skulle tyvärr ha gett samma resultat. Chrusjtjov hänvisade ofta till amerikanska exempel trots att klimat och andra förutsättningar var helt annorlunda på de flesta håll i Sovjetunionen. Kalkyler visade t.ex. att i områden med magrare (icke-svart) jord skulle en krävande majsodling bli två—tre gånger dyrare än spannmålsodling, även om avkastningen foder per hektar blev större. Även majs kräver värme. Är sommaren kall, vilket ofta händer i de centrala sibiriska områdena, blir kreaturen utan foder medan en välskött spannmålsodling ger bra skörd även under en kylig säsong.

Sovjetunionen med sitt starkt varierande klimat kan inte tillämpa ett enda odlingsystem. Sådillvida var kritiken mot växelbruket befogad, men det var heller inte riktigt att ersätta allt med majs, sockerbetor eller baljväxter. Särskilt allvarlig var ändå Chrusjtjovs motvilja mot trädan. År 1953 användes detta system på 15,8% av den uppodlade marken. Efter kampanjen 1961 var den andelen bara 3,3%.

Chrusjtjov tillbringade nästan hela februari i en datja i Gagra vid Svarta havet. Återkommen till Moskva riktade han återigen uppmärksamheten på jordbruksfrågan, denna gång vid ett plenum med Centralkommittén den 5-9 mars. Som väntat argumenterade han för sin syn på odlingsproblemen: mindre havre och annan spannmål, mindre jord under träda, mera majs, betor och baljväxter. Huvudnumret var emellertid hans förslag till en ny form av jordbrukets förvaltning. Sen 30 år tillbaka hade den ombesörjts av lantrajkom och rajispolkom, verkställande organ i landsbygdsområdena. Inte bara jordbrukssidan f.ö. — alla andra sidor av livet på landsbygden ingick också i deras ansvar.

Han föreslog nu särskilda förvaltningsenheter med uppgift att leda 20-30 kolchoser och sovchoser. Hans konklusioner inför Centralkommittén visade att han knappast trängt djupare in i problemet. Han improviserade, tänkte högt. De nya enheterna skulle egentligen inte styra verksamheten, bara ge råd och rekommendationer genom särskilt utbildade specialister. I varje förvaltningscentral, där sovchodirektören och kolchosens ordförande skulle ha sista ordet i händelse av tvist, ingick också en representant för Centralkommittén eller obkom plus en grupp parti- eller komsomolfunktionärer. Varje enhet skulle också ha sin egen tidning.

På den naturliga frågan vad rajkom skulle göra när jordbruksförvaltningen gick över i andra händer hade Chrusjtjov endast ett svävande svar. Senare kom han fram till att rajkoms sekreterare skulle ha något slags ställföreträdande myndighet i de nya centralerna. Centralkommittén och Ministerrådet beslöt att inrätta föreslagna förvaltningscentra på rajons-, *oblast*- eller republik-nivå. På riksnivå inrättades Sovjetunionens kommitté för jordbruksfrågor med förre centralkommittémedlemmen N.G. Ignatov som chef.

Mycket snart framgick att vad man skapat bara var dubbelgångare till rajkom och rajispolkom. Chrusjtjov föreslog då att det ”gammalmodiga” nätet av rajoner skulle anpassas till de större enheter som förvaltningscentralerna omfattade — nya kommunikationsmedel, telefon, telegraf och bilar medger en ny territoriell indelning, hävdade han.

Jordbruket tjänade inte alls på dessa förhastade reformer. De nya förvaltningsenheterna blev bara överflödiga länkar i den administrativa kedjan, vilket förutspåts. Deras verksamhet gick tvärt emot Centralkommitténs tidigare beslut att garantera kollektivfarmer och statsjordbruk ansvar för sin produktionsplanering. De nya rajonerna var för stora för en effektiv administration, huvudorterna, ofta småstäder under *oblast*-administration, var för långt ifrån byarnas människor, arbetsbördan ökade utan jämförlig utökning av de anställda, den allmänna servicenivån sjönk. Det var f.ö. inte bara på lokal nivå som det nya systemet visade sig ”kontraproduktivt”; på riksnivå blev jordbruksadministrationen rent labyrintartad.

Ytterligare en källa till missnöje var att trots att det pris regeringen betalade för jordbrukets produkter stigit vid flera tillfällen sedan 1953, var det fortfarande för lågt för att medge ökad produktion av kött och mejeriprodukter. På många håll nådde de inte ens upp till produktionskostnaderna. Följden blev att ju mer som levererades till staten desto större blev förlusten, som kunde täckas endast genom att överföras på andra produktionsformer. Chrusjtjov föreslog höjda priser på de statliga leveranserna, men då ökade statens utgifter och staten var i desperat behov av pengar. Så höjde man då matpriserna i konsumtionsledet (25-30%) och som kompensation sänktes sockerpriset (5%) och priset på syntetiska tyger (20%), en otillräcklig kompensation. Därmed minskade arbetarnas reallöner.

Missnöjet var särskilt starkt i norra Kaukasus där det tidigare funnits gott om kött och smör till billigt pris. I Novotjerkassk, en stad i denna "ekonomiska region" ledde arbetarnas missnöje till strejk och demonstration. Följden blev tragisk.

Det finns olika versioner av händelserna, men jag håller mig till ett ögonvittne, en avlägsen släkting till mig, som händelsevis besökte Novotjerkassk.

Enligt hans vittnesmål marscherade upphetsade människor till stadshuset och partiets stadskommitté, men omringades av militära förband, som hastigt kallats dit. Soldaterna hade order att skjuta i luften, men träffade med sin första salva några småpojkar, som klättrat upp i träden runt torget. När folket såg döda och sårade barn falla ner från träden kastade de sig mot soldaterna, som i en andra salva sköt rakt fram. Få utanför Rostovs *oblast* fick kännedom om händelsen, ingenting noterades i utländsk press, men i trakten var förbittringen stor och i såväl Novotjerkassk som i Rostov vid Don hölls fabriker stängda i tre dygn. I själva verket rådde undantagstillstånd.

I slutet av det svåra och händelserika året 1962 tog Chrusjtjov en överblick över industrins och jordbrukets framsteg i SSSR. Årets resultat gav anledning till tillfredsställelse men också besvikelse. Industrins produktionssiffror visade ökning med 9,5%, vilket översteg sjuårsplanen, men jordbruket stod stilla trots alla åtgärder som vidtagits. På det hela taget stannade produktionen vid 1,2% under året. Förbudet mot träda och den konsekventa utökningen av odlad jord ökade visserligen spannmålsproduktionen med 7,3%, men det var exakt de jordar, som tillåtits använda trädan, som gav hög skörd. På andra marker var skörden under genomsnittet. Majsodlingen innebar stora förluster för de flesta kollektiv- och statsjordbruken. I sydliga och sydöstliga områden var sommaren torr, på andra håll kylig och blöt. Mellan 70 och 80% av majssådden i de kallare regionerna gick förlorad. Nyodlade arealer led av erosion. Sex—sju år av regelbunden veteodling hade hindrat växelbruk och fruktbarhet. Åtskilliga miljoner hektar jordbruksmark måste avskrivas. Kreatursuppfödningen visade dåliga siffror och skörden av grönsaker och potatis var närmast katastrofal; potatisskörden stannade vid 70 miljoner ton, vilket var mindre än 1940 års siffror.

Chrusjtjov gick den vanliga vägen; praktiskt taget alla jordbruksministrar i delrepublikerna avskedades och ersattes med folk från de mera framgångsrika statsfarmarna i respektive republiker. Han trodde att erfarna praktiker i administrationen skulle innebära en omedelbar vändning till det bättre.

Eftersommaren 1963 tillbringade Chrusjtjov hälften av semestern i Jugoslavien angelägen om att förbättra relationerna mellan SSSR och president Tito, vilka undergått påtaglig försämring de senaste fem åren. Han återkom hälsad av nyheten om en extremt dålig skörd i många delar av landet. Höstsådden hade skadats av en svår vinter, vårvetet och grönsakerna av en lång och het sommar. I en del städer uppstod brist på vetemjöl och bröd. Regeringschefen beslöt att göra en kort tripp landet runt för att fastställa skadornas omfattning. I tal i Volgograd, Astrachan, Kuban och södra Ukraina utvecklade han ett nytt tema: användning av konstgödsel och kemiska växtskyddsmedel. Åtskilligt tal om behovet av kemiska preparat i jordbruket, både före och efter kriget och speciellt i samband med sjuårsplanen, gav föga gensvar i

praktiken. Sovjet låg långt efter USA, Frankrike, Västtyskland och England i förbrukning av konstgödsel och producerade knappast några bekämpningsmedel alls.

Spannmålsreserverna var vid det laget praktiskt taget slut och hårdare ransonering skulle bara följas av ökat missnöje. För Chrusjtjov återstod bara att köpa spannmål i Kanada, Australien och vissa andra länder som Rumänien, där skörden varit mycket god. Det var första gången i Sovjetunionens historia som livsmedel måste importeras i denna väldiga skala.

Återkommen till Moskva sammankallade Chrusjtjov Centralkommittén och begärde skyndsamma investeringar i den kemiska industrin som det viktigaste medlet att öka jordbrukets produktivitet och därmed skydda det arbetande folkets välmåga. Beslutet innebar att tillverkningen av konstgödsel skulle nå upp till 70-80 miljoner ton 1970 och bekämpningsmedlen till 450.000 ton. Kommittén sanktionerade import av utrustning för flera stora kemisktekniska fabriker. Klokt, men överambitiöst; Chrusjtjov fick inte särskilt stort erkännande för framstegen under de kommande månaderna.

Berlin, Kuba och Peking

Besvikelsen över jordbrukets aktuella läge och industriproduktionens tillväxt uppvägdes i någon mån av framgångarna i rymdtekniken. Efter uppskjutningen av den första sputniken, den första rymdsatelliten, ledde SSSR fältet. 1957 och 1958 riktades två satelliter mot månen. Den ena passerade förbi, men den andra gjorde en perfekt landning. När Chrusjtjov gästade USA i september 1959 hade han skänkt Eisenhower en kopia av den vimpel Lunik II placerat på månen. Redan i oktober, en månad efter USA-besöket, kunde Lunik III ta de första bilderna av månens baksida och i maj 1960 gick ett sovjetiskt rymdskepp vägande 5,5 ton i en bana runt jorden. Det skulle förbereda en bemannad rymdfärd. Augusti samma år: ett andra rymdskepp med två hundar ombord visade att en rymdfarkost kunde lämna sin bana runt jorden och landa på en förutbestämd plats. Experimentet upprepades i december och rymdforskningens chef S.P. Korolev kunde meddela Chrusjtjov att den bemannade rymdfärden var praktiskt genomförbar.

Förberedelserna för en sådan intensifierades och avslutades den 12 april 1961. Tjugo år senare skrev kosmonauten nr två, Herman Titov, tidigare Jurij Gagarins ersättare (Gagarin var utsedd att bli den första människan i rymden):

Jag har denna märkliga morgon i livligt minne. Visarna gick stadigt mot den kritiska timmen. Spänningen steg bland de närvarande — medlemmarna av den statliga kommissionen, konstruktörer, vetenskapsmän och kosmonauter. Slutligen gavs signal för avfärd. Gagarin rapporterade till ordföranden i statskommissionen med klar och bestämd röst att han var redo.

Order gavs: Skjut! — och vi hörde vår kamrat ropa: ”Vi är på väg!” Klockan var sju minuter över nio. Ut mot rymden svingade sig det första pilotstyrda rymdskeppet, Vostok, med den första sovjetiska kosmonauten ombord.

Nyheten om uppskjutningen gick sekundsnavt över jorden. I många affärer och fabriker i Sovjet upphörde all verksamhet, alla lyssnade på rapporterna i radio. Rymdfarkosten passerade över Latinamerika, sedan över Afrika före återkomsten till jorden, tryggt till sovjetiskt territorium. Det var en fantastisk framgång. Gagarin ringde till Chrusjtjov för att rapportera sin flygtur, tusentals moskva-bor, många av dem studenter, vällde ut på gatorna. Röda torget, Manègetorget och Gorkijgatan var packade av människor, som gratulerade varandra till framgången. Ekot i den övriga världen var lika starkt som vid den första sputnikens avfärd.

Den 14 april gav Moskva Jurij Gagarin ett triumfartat välkomnande. Chrusjtjov och andra regeringsmedlemmar mötte honom på flygplatsen och förde honom i bilkortege till Kreml. På Röda torget hölls folkmöte. Men på hedersläktaren saknades några personer bland de församlade dignitärerna; inte en enda av de män som konstruerat, byggt och skickat ut satelli-

ter och rymdskepp var närvarande vid Leninmausoleet. Först några år senare fick allmänheten veta att S.P. Korolev var rymdraketernas främste konstruktör — och det var först efter hans död. Trots att västliga experter mycket väl kände till namnen på de ansvariga i Sovjets rymdprogram fortsatte hemlighetsmakeriet kring deras identitet i det egna landet.

I juni tilldelades — anonymt — mer än hundratalet vetenskapsmän och konstruktörer titeln ”Sovjetunionens hjälte” för sin medverkan i rymdprogrammets framgångar. Den betydelse regimen fäste vid rymdprogrammet framgick av att sjutusen ordnar och medaljer delades ut. Chrusjtjov fick Leninorden och för tredje gången titeln ”Det socialistiska arbetets hjälte” för ”förtjänster inom raketindustrin, vetenskap och teknik och för sin medverkan till rymdskeppet Vostoks framgångsrika färd, vilken initierat en ny fas i rymdens erövring”.

Några månader efter Jurij Gagarins korta rymdfärd tillbringade Herman Titov 24 timmar i rymden och rundade jorden sjutton gånger. Den första gruppresan företogs i augusti 1962, då A.G. Nikolajev förde Vostok III och P.R. Popovitj Vostok IV. Deras färd räckte i fyra dagar. I november samma år sköts Mars I upp och kosmonaut nr 5 V.F. Bukovskij och nr 6 Valentina Teresjkova rusade ut i rymden. Teresjkova var den första kvinnan i ett rymdskepp.

USA:s framgångar på området var blygsamma. President Kennedy kungjorde ett nytt rymdprogram, kallat Apollo med uppgift att landa en bemannad farkost på månen. Den amerikanska pressen noterade snabbt att USA hamnat på efterkälken i rymdkapplöpningen. När amerikanska astronauter landade på månen skulle de mötas av en kort och stadig karl som förklarade hur man kan odla majs där!

Reaktionen på andra nyheter dessa och följande år var mindre humoristisk. Förhållandena mellan USA och Kuba blev allt mer ansträngda medan de sovjet-kubanska relationerna stadigt utökades. USA avbröt de diplomatiska förbindelserna med Kuba och förberedde i hemlighet en militär aktion, i vilken exilkubaner skulle delta. Spänningen steg. Amerikanska jaktplan flög regelbundet på låg höjd över sovjetiska fartyg, som förde förnödenheter av olika slag till Kuba.

I Havanna firades tvåårsdagen av revolutionen med en militärparad. Rebellarmén och folkmilisen paraderade i sju timmar. Demonstrationen uppmärksammades givetvis i Washington. Den nyvalde presidenten John F. Kennedy lät planeringen av en militär aktion fortgå, men minskade det amerikanska biståndet för den. Aktionens tillskyndare trodde på framgång och räknade med att landsättning av castrofientliga styrkor skulle utlösa en revolt mot regimen.

Planen sattes i verkställighet på Chrusjtjovs födelsedag den 17 april 1961. Invasionsstyrkor landade i Gironbukten (Grisbukten) i provinsen Matanzas och ockuperade en bit av kustremsan, men fann sig för svaga för avancemang. Fidel Castro ledde själv motattacken. Sovjetunionen skyndade sig att försäkra Kuba om både militärt och diplomatiskt bistånd. Chrusjtjov sände ett personligt budskap till Kennedy. Den 20 april var invasionen nedkämpad och CIA:s övertygelse om Castro-regimens instabilitet visade sig totalt obefogad.

Den misslyckade invasionen och ökad fientlighet mot den kubanska regimen från amerikansk sida ledde till intimare förbindelser mellan SSSR och Kuba. Det militära biståndet ökade och sovjetiska experter anlände till ö-republiken.

Den misslyckade Kubakuppen sammanföll med de proamerikanska stridskrafternas nederlag i Laos, ledda av prins Boun Oum och general Nosavan. Den högerinriktade proamerikanska regeringen Ngo Din Diem hade också svårigheter att behålla makten i Sydvietnam. För Washingtons regeringskretsar var detta synnerligen känsligt, framför allt i belysning av nyligen inträffade förändringar i Mellersta Östern och Afrika. Amerikanska politiker var illa berörda av sådana bakslag och obenägna för reträtter och reducerat inflytande över internationell politik.

Emellertid hade UdSA:s möjligheter att styra händelseutvecklingen drastiskt minskat. Sovjetunionen var i besittning av sina egna atom- och vätebomber och ökat antal interkontinentala ballistiska missiler kapabla att föra kärnvapen vart som helst på klotet. USA å sin sida hade skapat ett nätverk av baser runt Sovjet, från vilka kärnvapenattacker tidigare kunnat riktas mot unionens viktigaste centra utan risk för vedergällning. Nu måste USA räkna med möjligheten av nya kommunistregimer inte bara i Asien och Afrika utan också i den västra hemisfären och därmed sovjetiska militärbaser i dessa regioner. Washington var starkt oroat.

President Kennedy var nu i färd med att dra upp riktlinjerna för den nya administrationens utrikespolitik. En omfattande pressdebatt diskuterade de alternativ han hade framför sig. Oavsett om Kennedy kunde tänkas ta intryck av det som skrevs, följde Chrusjtjov noga några av de mera provokativa uttalandena. Han valde ut de amerikanska kolumnisterna James Reston och Walter Lippman, vars artiklar, några av dem, han funnit tillräckligt betydande för att publiceras i *Pravda*. Den 5 maj t.ex. återgav *Pravda* två artiklar, som Reston skrivit för *New York Times*, med reservationen att ”redaktionen givetvis inte kunde instämma i vissa påståenden däri”. I en artikel den 30 april 1961 hade Reston skrivit om Kennedy:

Han liknade en boxare, älskvärt lekande med sin motståndare, jabbande med liv och lust, vinkande till publiken när han plötsligt fick en smäll på hakan. Det var ett svårt slag. De båda första månadernas drömbilder försvann.

Kort sagt, han står bakom inte bara ett nederlag utan ett klumpigt nederlag, vilket åtföljts av hänvisning till pressen och den allmänna opinionen — som om de var de skyldiga. Allt medan Richard M. Nixon, som han besegrade med futtiga 100.000 röster i presidentvalet, är i färd med en politisk kampanj över hela fältet.

Följaktligen kan presidenten inte stå på sidan om och efter Kuba ignorera Laos. Han är ju när allt kommer omkring bara människa. Där står inte blott den intellektuelle, analytiske Harvard-Kennedy utan också den kampglade Bostonirländskt politiske Kennedy och hans vänner på Capitol Hill (kongressen). Brevet från landets alla hörn ropar åt honom att handla.

Chrusjtjov har bollen. Han har oss på kornet i Laos, han gjorde oss löjliga i Kuba. Frankrike slår ned upprorsmakare och hela västvärlden tittar på lätt sentimentalt och lite korkat. Naturligtvis skulle Chrusjtjov vilja exploatera sina fördelar.

Det enda kruxet är att Hitler tänkte likadant. Rhenlandet, Österrike, Danzig, Tjeckoslovakien — allt gick bra för honom tills ljuset släcktes. Chrusjtjov vill förmodligen inte pröva lyckan på samma sätt, och det är just det som är faran.

Kennedy stod verkligen under hård press, men under rådande förhållanden var han högst ovillig att anta utmaningen. Han bestämde sig för att först lära känna sin huvudmotståndare på den internationella politiska scenen och föreslog Chrusjtjov att de skulle träffas i något neutralt land. Chrusjtjov samtyckte. Mötet skulle hållas i Wien den 3 och 4 juni 1961. Chrusjtjov reste med tåg den 27 maj, stannade två dagar i Ukraina, i Kiev och i Kanev där han besökte poeten Taras Tjevtjenkos grav. Innan han anlände till Wien den 2 juni sammanträffade han också med den tjeckiske presidenten Novotny i Slovakien.

Kennedy kom till Wien efter överläggningar med president de Gaulle och Storbritanniens premiärminister Harold Macmillan.

De två ledarna träffades på morgonen den 3 juni. I sina rapporter från mötet skrev de båda sovjetiska journalisterna E. Litosko och M. Podkljuchikov:

Man kan inte blunda för hur svåra och komplicerade de pågående samtalen i Wien är. De två deltagarna är helt olika personligheter till mentalitet, övertygelse, utbildning och traditioner. På ena sidan en arbetarson, själv arbetare, en stridshärdad revolutionär, övertygad kommunist, outtröttlig kämpe för fred och vänskap mellan folken, ledare av en socialistisk stormakt. På andra sidan en miljonärsson, själv miljonär, hängiven katolik, en man som representerar sin egen klass intressen,

försvararen av politiken i världens största kapitaliststat.

Under de båda dagarna möttes Kennedy och Chrusjtjov flera gånger. Formella förhandlingar var det inte fråga om, inga överenskommelser signerades, ingen kommuniké utfärdades. Som båda senare förklarade fördes samtalen i en vänskaplig atmosfär, de båda statsmännen framförde sina synpunkter öppet, men hövligt. Några dagar senare berättade Kennedy i amerikansk TV:

Jag for till Wien för att träffa Sovjetunionens ledare Mr Chrusjtjov. Under två dagar möttes vi till allvarliga och intensiva samtal ...

Mr Chrusjtjov och jag hade ett stort och uppriktigt meningsutbyte i de viktigaste frågor, som skiljer våra nationer. Där förekom inga ohövligheter, inga hot eller något ultimatum från någondera sidan, inga fördelar eller medgivanden gavs, viktiga beslut vare sig togs eller planerades, inga dramatiska framsteg gjordes eller begärdes.

I ljuset av senare händelser är det uppenbart att Chrusjtjov och Kennedy inte förstod varandra särskilt väl. Båda underskattade motparten. Detta framgick tydligt, mindre av samtalen i Wien än av två internationella kriser — Berlinkrisen 1961 och Kubakrisen 1962.

Diskussionen i Berlin gällde bl.a. den tyska frågan och Berlin i synnerhet. Kennedy försökte så klart som möjligt säga ifrån att västvärldens säkerhet var intimt förknippad med förbundsrepublikens och Västberlins försvar. Västmakternas obehindrade tillträde till Berlin var grundläggande. Presidenten förklarade:

Jag klargjorde för Mr Chrusjtjov att Västeuropas säkerhet och därmed vår egen säkerhet hör ihop med vår närvaro i Berlin. Det är vår lagliga rätt och inte fråga om någon tyst överenskommelse och vi är fast beslutna att hävda denna rätt till varje pris.

Mindre än två månader efter Wienmötet bröt Berlinkrisen ut.

Problemet var i korthet följande: Sexton år hade gått sen nazi-Tyskland kapitulerade, men ännu hade inget fredsfördrag undertecknats. Följden var att Sovjetunionens, Polens och Tjeckoslovakiens västgränser saknade juridisk sanktion. I slutet på 1940-talet uppstod två tyska stater med helt skilda politiska system ur den tyska stat, som varit en enhet sedan 1871. Den tyska förbundsrepubliken (BRD) i väster hade integrerats i Atlantpakten och blivit viktig medlem av NATO. Den demokratiska republiken i öster (DDR) anslöt sig till det socialistiska lägret med medlemskap i Warszawapakten. Ingendera hade internationellt erkänts, ingendera hade fått medlemskap i FN. SSSR hade knutit diplomatiska förbindelser med BRD, men de var ganska ansträngda, helst som det statsbärande partiet i förbundsrepubliken vägrade erkänna de nya gränserna. De stora västliga nationerna hade inga diplomatiska förbindelser med DDR.

De inbördes förbindelserna mellan de båda tyska staterna var likaledes komplicerade. Formellt erkände ingen av dem den andra. De var invecklade i ideologiska stridigheter och statsgräns saknades. BRD och DDR skildes åt genom sektorsgränser, som de allierade upprättat vid krigsslutet. Folk kunde emellertid obehindrat röra sig i båda zonerna och i synnerhet i Berlin var sektorsgränsen mest symbolisk. I Berlin var f.ö. både den kommunala administrationen och transportnätet gemensamma angelägenheter.

Situationen var besvärligare för Östtyskland än för BRD. Den del av Tyskland, som nu var DDR, hade lidit mer under kriget. Redan 1939 var industrin mindre utvecklad än i den västra delen. Då uppbyggnadsarbetet innebar en betydligt större börda för DDR blev dess levnadsstandard lägre än förbundsrepublikens. Forna kapitalister, storgodsägare och den rika bondebefolkningen emigrerade till väst, missnöjda med de sociala förändringarna. Detta kunde den östtyska regeringen åse utan större bekymmer. Värre var att högkvalificerade specialister och välutbildade arbetare tog samma väg så snart de avslutat sina studier. Ända upp till en tredjedel av de nytexaminerade vid vissa institutioner för högre utbildning

lämnade DDR, vilket innebar en kännbar förlust för den unga staten.

Som i alla socialistiska länder var prisnivån tack vare statliga subsidier synnerligen låg. Det gällde inte bara livsmedel utan även sådant som leksaker, böcker o.s.v. Folk som bodde i väst handlade fördelaktigt i Östberlin, vilket naturligtvis gick ut över DDR:s ekonomi.

Just Berlin erbjöd ett alldeles särskilt problem. Efter krigsslutet utövades den högsta makten i staden av militärbefälhavare från Sovjet, USA, Storbritannien och Frankrike. När DDR bildades förklarades Berlin som dess huvudstad. Förbundsrepubliken kunde inte ta samma steg eftersom Västberlin låg omringat av östtyskt territorium. Däremot hävdade BRD att Västberlin var en del av Västtyskland med samma rättigheter som övriga länder i förbundsrepubliken. Kravet fanns inskrivet i artikel 23 i den västtyska grundlagen och majoriteten av befolkningen i Västberlin stödde detta. En del federala institutioner lokaliserades till Västberlin, de politiska partierna var representerade där och lagstiftningen i den västliga delen av staden var identisk med förbundsrepublikens. Ekonomiskt och kulturellt var Västberlin onekligen en del av BRD. Däremot var dess officiella status mera oklar. Västberlin hade t.ex. inga representanter i Förbundsdagen i Bonn. När västmakterna erkände den västtyska grundlagen noterades Västberlins särställning. Även om de betraktade Västberlin som en del av västvärlden, var de västliga ockupationsmakterna inte beredda att oreserverat stödja Bonnregeringens krav på suveränitet.

Chrusjtjov beslöt att lösa den gordiska knuten. Han föreslog västmakterna att tillsammans med de båda tyska staterna signera ett fredsfördrag på basis av de faktiskt existerande gränserna. Beträffande Västberlin föreslog han självstyre som en "fri" stad, vars integritet och förbindelse med omvärlden skulle garanteras av stormakterna. Förslaget avlogs av västmakterna.

Chrusjtjovs svar kom omgående: om västmakterna fortsatte att motsätta sig de sovjetiska förslagen, skulle SSSR sluta separat fredsöverenskommelse med DDR och därefter ensidigt frånträda sina rättigheter som ockupationsmakt. Som jämförelse erinrade han om det fredsfördrag som USA nyligen slutit med Japan och en del andra stater utan Sovjetunionens, Kinas, Indiens, Mongoliets och Burmas underskrifter; de hade alla kämpat mot Japan under andra världskriget.

Västländerna var högst oroad av detta. Dittills hade länken till Västberlin garanterats av Sovjet, inte av DDR som saknade diplomatiska relationer med större delen av västvärlden. Tanken att DDR skulle befullmäktigas att garantera eller ge tillstånd för USA, England och Frankrike att kontrollera Västberlin var förnedrande och oacceptabel. Hökar började skria om att därest Sovjet drog sig tillbaka kunde västmakterna tvingas att "öppna vägen till Västberlin med våld". Varje förändring av status quo kunde medföra oförutsedda internationella konsekvenser.

Wienmötet hade gett Chrusjtjov en känsla av att fredsfördraget skulle dröja. Emellertid menade han att Sovjetunionen kunde utveckla betydande press i syfte att hjälpa DDR till strikt kontroll över sina gränser. Den tyska frågan var ämnet för en lång rad offentliga tal, som han höll under denna tid. Vid en kvällssammankomst i Kreml till ära för examinanderna vid militärakademien förklarade han: "Vi skall signera ett fredsfördrag, men också instruera våra väpnade styrkor att varje angripare, som lyfter sin hand mot Sovjetunionen eller någon av dess vänner, skall få en passande tillrättavisning."

Den 3 augusti 1961 sände Sovjetregeringen en not till USA, England och Frankrike med en begäran, som mycket liknade ett ultimatum: "Före årets slut måste på ett eller annat sätt ett fredsfördrag slutas med Tyskland och i belysning av detta fördrag skall Västberlins ställning klargöras."

Den 7 augusti uppenbarade Chrusjtjov sig i sovjetisk television med lite barskare tal. Han

citerade västmakternas uttalande att deras närvaro i Västberlin inte hade med DDR att göra och att de inte ämnade begära tillstånd att få vara där. Han underströk lägets allvar och varnade för att Sovjet kunde tvingas att förstärka sina trupper vid den västra gränsen och inkalla reservister för att återföra armén till full styrka. De officerare, som protesterade mot den nyligen genomförda minskningen med en tredjedel av arméns och flottans numerär, kunde känna sig nöjda. Chrusjtjov nämnde inte med ett ord reduktionen.

Bland västmakterna slog Chrusjtjovs ord alarm direkt. Alla NATO-styrkor sattes i beredskap. Under tiden beslöt representanter för Warszawapakten vid ett möte i Moskva att uppmana DDR att vid sina gränser se till att ”all omstörtande verksamhet riktad mot länderna i det socialistiska blocket avvärjs”.

Därmed hade DDR fått fria händer. Den 12 augusti beslöt dess ministerråd att upprätta full kontroll över gränserna. Gränsen mellan de båda tyska staterna stängdes och särskilda pass krävdes för att få passera i endera riktningen. Hela Västberlin omringades med en hög mur krönt av taggråd och öppen endast på ett fåtal ställen för passkontroll. Tågförbindelsen mellan stadens båda delar avbröts.

Följden blev en våg av protester från hela västvärlden. Kennedy samlade sina rådgivare och vice-presidenten Johnson flög till Västberlin. Invånare i Västberlin gjorde en del försök att riva muren, men hålen lagades omedelbart. NATO-styrkor koncentrerades österut, Warszawapakten rörde sig mot väster. I Berlin ställdes amerikanska stridsvagnar upp på den ena sidan muren och sovjetiska tanks på den andra. Världen balanserade på randen av ett nytt krig.

Emellertid dämpades krigshotet efter hand. Västmakterna måste acceptera en hårdare gränskontroll från DDR:s sida, liksom Berlinmurens existens. DDR å sin sida uppträdde kompromisslöst i sin syn på säkerhetsfrågan, men avstod från att störa banden mellan Västberlin och förbundsrepubliken. Och Chrusjtjov nöjde sig med att skjuta upp sitt hot om separat fredsfördrag före årets slut för att så småningom helt upphöra med talet om ett fredsfördrag. Hittills har heller inte något sådant fördrag kommit till.

För några månader återgick öst och väst till sitt sedvanliga stadium av hövlig misstänksamhet, försiktig *bonbomie*.

I början på juli 1962 anlände en militärdelegation från Kuba till Moskva ledd av Fidel Castors bror Raul. I en dryg veckas tid överlade delegationen med sovjetiska militära ledare om utökat militärt stöd och en andra sändning specialister till Kuba. Uppenbarligen beslöts just denna vecka att Sovjet skulle ge Kuba både medeldistansrobotar med kärnpets och flygplan kapabla att bära atombomber.

Chrusjtjov deltog i samtalen den 3 och 8 juli. När sovjetiska fartyg avseglade för den långa resan till Kuba med dödlig last ombord lämnade Chrusjtjov Moskva för sin dittills längsta resa genom Sovjetunionen. En av avsikterna var att avleda västmakternas uppmärksamhet.

Chrusjtjovs resa täckte en stor del av landet. Han reste norrut till den finsk-karelska autonoma republiken och till Murmansks *oblast* där han inspekterade den största bosättningen vid polcirkeln. Han följde också fiskeflottan och deltog i en övning med Norra flottan, sjöstridskrafter i vilka även kärnvapenbärande u-båtar ingick. Från Murmansk flög han till Arkangelsk, därifrån söderut med besök i barndomens Kalinovka; där blev han så förtjust i kollektivjordbrukets framgångar att han inbjöd Podgornyj och Tjerbetskij från Ukraina och Poljanskij från Moskva. Sedan gick färden till Ukraina och kraftverket i Krementjug vid Dnjepr, som just invigdes. I början på augusti slog han sig ned i sin datja på Krim.

Naturligtvis upptogs hans tid av statens affärer även under semestern. Bl.a. mottog han kung Muhammad Zahir Shah av Afghanistan. Walter Ulbricht från DDR gästade honom en tid och FN:s generalsekreterare U Thant likaså. Bland besökarna sågs också Ernesto ”Che” Guevara

och E. Aragonez från Kuba. I slutet på månaden flyttade Chrusjtjov till datjan nära Gagri där han samtalade med den amerikanske inrikesministern Stewart Udall och poeten Robert Frost.

Den 15 september återvände sovjetledaren till Moskva, men redan efter några dagar var han på resande fot igen, denna gång till Turkmenistan, Tadzjikistan och Uzbekistan. När han en månad senare kom till i Moskva igen hade Sovjetmissilerna anlänt till Kuba.

Avskjutningsramper påbörjades i all hast och bombplanen av typ L-28 monterades ihop av delar som anlänt från Sovjetunionen.

Den politiska ledningen i USA oroades av informationerna om Sovjets militära bistånd till Kuba. Bevakningen av Kuba förstärktes. Underrättelsetjänstens rapporter bekräftade att avskjutningsramper för sovjetbyggda luftvärnsraketer verkligen uppfördes. Dessa missiler var faktiskt defensiva vapen och den storskaliga anläggningen var förbunden med en nybyggd fiskehamn för den kubanska fiskeindustrins behov. Underrättelsetjänsten drog emellertid slutsatsen att där byggts ett stort skeppsvarv och en bas för sovjetiska u-båtar. Den amerikanska regeringen förklarade sitt intresse för den sovjetiske ambassadören A. Dobrynin. Ett stort antal krigsfartyg och 10.000 marinsoldater deltog i en manöver i vattnen kring Kuba. U-2-plan började reguljära spaningsflygningar över Kuba, men på sådan höjd att de inte kränkte Kubas luftrum. President Kennedy begärde av kongressen att få inkalla 150.000 reservister i tjänst. Den 4 september varnade han för att USA under inga omständigheter kunde tolerera någon form av offensiva vapen på Kuba.

Varningen ignorerades. Sovjets skeppningar till Kuba hade förändrats, men genom att förse landet med raketer och bomber hade Sovjetunionen inte brutit någon internationell lag. Kuba var en fri och oberoende stat. Kuba hade rätt att begära Sovjets militära bistånd och SSSR hade all rätt att garantera sådant bistånd; frågan rörde bara dessa två nationer. USA hade inte bett Sovjetunionen om lov att upprätta militärbaser i Japan, Västtyskland, Iran, Turkiet, Italien, Norge och många andra länder. Några av dessa baser låg tätt intill Sovjets gränser. Än mer — de var utrustade för uppskjutning av missiler med kärnspetsar. Det är sant att Chrusjtjov sagt mer än en gång att Sovjetunionen inte behövde några raketbaser på främmande territorium eftersom dess interkontinentala raketer kunde nå mål var som helst i USA. Dock kunde militära experter med all rätt hävda att fördelen med en kärnvapeninsats borde kalkylera med minuter snarare än timmar. En raket avfyrad från sovjetiskt territorium skulle nå USA på 20-25 minuter medan en amerikansk raket uppskjuten från Turkiet skulle nå västra Sovjetunionen på fem, sex. Markbaserade missiler på Kuba — mindre än 150 km från Amerikas kust — kunde bara betyda obalans mellan de båda makterna.

Både Chrusjtjov och hans rådgivare underskattade USA:s beslut och kapacitet att hindra samarbete mellan Kuba och SSSR. Monroe-doktrinen — Amerika för amerikanerna — gällde fortfarande i amerikanska politiska och militära kretsar. Ingen europeisk stat betraktade Monroedoktrinen som ett rättesnöre i internationell lag och naturligen ännu mindre Kuba, som helt nyligen frigjort sig från halvkolonialt beroende av USA. Men den amerikanska statsledningen var beredd att återropa ett gammalt slagord och riskera krig mot Sovjetunionen.

Moskva ignorerade den amerikanske presidentens démarche liksom USA-flottans manöver. Hela september fortsatte transporten av vapen och utrustning till Kuba. Sovjets ambassadör försäkrade via Robert Kennedy den amerikanska regeringen att inga ”från land-till-land-missiler” skulle placeras på Kuba. Den 12 september meddelade en Tasskommuniké:

Sovjetunionens regering har bemyndigat Tass att klargöra att Sovjetunionen saknar behov av att placera defensiva vapen — vapen ägnade att utdela hårda slag av vedergällning — i något annat land (t.ex. Kuba). Våra kärnvapen är så förödande och de raketer, som kan bära stridsspetsar, så starka att vi inte behöver söka lämpliga uppställningsplatser utanför Sovjetunionen.

Ett personligt budskap från Chrusjtjov till Kennedy underströk påståendet från Tass. Båda var kamouflage, precis som Chrusjtjovs långa frånvaro från Moskva varit.

I slutet på september hindrade dåligt väder de amerikanska U-2-flygningarna över Kuba, där arbetet med uppskjutnings-ramperna fortsatte med god fart. Chrusjtjov och Castro räknade med att avsluta arbetet innan USA:s underrättelsetjänst avslöjat vad slags ”defensiva vapen” Kuba nu förfogade över.

Chrusjtjovs memoarer är på denna punkt helt uppriktiga: ”Vid den tidpunkten skulle vi ha installerat tillräckligt många raketer för att förstöra New York, Chicago och andra stora industristäder — utan minsta hinder av en liten by som Washington.”

Inte förrän den 16 oktober upptäckte Kubas bevakare att en raketbas byggts i San Christobal-området — och inte någon luftvärnsanläggning utan en bas för ”land-till-land-missiler” med kraft att bära kärnvapen. Bevakningen intensifierades och den 17 oktober kunde medlemmarna i en nyligen bildad kommitté inom nationella försvarsrådet i Washington peka ut flera nya uppskjutningsrampar, som var och en hade 16 eller 32 raketer skjutklara — missiler enligt expertisen med en räckvidd av mer än 1.600 km. Ingen i Kennedys stab tvekade om hotet; kravet på handling var enhälligt. Det enda experterna var oeniga om gällde bästa sättet för vedergällning.

President Kennedy och hans bror föredrog en fullständig sjöfartsblockad mot Kuba. Militära ledare talade för massivt bombardemang av ramperna. De menade att även om en blockad stoppade fortsatta transporter av vapen, kunde den inte hindra uppställning av alla de missiler, som redan fanns på ön. Medan diskussionen pågick intog amerikanska trupper och flygvapnet ställningar så nära Kuba som möjligt. Presidenten beslutade sig slutligen för blockad. CIA:s bilder var tillräckligt övertygande för de amerikanska experterna menade han, men eftersom Sovjet fortsatte att hävda att inga offensiva vapen fanns på Kuba, kunde en plötslig attack mot militära mål på ön underminera omvärldens tilltro till USA:s moraliska styrka.

Kennedy informerade de flesta av Latinamerikas statschefer och sina allierade inom NATO om planerna. En armada på 180 krigsfartyg drogs samman i Karibiska sjön. B-52-bombare fick order att lyfta från alla amerikanska baser med full last av atombomber. Så snart ett plan landade för vila eller bränslepåfyllning intog ett annat plan dess plats. Sex armédivisioner flyttades till Florida och sattes i ständig beredskap. Den amerikanska militärbasen i Guantanamo på Kuba förstärktes.

Den 22 oktober talade president Kennedy till nationen i TV. För sitt skakade folk förklarade han hur situationen på Kuba utvecklats och angav skälen för blockaden av ön. Han underströk att blockaden var ett preliminärt steg; han hade beordrat Pentagon att vidta alla nödvändiga förberedelser för en kommande militär aktion, vilken kunde betyda inte bara bombraider utan också ockupation av Kuba. Krigsministern Robert Macnamara beräknade att expeditionen kunde behöva 250.000 soldater, 90.000 marinsoldater och luftburna trupper och mer än hundra fartyg.

Chrusjtjov fick omedelbart kännedom om Kennedys tal, även om den sovjetiska pressen inte återgav ett enda ord om vad Kennedy sagt och heller ingenting om blockaden. Han konfererade med sina rådgivare. De sovjetiska missilerna på Kuba var inte helt klara — det skulle dröja några dagar innan arbetet var avslutat. Chrusjtjov önskade förvisso en stark raketbas på Kuba, men var angelägen om att undvika krig. Han måste avgöra om USA bluffade eller var redo att slå till mot Kuba.

Senare samma dag beordrade den sovjetiske försvarsministern de väpnade styrkorna i beredskap. Alla permissioner drogs in och demobiliseringen av äldre soldater avbröts. Sovjetregeringen beslöt sig för en kraftig protest mot blockaden och andra militära åtgärder från USA:s sida samt förnyat förnekande av offensiva vapen på Kuba. Förklaringen löd: ”Förenade Staterna begär att militär utrustning som Kuba behöver för sitt försvar skall avlägsnas från kubanskt territorium, ett krav som självfallet ingen nation, som värderar sitt oberoende kan godta.” Sovjet begärde också omedelbart sammanträde med FN:s säkerhetsråd. När

Säkerhetsrådet samlades avslöjade, enligt den sovjetiska pressen, SSSR:s delegat V. Zorin ”dikten om den s.k. upptäckten av sovjetiska raketbaser på Kuba, hopkokad av *State Departments* funktionärer”.

Under tiden mobiliserades Kubas stridskrafter och de sovjetiska experterna beordrades att påskynda robotinstallationerna. Sovjetiska fartyg med kurs mot Kuba kom allt närmare den amerikanska blockadgränsen. Ytligt sett behöll Chrusjtjov sitt lugn; han tillät sig t.o.m. att gå på teater, såg en föreställning på Bolsjojteatern, helt övertygad om att man på den andra sidan jordklotet följde varje steg han tog.

President Kennedy sände Chrusjtjov ett budskap, i vilket han krävde att Sovjet skulle respektera blockaden. Han skrev att USA inte hade någon avsikt att öppna eld mot sovjetiska fartyg. ”Jag är angelägen om att vi båda iakttar försiktighet och undviker företag, som gör situationen svårare att kontrollera än vad den redan är.” Budskapet publicerades inte i sovjetisk press, däremot gavs utrymme för U Thants vädjan till SSSR att stoppa vapentransporterna till Kuba. En liknande framställning adresserad till Chrusjtjov riktade den brittiske filosofen Bertrand Russel. Underrättelsetjänsten informerade Kennedy om att sovjetiska u-båtar siktats i Karibiska sjön, 'ett allvarligt hot mot amerikanska hangarfartyg.

Blockadgränsen hade dragits 800 km från Kubas kust. På morgonen den 24 oktober närmade sig två sovjetiska jagare eskorterade av en u-båt blockadgränsen. Hangarkryssaren Essex med ubåtsbekämpande helikoptrar ombord höll ögonen på dem. Macnamara gav order om att om nödvändigt fick helikoptrarna attackera ubåten med sjunkbomber för att tvinga upp den till ytan. Chrusjtjov var inte beredd att ta den risken. Han beordrade fartygen att stanna vid blockadgränsen och avvakta ytterligare instruktioner. Därefter sände han ett telegram till Kennedy med förslag om ett toppmöte. Kennedy svarade att han var redo — men först sedan de sovjetiska missilerna avlägsnats från Kuba.

Han hade inget val, flygspaning hade visat att robotarna kunde vara operationsklara om några dagar. Två gånger om dagen flög en division amerikanska plan på låg höjd över Kuba. Andra kretsade ständigt över de sovjetiska u-båtarna.

Flera sovjetiska fartyg anlände och ankrade upp. På Kuba arbetades dag och natt med montering av bl.a. bombplan av typen 11-28. På Sovjetregeringens uppdrag flög Mikojan till Havanna med uppdrag att analysera situationen och koordinera Sovjets och den kubanska regeringens åtgärder. Chrusjtjov befarade att Castro skulle göra något förhastat drag.

Kennedy fick ett budskap från Chrusjtjov mest varje dag. I det första var tonen hotfull; Sovjets ledare kallade Kennedys åtgärder ”ett fullständigt banditregemente eller om ni föredrar det, den degenererade imperialismens dårskap”. Han förklarade att blockaden skulle ignoreras, då SSSR förfogade över allt som behövdes för att ”försvara sina rättigheter”. Rösten sjönk efter fredagen den 26 oktober då Kennedy beordrade amerikanska styrkor att förbereda invasionen av Kuba och ökade antalet flygplan som flög över ön.

Denna eftermiddag kom ytterligare ett budskap från Chrusjtjov avfattat i helt andra ordalag. Chrusjtjov hade övertygats om att USA inte bluffade och att världen stod vid avgrundens rand. Han krävde att Kennedy skulle visa återhållsamhet ty ”om kriget verkligen skulle bryta ut kommer det inte att stå i vår makt att hejda det ... Jag har deltagit i två världskrig och vet att krig slutar först när det krossat städer och byar med död och förstörelse i sina spår.”

Chrusjtjov förnekade inte längre att de vapen, som installerats på Kuba var av offensiv karaktär. Han hävdade att den amerikanska blockaden saknade poäng, eftersom missilerna redan var på plats, kontrollerade av sovjetiska officerare. De skulle inte användas för attack mot USA, men väl försvara Kuba i händelse av invasion. Han skrev:

Ni kan vara viss om att vi är vid sunda vätskor och klart inser att om ni angriper oss skall vi ge igen. Vi skall visa oss överlägsna slag för slag. Och jag tror att ni är fullt medveten om detta, vilket

visar att vi är intelligenta människor, att vi förstår situationen och att vi kan styra den på rätt sätt. Varför skulle vi eftersträva katastrof, som ni tycks föreställa er att vi gör? Endast en däre eller självmördare skulle göra detta, någon med böjelse för utplåning av sig själv och hela världen innan han dör.

Chrusjtjov föreslog att Kennedy skulle häva blockaden och återta hotet om invasion mot att Sovjet avlägsnade eller förstörde de missiler, som installerats där.

Vi får inte dra i varsin ände av det rep i vilket ni knutit krigets knutar, ty ju hårdare vi drar desto hårdare blir knutarna. Med tiden blir knuten så hård att inte ens den som knöt den har kraft nog att lösa upp den — och då måste själva repet skäras av. Låt oss helt enkelt slacka på repet, låt oss också vidta åtgärder för att knyta upp knuten. Vi är beredda till det.

Detta var ett första steg mot en kompromiss — även om Chrusjtjov nästa morgon sände ett budskap, där han krävde att amerikanska raketer skulle avlägsnas från Turkiet och föreslog förhandlingar om saken under loppet av de följande två—tre veckorna. Kennedy struntade i det andra brevet och svarade bara på det första. Han skrev att USA var redo att häva blockaden och saknade anledning att angripa Kuba om alla offensiva vapen fördes bort. Genom andra kanaler försäkrade Kennedy att missilerna i Turkiet skulle desarmeras — frågan om de kubanska robotbaserna var däremot inte förhandlingsbar; missilerna skulle bort under FN:s uppsikt.

Kennedys budskap publicerades i den sovjetiska pressen — vilket var liktydigt med erkännande av sovjetiska offensiva vapen på Kuba. Chrusjtjov godkände Kennedys förslag. I ett brev daterat den 28 oktober skrev han: ”Jag har all förståelse för er och det amerikanska folkets oro över de vapen som ni beskriver som offensiva och som verkligen är skräckinjagande. Båda vet vi vad slags vapen det är.” Han fortsatte med att så snart USA förklarat att Kuba inte skulle angripas saknade SSSR anledning att förse landet med vapen. I konsekvens därmed hade Sovjets regering beordrat att vapnen ifråga skulle desarmeras, monteras ned och återföras till SSSR.

Krisen var över. Utbytet av meddelanden mellan Chrusjtjov och Kennedy hade skett över Castros huvud. Han informerades av Mikojan. Castro ansåg emellertid inte de amerikanska garantierna tillräckliga. Han krävde att USA:s handelsblockad skulle upphävas och bevakningen av Kuba läggas ned. Det krävdes Mikojans hela diplomatiska förmåga att övertyga Castro om det riktiga i Sovjets försonliga initiativ.

Inte ens USA:s krav att FN skulle övervaka nedmonteringen, vilket skulle ha kunnat innebära oöverkomliga hinder, tilläts störa händelseförloppet. Vid den tidpunkten råkade FN:s experter på området vara amerikaner. I avsikt att visa sin uppriktiga fredsvilja tillät Chrusjtjov dessa experter att inspektera de fartyg som återförde desarmerade missiler och att räkna lådorna i lastrummen.

Det vore fruktlöst att diskutera om Chrusjtjov förlorade sin rond mot Kennedy eller om återtagandet av robotvapnen var en förödmjukelse för Sovjetunionen. Den amerikanska pressen intog inte en sådan hållning. Kennedy betraktade heller inte affären som en seger. Båda statsmännen och deras rådgivare var skyldiga till den brådstörtade krisen, båda visade berömvärd återhållsamhet och kontrollerade händelserna så att krig inte utvecklades till ett förödande krig. I USA fanns många inflytelserika politiker och deras anhängare, som pläderade för aktioner som endast kunde leda till krig. Det är också troligt att det i Chrusjtjovs närhet fanns personer, som inte gillade hans beslut att ta tillbaka kärnvapnen från Kuba. Om Kennedys aktier steg påtagligt efter Kubakrisen, så blev också Chrusjtjov föremål för beundran. Båda sidorna gjorde eftergifter, båda strävade efter kompromisslösning.

Man bör emellertid inte glömma att det avgörande steget för krisens lösning — Sovjets beslut att desarmera och dra tillbaka missilerna och Iljusjinbombarna — togs mindre än 24 timmar före Pentagons fastställda tidpunkt för angrepp på Kuba med sjö-, luft- och landstridskrafter.

Angreppet skulle ha blivit förödande för Kuba och SSSR skulle ha tvingats till vedergällning. Aldrig tidigare under efterkrigstiden hade världen stått så nära katastrofen.

Länken mellan Kuba och Sovjetunionen bestod. Sex månader efter krisen besökte Fidel Castro SSSR, en visit som räckte i 40 dagar, och som Chrusjtjov hälsade med en entusiasm som sovjetledaren sällan visade utländska statsmän.

Castro möttes av Mikojan i Murmansk. I Moskva fick han ett närmast tumultartat välkomnande. Den första maj stod han tillsammans med Chrusjtjov på tribunen vid Leninmausoleet och på flera sätt markerades den kubansk-sovjetiska vänskapen. I en lång kommuniké talade de båda ledarna om samarbete på alla områden, inklusive försvaret av Kuba:

Vid samtalen mellan kamraterna Nikita Chrusjtjov och Fidel Castro bekräftades från Sovjets sida att om Kuba angrips, i strid med utfästelser av Förenta staternas president, skall Sovjetunionen följa sina internationella förpliktelser mot det kubanska broderfolket och erbjuda alla disponibla medel för att bistå den kubanska republiken i försvaret av frihet och oberoende. De som överväger angrepp skall veta att invasion av Kuba ställer mänskligheten inför ett fruktansvärt kärnvapenkrig.

De konsoliderade förbindelserna mellan Sovjet och Kuba uteslöt inte en marginell förbättring av relationerna mellan SSSR och USA. Kubakrisen hade lärt de två nationernas ledare en viktig läxa och anvisat en gräns, som inte kunde överskridas utan risk för konflikt. Utan tvekan gjorde Kubakrisen Chrusjtjov varsammare i den tyska frågan. Han visade sig nu obenägen för impulsiva drag, som kunde störa rådande status quo; de kunde lätt leda till en ny kris lika farlig som den kubanska. Hans försiktighet framgick av en betydelsefull händelse — fördraget mellan SSSR, USA och Storbritannien om partiellt stopp för prov med atom- och vätebomber.

Diskussioner i frågan hade förts under lång tid, även om endast små framsteg gjorts. Sovjet insisterade på två saker: dels fullständigt förbud mot alla slags prov, inklusive underjords-sprängningar, dels att fördraget skulle underskrivas av alla kärnvapen-makter. Frankrike, som just skaffat sig en egen arsenal av kärnvapen, vägrade att delta i förhandlingarna. USA ville inte gå så långt som till totalförbud och begärde inspektion på platsen för alla påstådda kärnexplosioner, väl vetande att SSSR länge motsatt sig alla sådana förslag. Sovjet föreslog i stället automatiska seismologiska stationer, som kunde bandas av USA och dess allierade, vilket skulle göra inspektioner på plats obehövlige. Så tidigt som 1958 hade Sovjetunionen föreslagit en unilateral förbindelse om förbud mot alla kärnvapenprov med förklaringen att SSSR inte skulle företa några sådana om USA och Storbritannien gjorde på samma sätt. På höjden av Berlinkrisen blev Sovjet först med att bryta detta frivilliga moratorium. Några särskilt kraftiga kärnladdningar hade konstruerats och Chrusjtjov var angelägen om att testa dem och därmed demonstrera Sovjetunionens militära styrka. Han gav därför order om en ny serie prov, som utfördes i Novaja Semlja långt norrut. Akademikern A.D. Sacharov, som deltagit i tidigare kärnvapenprov, skrev sedermera om detta:

Från 1957 och framåt, under påverkan av människors inställning över allt i världen och av personer som Albert Schweitzer, Linus Pauling och en del andra, började mitt ansvar för riskerna med radioaktiv strålning som följd av kärnvapenproven väga allt tyngre. Det är välkänt att radioaktiva produkter från kärnvapenexplosioner tenderar att öka risken för en rad sjukdomar bland tusentals miljoner av jordens invånare — även uppkomst av missbildningar. Det radioaktiva utfallet från en kärnexplosion i atmosfären innebär att varje megaton kommer att kräva tusenden okända offer. Och varje serie kärnvapenprov oavsett vem som genomför dem innehåller dussintals megaton ... Jag erinrar mig sommaren 1961 när Chrusjtjov, Ministerrådets ordförande, sammankallat ett möte med atomexpertis. Vi fick veta att vi måste förbereda en ny provserie, som skulle understryka Sovjets politik i den tyska frågan (Berlinmuren). Jag skrev en lapp till Chrusjtjov: "Att återta dessa prov efter det treåriga moratoriet bryter fördraget om provförbud och hindrar nedrustningsförsöken, särskilt vad gäller interkontinentala missiler och antirobotvapen." Jag skickade lappen utefter

stolsraden till dess han nådde den. Han stoppade den i sin bröstficka och inviterade alla till middag. När vi satt där vid bordet började han ett improviserat tal, som jag minns på grund av dess uppriktighet. Detta är vad han, mer eller mindre, sade: ”Sacharov är en duktig vetenskapsman, men han borde överlämna utrikespolitiken till dem av oss som är specialister på denna subtila konst. Endast styrkan kan konfundera våra fiender. Vi kan inte basunera ut att vi bygger vår politik på styrka, men så måste det vara. Jag skulle vara ett nervknippe och inte Ministerrådets ordförande om jag lyssnade till folk som Sacharov.”

Ytterligare ett prov med den supertunga vätebomben gjordes mot slutet av 1962, strax innan Kubakrisen flammade upp. Efter detta kände sig USA obundna av det frivilliga provstoppet och gav order om nya kärnvapenprov. Icke desto mindre fortsatte förhandlingarna och parternas synpunkter kom att steg för steg överensstämna. Det var uppenbart att även om man inte kunde åstadkomma ett totalt förbud, så saknades ändå anledning att avstå från ett partiellt sådant. I juli 1963 föredrogs i Moskva en fördragstext, som förbjöd prov med kärnvapen i atmosfären, i rymden och under vattnet. Det var ett viktigt framsteg. Den 5 augusti undertecknades fördraget av Andrej Gromyko för SSSR, den amerikanske utrikesministern Dean Rusk och Lord Home (Alec Douglas-Home) för Storbritannien.

I ceremonin deltog FN:s generalsekreterare U Thant, Chrusjtjov och ambassadörerna från flera av de länder som hade diplomatisk representation i Moskva; tio av dem signerade fördraget på uppdrag av sina respektive länder. Den 13 augusti räknade dokumentet 27 signaturer, den 11 september hade 77 nationer formellt anslutit sig till fördraget, den 10 oktober ratificerade SSSR, USA och Storbritannien fördraget.

Därefter for Chrusjtjov till Kap Pitsunda för semester. Dean Rusk följde efter för att besöka honom, vilket gav anledning till överläggning om många sidor av de sovjet-amerikanska förbindelserna. Kennedy och Chrusjtjov var båda angelägna om att fortsätta avspänningspolitiken. Samtalen gällde också situationen i Laos och Vietnam, där en ny kris var på väg som följd av USA:s avsikt att rädda regimen i Sydvietnam från kollaps. Chrusjtjov reagerade lugnt på USA:s inbrytning i Sydostasien. Han sade: ”Om ni så önskar, gå in och slåss i Vietnams djungler. Fransmännen slogs där i sju år men måste ändå ge sig av till slut. Kanske kan amerikanerna hålla ut lite längre, men de kommer också att ge sig av.”

Kennedy tvekade. Han var nära ett beslut att dra tillbaka de amerikanska styrkorna från Vietnam för att undvika ett krig där Kina och Nordvietnam hade alla fördelar tack vare sin stora befolkning. Men i slutet av november 1963 mördades John F. Kennedy i Dallas. Chrusjtjov var djupt bedrövad över hans död och talade senare ofta om honom i varma ordalag. Den nye USA-presidenten Lyndon Johnson, hade en helt annan inställning både till Vietnamproblemet och hela komplexet Sovjet—Amerika.

Den harmoni som 1960 rått mellan kommunistpartierna i Sovjet och Kina, gick in i ett övergångsskede. I sitt tal vid den tjuugoandra partikongressen gav den kinesiska delegationens ledare Chou En-lai en bitter kritik av Centralkommitténs rapport. Chou invände mot Sovjetkritiken av Albaniens arbetarparti och underströk Kinas hållning genom att endast nämna den tjugoförsta partikongressen, men ingenting om den tjugonde. Dessutom lämnade han kongressen innan den avslutats förebärande hög arbetsbelastning. Chrusjtjov följde honom till flygplatsen för att visa sin önskan att upprätthålla vänskapliga förbindelser med Kina och det kinesiska kommunistpartiet, men hans närmanden ignorerades. Vid den första slutna sessionen med det kinesiska partiet beskrev Chou En-lai den tjuugoandra partikongressen i Moskva som revisionistisk. SSSR klandrades för de många svårigheter den kinesiska ekonomin hade att kämpa mot.

Polemiken fortsatte under 1962 huvudsakligen i form av konfidentiell brevväxling i rikt varierade ideologiska frågor. 1963 blev polemiken både livligare och giftigare. I början på året skrev den kinesiska tidningen *Renmin ribao* (Folkets Dagblad) en serie artiklar, som ifrågasatte Sovjetpartiets integritet. När Sovjet föreslog att dispyten borde avslutas avvisades

den utsträckta handen. Den kinesiska pressen började i stället publicera antisovjetiska artiklar hämtade ur albanska tidningar och tidskrifter. En stor del kritiskt material från kommunistpartierna i Italien, Frankrike, USA och andra länder återgavs också i kinesisk press.

För att få slut på allt detta föreslog Chrusjtjov ett möte mellan sovjetiska och kinesiska ledare, antingen ett toppmöte eller på den lägre nivå man kunde komma överens om. Kineserna accepterade toppmötet, men före mötet, som skulle hållas i juli månad, presenterade de kinesiska ledarna ett detaljerat dokument betitlat Förslag rörande huvudlinjen i den internationella kommunistiska rörelsen. I 25 punkter angavs grunden till motsättningarna enligt kinesisk uppfattning. Dokumentet publicerades inte i sovjetisk press — det kunde förgifta atmosfären inför det förestående mötet.

Detta hindrade inte att mötet startade den 5 juli 1963 i en klart fientlig atmosfär. Den kinesiska ambassaden och en del andra kinesiska organisationer hade distribuerat en stor upplaga av ”förslagen” översatta till ryska. Chrusjtjov var synnerligen missnöjd, särskilt när dokumentet uppenbarade sig i Rumänien — faktiskt första steget till alldeles speciella relationer mellan Rumänien och Kina.

Den kinesiska delegationen leddes av kommunistpartiets generalsekreterare Teng Hsiao-ping, den sovjetiska av M.A. Suslov, som fått ansvaret för utrikespolitiken. När samtalen började publicerade Sovjettidningarna ”förslagen” i sin helhet, men samtidigt uppenbarade sig ett annat dokument i pressen: Öppet brev från Sovjetunionens kommunistiska partis centralkommitté till partiorganisationerna och alla kommunister i SSSR. Däri utsattes kinesernas ”generallinje” för detaljerad kritik.

Som väntat ledde mötet ingen vart. Tvärtom. Det avbröts också den 20 juli på kinesisk begäran. Den kinesiska delegationen hälsades officiellt välkommen hem med Mao väntande på flygplatsen när den anlände till Peking.

De försämrade förbindelserna partierna emellan avspeglades naturligen i alla andra former av samarbete. Handeln minskade och vetenskapliga, teknologiska och kulturella förbindelser sjönk till närmast ingenting. Dessutom förekom gränsintermezzon av ena eller andra slaget allt oftare. Kinesiska herdar överskred gränsen till Sovjet och vägrade att gå tillbaka på order av sovjetiska gränsvakter. Underskriften av provstopps-avtalet i Moskva markerade den definitiva vändpunkten i förbindelserna mellan de båda länderna. Vid tre tillfällen, den 31 juli, 15 augusti och 1 september 1963 publicerade de kinesiska ledarna kritiska uttalanden om fördraget, vilket betecknades som ”ett gigantiskt bedrägeri avsett att lura all världens folk: Det står i diametral motsats till de fredsälskande folkens önskemål ... Det är otänkbart att den kinesiska regeringen skulle delta i dessa föraktliga skådespel.” I ett uttalande deklarerade den kinesiska regeringen:

Obestridliga fakta bevisar att Sovjetregeringens politik lierat sig med krigets krafter mot fredens, en allians med imperialism mot socialism, en allians med Förenta Staterna mot Kina, en allians med reaktionärer i alla länder mot världens folk.

Uttalandet medförde totalt avbrott i förbindelserna mellan de båda kommunistpartierna. Kinesiska tidningar fylldes med artiklar som smädade Sovjetunionens in- och utrikespolitik. Chrusjtjov blev själv en måltavla, ”chefrevisionisten” som leder SSSR till samförstånd med imperialismen och strävar efter att förvandla Sovjetunionen från en socialistisk till en kapitalistisk makt.

Reformen som förfelade syftet

Den 30 juli 1961 publicerade alla större tidningar i Sovjetunionen förslag till ett nytt parti-program för debatt. I årtionden hade partiet saknat ett klart definierat program, dess policy hade bestämts av succesivt antagna resolutioner vid partikongressens och Centralkommitténs

plena. Det program som antagits av bolsjevikerna 1919 var föråldrat redan efter ett par år som följd av inbördeskrigets slut och den nya ekonomiska politiken (NEP). Den tjuogoandra partikongressen hade beställt ett nytt partiprogram och Chrusjtjov hade själv gett direktiven till den kommission, som bildats för ändamålet.

En analys av huvudpunkterna i programmet ligger utanför denna framställning; där beskrevs partiets många framgångar, där linjerades den framtida ekonomiska och politiska utvecklingen, där framfördes en rad ideologiska direktiv (t.ex. samordning av socialistpartierna och nationella befrielseörelser) som gäller än i dag. Det är emellertid svårt att bortse från omöjligheten i en del av föresatserna i programskissen. Sålunda hade textförfattarna — till vad nytta? — valt att bestämma tidpunkten för det kommunistiska stadiet i sovjetsamhället. Deras slogan var ”Den nya generationen sovjetmedborgare vill leva under kommunismen”. Därav följde en försäkran om att partiets mål var att uppnå, i huvudsak, det kommunistiska samhället i SSSR inom 20 år, d.v.s. 1980.

Jag minns att jag i mitten på 1960-talet råkade delta i en konferens i Sportpalatset i Moskva med personer, som sysslade med de ideologiska principerna. L.F. Iljitjov, som var chef för agitprop, Centralkommitténs avdelning för agitation och propaganda, inledde redogörelsen och inbjöd därefter auditoriet att ställa frågor. En fråga var: ”Kamrat Iljitjov, kan ni säga oss hur lång tid det kommer att ta för SSSR att bygga ett kommunistiskt samhälle?” Alla brast ut i skratt och Iljitjov, själv leende, svarade att problemet inte var fullt så enkelt. Ingen kan vara i stånd att säga hur lång tid det tar att bygga upp kommunismen — kanske 40 år, kanske 50, kanske ännu mer. Ett år senare angav partiprogrammet den exakta tidpunkten: 1980!

Därtill angav programmet synnerligen ambitiösa ekonomiska riktlinjer. Under de närmaste 20 åren skulle industriutbyggnaden inte understiga 10% per år, jordbruksproduktionen skulle stiga påtagligt varje år och Sovjetunionen i konsekvens därmed överflygla USA, vars industriproduktiva framsteg skulle stanna vid 1950-talets nivå d.v.s. 2,5% per år. På basis av sådana kalkyler skulle SSSR komma i fatt USA redan 1970, både vad nationalprodukten och produktionen per capita beträffade. På så sätt kunde alla sovjetmedborgare garanteras materiellt välstånd 1970 — om inte tidigare, kolchoser och sovchoser förvandlas till högproducerande, ekonomiskt bärkraftiga företag, sovjetiska folket tillförsäkras välbyggda bostäder och undgå tungt kroppsarbete. Det var ett totalt realistiskt program för två femårsplaner.

Vad följande decennium beträffar var programskrivarna otroligt optimistiska:

Den materiella och tekniska basen för kommunismen skall vara etablerad vid slutet av den andra dekadern (1971-1980), garantin för hela befolkningens materiella och kulturella välstånd. Det sovjetiska samhället har då i det närmaste nått det stadium då principen tilldelning efter behov genomförts ... Sålunda upprättas, i sina grunddrag, ett kommunistiskt samhälle i SSSR.

Såväl i själva programmet som i Chrusjtjovs rapport definierades inte bara allmänna uppgifter, även specificerade produktionssiffror angavs. Följaktligen kan programmets förutsägelser jämföras med vad landet nådde upp till 1980.

Industriproduktionen i Sovjetunionen, verkligt och projekterat utfall.

	Utfall 1960	22 kongr:s mål	Utfall 1980
Elkraft (miljard. kwh)	292	2700-3000	1295
Stål (milj. ton)	65,3	250	148
Olja (milj. ton)	148	690-710	603
Gas (miljard. m ³)	47	680-720	435
Kol (milj. ton)	513	1200	16
Konstgödsel (milj. ton)	13,9	125-135	104
Hartsfibrer, plast (tusent ton)	332	19000-21000	3600
Konstfibrer (miljard. m ²)	211	3100-3300	1200
Cement (milj. ton)	45,5	233-235	125
Tyg (miljard. m ²)	6,6	20-22	10,7
Skor (milj. par)	419	900-1000	744

Källa: *Kommunistpartiets XXI Kongress. Stenografisk redogörelse*, vol. 1, sid 170-171; data från Sssr:s Statistiska central byrån över 1980 planens resultat, i *Ekonomiceskaja gazeta*, n. 5, 1981, sid. II.

Av siffrorna framgår att Sovjetunionens ekonomi under dessa 20 år expanderade avsevärt. I ett bättre internationellt klimat och med kunnigare ledning kunde framgångarna ha kommit ännu snabbare. Men under alla förhållanden var målen enligt partiprogrammet överambitiösa och vilt optimistiska — kommentarer till Chrusjtjovs felaktiga uppskattning av industri- och jordbruksproduktivitet i den kapitalistiska världen är egentligen överflödiga.

Den tjuogoandra partikongressen antog också nya regler för partiorganisationens ledning. Väsentligen skilde de sig inte från de gamla, men en artikel medverkade enligt många observatörer till Chrusjtjovs frätande förhållande till partifunktionärerna. Det orsakade otvivelaktigt missnöje, särskilt bland mellanrankade kadrer. Artikeln i fråga, nr 25, skrev följande:

Principen om systematisk revision av sammansättningen av partiets styrelser och kontinuiteten i ledarskapet skall observeras vid val till dessa organ.

Vid varje reguljärt val skall minst en fjärdedel av kommunistpartiets centralkommitté och dess presidium omväljas. Presidiemedlemmarna skall i regel inte väljas för mer än tre på varandra följande terminer. Vissa partifunktionärer kan i kraft av allmänt erkänt inflytande, framstående politisk och organisatorisk skicklighet och andra anmärkningsvärda egenskaper, väljas till medlemmar av ledande organ för längre period. I sådana fall skall en kandidat anses vederbörligen vald om minst tre fjärdedelar av rösterna lagts för honom vid hemlig balloting.

Sammansättningen av centralkommittéerna inom union-republikernas partier och andra territoriella och regionala partikommittéer skall förnyas med minst en tredjedel vid varje reguljärt val. Sammansättningen av områdes-, stads- och distriktskommittéer och av kommittéer eller byråer för lokala partiorganisationer förnyas med hälften. Dessutom kan medlemmar av sådana ledande partiorgan inte väljas för mer än tre mandatperioder i följd och sekreterarna i lokala partiorganisationer inte för mer än två terminer.

Partimöten, konferenser eller kongresser får, på grundval av de politiska och praktiska egenskaper, som en person besitter, välja honom för längre tid. I sådana fall anses kandidaten vederbörligen vald om minst tre fjärdedelar av närvarande kommunister röstar för honom.

Partimedlemmar som inte omväljs till ett ledande partiorgan på grund av att mandattiden utgått, kan återväljas vid kommande val.

Principen om systematisk förnyelse av partiledningarna var rätt och riktig, men innebar att partiapparatens funktionärer inte längre kunde betrakta arbetet som en livslång karriär och ett privilegium. De måste nu räkna med möjligheten att få övergå till annat arbete. Funktionärer på mellannivå drabbades hårdast. Partikongresser hölls vart femte år, vilket innebar att den maximala mandattiden kunde bli 15 år. Rajkom, gorkom och obkom valde funktionärer

vertannat år, alltså maximal mandattid 6 år. Självfallet upplevde de senare detta som en misskreditering.

Hur som helst, de nya reglerna antogs av den tjugooandra kongressen och valen följde dem, vilket medförde att sammansättningen av Centralkommittén och Presidiet väsentligt förändrades. Tre medlemmar av Presidiet, A.B. Aristov, N.G. Ignatov och F.A. Furtseva förlorade sina platser. Nya blev G.I. Voronov och något senare A.I. Kirilenko. Av tidigare medlemmar blev endast Chrusjtjov, Suslov och Koslov kvar. P.N. Demitjev, A.N. Sjelepin, L.T. Iljtjov och B.N. Ponomarjov invaldes som nya sekreterare.

Några månader efter kongressen bekräftade Högsta Sovjet det nya ministerrådets sammansättning, nu nästan fördubblad genom representanter för de många statliga kommittéer, som skapades 1958. Dessa kommittéer var ansvariga för olika industrigrenar, men hade i praktiken övertagit så gott som alla funktioner, som handhåfts av de tidigare ministerierna. Bland andra förändringar tog den tidigare sekreteraren i Komsomols centralkommitté, V.F. Semichatsnyj Sjelepins plats i KGB:s ledning. K.G. Pysin remplacerade M.A. Olsjanskij som jordbruksminister. Högsta Sovjet beslöt även att en ny grundlag för SSSR skulle utarbetas.

Under oktober månad 1962 var Chrusjtjov fullt upptagen av utrikespolitiken. Men knappt var Kubakrisen överstånden förrän han begärde ett sammanträde med Centralkommittén för att diskutera en radikal förändring av partistrukturen med följder för hela ledarskapet. Hans förslag skulle visa sig bli en av de mest impopulära reformer han vidtagit, vilket kom många obkomsekreterare — som alltid stött honom — att göra helt om. Endast Sjtjerbitskij motsatte sig förslaget, som snabbt antogs och snart tillämpades.

Kärnpunkten var en anpassning till enbart produktionens behov till skillnad från såväl territoriella som produktionsmässiga behov, vilket var den övervägande princip som tillämpats sedan partiets tidigaste år. Nu delades alla partiets obkom i två halvor, den ena ansvarig för industrin, den andra för ledningen av jordbruket. Dittills hade en obkom svarat för alla sidor av livet i en *oblast*.

Bristerna i det nya systemet visade sig omedelbart. Jordbrukets obkom instruerades att ta ansvar inte bara för de kommunister, som arbetade på kollektiv- och statsjordbruk utan också för alla, som arbetade i företag, som försåg jordbruket med förnödenheter eller förädlade jordbrukets produkter. Även en högskola, som utbildade lärare för verksamhet i såväl urbaniserade orter som på landsbygden, och kommunala garage, som skötte spannmålsliftar och förpackningsmaskiner, tillhörde industriobkoms arbetsfält. Om en sekreterare i jordbruksobkom ville arrangera ett möte med jordbruksproducenter, måste han konferera med sekreteraren i industriobkom. Och omvänt, om sekreteraren i en industriobkom ville förbättra en stads försörjning med grönsaker, måste han kontakta sin kollega i jordbruksobkom. I skördetid uppstod oräkneliga komplikationer i samband med transporter och uttagning av stadsbor för skördehjälp på jordbruken.

Byråkratin firade triumfer. Uppdelningen mellan ”industriparti” och ”jordbruksparti” kan ha haft sina fördelar, men även administrativa och verkställande myndigheter i varje *oblast* delades. Sjukvård, utbildning, t.o.m. polis, finans och kultur o.s.v. hamnade under två skilda myndigheter. Antalet funktionärer ökade i alla *oblast* och arbetet blev alltmer tillkrånglat.

Reformerna genomfördes i alla unionens republiker, där centralkommittéernas administration utökades med en jordbruksbyrå och en industribyrå, var och en med sin partiapparat. Sekreteraren i en stor landsbygdsrajkom var inte längre herre i sin rajon om där också fanns industriell verksamhet; arbetarna i dessa företag kom att lyda under områdets industrirajkom, som vanligtvis hade sitt kontor i ett helt annat administrativt centrum.

Problemlistan kan göras hur lång som helst. Vid Centralkommitténs möte i november togs ännu ett beslut: Sovnarchozerna skulle förstärkas. Under de få år de verkat hade defekterna

blivit allt tydligare. Demarkationslinjen mellan departementen hade inte försvunnit, endast förskjutits; linjen gick inte mellan olika ministerier utan mellan olika administrativa system i varje sovnarchoz. Den samordnade förvaltningen av likartade företag i olika *oblast* förändrades och en homogen teknologisk policy omfattande hela landet mer eller mindre omöjliggjordes. Centralkommittén genomförde nu sammanslagningen av ett antal sovnarchozer och installerade en unionell sovnarchoz med uppgift att koordinera verksamheten inom al- la de andra. Dess auktoritet begränsades emellertid till industrin; den kunde inte styra lokala kommunikationer, transporter, byggnadsverksamhet, offentlig service, elektricitetsverk och en mängd andra lokalt administrativa områden. Följdriktigt etablerades ännu en sovnarchoz i Moskva — ett högsta ekonomiskt råd.

Detta var ändå inte slutet på reformserien. I slutet på 1962 bildades en rad nya statliga kommittéer för elektroteknik, lätt industri, livsmedelsindustri och handel, ävensom en rad all-union-organisationer för distributionen av förnödenheter. Denna nya administrativa struktur blev så komplicerad att t.o.m. funktionärerna själva måste hänvisa till informationskortor i entréhallen till varje institution landet över.

Samma plenum beslöt att ändra kontrollsystemet inom partiet och staten. För ändamålet bildades nya kommittéer både på riksnivå — knutna till Centralkommittén — och på republikernas olika nivåer. Även om alla dessa kommittéer tillkommit i syfte att återanpassa partiet till leninistiska principer, som förkastats under Stalins regim, fanns inte mycket av Lenins vision i dem; de skulle ju inte arbeta parallellt med partiinstanser på olika nivåer utan knutna till dem. I fortsättningen skulle kontrollkommittéer på rajonnivå styras av en andresekreterare i varje rajkom och på *oblast* nivå av en obkomsekreterare. Kontrollkommittén för hela unionen skulle ledas av en av Centralkommitténs sekreterare — i detta fall Sjelepin.

Novembermötet vidtog också en rad personförändringar: Y.V. Andropov blev sekreterare i Centralkommittén liksom V.I. Poljskov, den senare med ansvar för Centralkommitténs jordbruksbyrå. Bl.a. utnämningar utsågs Iljitjov till ordförande i Centralkommitténs ideologiska kommission. Hans ämbete gav honom möjlighet att varna för spridningen av den nyliberalism som började utmana den gamla ordningen, något som han var fast besluten att hindra. Efter hand som kraftlinjerna i det ideologiska spelet utvecklades de närmaste månaderna blev hans förhållande till Chrusjtjov rent antagonistiskt.

Stalins stoft under cement

Den tjugonde partikongressen innebar betydelsefulla förändringar inom den internationella kommunismen. För SSSR blev den tjuogoandra mer signifikant i vissa avseenden, kulturutvecklingen bland annat. Till många medlemmars förvåning blev Stalinkulten återigen huvudnumret.

I mausoleet vid Röda torget låg fortfarande Stalins sarkofag vid Lenins sida. Hundratals städer, tusentals gator, torg, fabriker och kollektiv- och statsjordbruk bar Stalins namn. Samhällsvetenskap och litteratur brast i att helhjärtat fullfölja ”den tjugonde kongressens linje”. Många av de miljoner människor, som rehabiliterats, hade bringats till tystnad. Mellan 1956 och 1960 slutade tidningarna att uppmärksamma politiska, vetenskapliga och litterära personligheter, som lidit och dött under Stalin. Däremot fortsatte pressen att notera Stalins födelse- och dödsdagar. Med anledning av 80-årsminnet av hans födelse kunde man i slutet av november 1959 läsa i tidningen *Kommunist*:

Den 21 december hade 80 år förflutit sedan J.V. Stalin föddes, en av de mest framstående och handlingskraftiga ledarna i Kommunistpartiet och den internationella kommuniströrelsen. J.V. Stalin var en enastående teoretiker och organisatör, en stark försvarare av kommunismen, en trogen banerförare för marxist-leninismen och tillgiven arbetarnas intressen. Han innehade höga poster inom partiet och under mer än tre decennier var han Centralkommitténs generalsekreterare. Han gjorde partiet, det sovjetiska fosterlandet, folket och den internationella kommunist- och arbetar-

rörelsen stora tjänster.

Efter den tjuogoandra kongressen försvann sådant. Nu talade man öppet om Stalins brott och Chrusjtjov var inte längre ensam om detta. På partikongressen förde ämnet Stalin alla diskussioner kring partiprogrammet i bakgrunden. När folk senare läste sina tidningar fanns där inga artiklar om 80-talets lysande framtidsperspektiv, men så mycket mer om de mörka dagarna för 25 år sedan. Chrusjtjovs påverkan märktes tydligt i opinionens radikala omsvängning.

Då den tjuogoandra partikongressen tillhörde de ordinarie måste en rapport om Centralkommitténs arbete presenteras, vilket krävde hänvisning till kommitténs plenum i juni 1957 och Molotov—Kaganovitj—Malenkov-gruppen. Säkra källor har emellertid bekräftat att presidiet rekommenderat Chrusjtjov att beröra ämnet endast i förbigående.

Den 17 oktober intog han sin plats på podiet i Kremls stora kongresshall för att inför 5.000 delegater inleda den tjuogoandra partikongressen. Åttio delegationer från broderpartier var inviterade, dock ingen från Jugoslavien och Albanien. I sin utförliga rapport berörde Chrusjtjov den internationella situationen och framgångar inom nationella befrielseströrelser och arbetarpartier. Han nämnde ingenting om motsättningarna mellan partiet och det kinesiska kommunistpartiet, men förklarade att han kände sig manad att kritisera det jugoslaviska ledarskapet, vars aktivitet, både teoretiskt och praktiskt, infekterats av revisionistiska idéer. Sedan ägnade han sig åt Sovjetunionens ekonomiska och kulturella framgångar och gav vissa kritiska synpunkter på den ekonomiska omorganisationen, för att därefter övergå till partiarbetet.

Det var på den punkten han till mångas överraskning återvände till personkulten och dess följder. Han nämnde även för första gången namnen på medlemmarna i den s.k. antiparti-gruppen. Han sa:

”Den leninistiska politik, som formulerades av den tjugonde partikongressen, möttes av en bitter opposition från antipartistiska element, från ivriga anhängare av metoder och praxis under personkultens dagar, från revisionister och dogmatiker. Leninistlinjen mötte opposition från antipartifraktionerna bestående av Molotov, Kaganovitj, Vorosjilov, Bulganin, Pervusjin, Malenkov och Saburov. Sjepilov anslöt sig senare.

I början var det Molotov, Kaganovitj, Malenkov och Vorosjilov, som satte sig emot partiets linje att fördöma personkulten, utveckla intern demokrati, anklaga och rätta till maktövertagelser samt avslöja de ansvariga för förtrycket. Deras ståndpunkt var ingen olyckshändelse, de var själva personligt ansvariga ...”

Den riktning Chrusjtjovs rapport tagit föranledde livliga korridoriskussioner i Kreml. En del av Centralkommitténs medlemmar kunde inte dölja sin irritation, men nu var det för sent att undvika uppmärksamhet åt Stalin och hans medbrottslingar. När den allmänna debatten började avvek den följaktligen från förutsedda riktlinjer.

Redan den andre talaren, N.V. Podgornyj, ledare för den ukrainska delegationen, kritiserade i skarpa ordalag Kaganovitjs verksamhet i Ukraina och under hans tid som kommunikationsminister. Kaganovitj hade föranställt om arrestering och tortyr av många trogna kommunister. Under applåder beskrevs Kaganovitj som en ”degenererad person” som för länge sen borde ha slängts ut från partiet. Masurov, förste sekreterare i Vitrysslands kommunistiska parti, gav detaljerat en beskrivning av hur Malenkov och Jezjov utplånade ledarna för det vitryska partiet och praktiskt taget halverat partikadern. Han begärde att Malenkov skulle uteslutas. E.A. Furtseva berättade om Kaganovitjs och Molotovs brott och Poljanskij beskrev utrotningen av partiledarna i Kuban, som Kaganovitj organiserat. I många tal förekom sensationella detaljer om missdåden åren 1937-1939.

När Chrusjtjov sammanfattade debatten i sitt avslutningstal ägnade han Stalins brottslighet ännu mera tid än i öppningstalet. Han talade länge och avslutade med att föreslå ett monument

i Moskva för att hedra ”minnet av våra kamrater, som föll offer för tyranniet”. Innan kongressen avslutades krävde en lång rad talare att Stalins stoft skulle avlägsnas från Leninmausoleet, ty, som P. Demitjev uttryckte det ”att ha honom kvar där vore ren blasfemi”. Efter ett inlägg av D. Lasurkina som tillbringat 17 år i Stalins läger och fängelse, antog kongressen följande resolution:

Att bevara sarkofagen och stoftet efter J.V. Stalin i Mausoleet är olämpligt, då han grovt kränkte Lenins föreskrifter. Hans maktövertagande, hans massförtryck mot hederliga Sovjetmedborgare och andra handlingar under personkultens skede omöjliggör bevarandet av hans stoft i V.I. Lenins mausoleum.

Resolutionen togs på morgonen den 30 oktober. Stalins kvarlevor avlägsnades påföljande natt. Händelsen beskrevs av poeten Jevgenij Jevtusjenko i hans poem Stalins arvingar:

Tyst är marmorn
Tyst glimmar glaset
Tyst står vakten så som i brons
Det glöder i kistan
springorna andas
när stoftet förs bort
Sakta den svävar
på bajonettens spetsar

Dubbla — tredubbla
vakten vid graven
att ej han sig reser
med allt det som var!

Med vid Stalins grav stod ingen vakt. Kistan sänktes i en grop i närheten av mausoleet och fylldes igen — men inte med jord; lastbilar tömde sin last av färsk cement över graven. Senare ställdes en granitplatta ovanpå den, småningom med den enkla inskriften *J. V. Stalin*.

Beslutet att avlägsna stoftet från mausoleet följdes genast av andra åtgärder, spåren skulle uttraderas. Hundratals städer, gator, torg och jordbrukskollektiv fick nya namn. Många monument över den forne ledaren var redan förstörda efter den tjugonde kongressen — den stora bronsstatyn av Stalin, som stått vid Volga—Don-kanalen, monterades ned och smältes. Nu försvann alla sådana monument från sina socklar. Endast i Georgien stod fortfarande enstaka monument kvar, Stalingator fanns här och var och utställningar över Stalins liv och verk kunde fortfarande beses i museerna där.

Förändringen i den officiella attityden till Stalin efter den tjugoundra kongressen avspeglades snart i pressen. Tidningar av alla storlekar publicerade förteckningar över politiker, ekonomer, medlemmar av krigsmakten och konstnärer, som försvann under 30- och 40-talen. Namnen följdes av orden: ”föll offer för orättfärdigt förtryck under personkultens dagar” eller ”dog tragiskt under Stalinkulten”. Chrusjtjov själv återkom till saken i många av sina tal. Allra klarast uttryckte han sig i ett anförande under ett besök i Bulgarien i maj när han talade om ”marxist-leninismens oförenlighet med brott”. ”Vi fördömer Stalin, emedan han drog sitt svärd och höjde det mot sin egen klass, sitt eget parti.”

Allmänheten reste starka krav på fortsatta undersökningar av de brott som begåtts och bestraffning av de skyldiga. Chrusjtjov opponerade sig emellertid mot varje förhastat steg. Aktionerna stannade vid att Molotov, Kaganovitj och Malenkov uteslöts ur partiet — även om en del av de aktiva under Stalintidens förföljelser fick lättare straff av partiet och förlorade några av de dekorationer de fått av staten. Så utfärdade t.ex. Högsta Sovjet den 4 april 1962 ett dekret enligt vilket 700 officerare förlorade de utmärkelsetecken de erhållit våren 1944. Alla hade deltagit som ledare vid deportationerna av en rad etniska och nationella grupper.

Den politiska och lagliga rehabiliteringen av offer, vars fall omprövades efter den tjugonde partikongressen, fortgick synnerligen långsamt. Varken Centralkommittén eller riksåklagarens ämbete tog upp skenprocesserna från 1928-1931 — varken fallet Sjachty, rättegången mot Industripartiet, Arbetarnas och böndernas parti, Mensjevikipartiet, Ukrainas frihet eller andra. Ilja Ehrenburg åstadkom ett undantag efter samtal med Chrusjtjov, nämligen en av deltagarna i Oktoberrevolutionen, F.F. Raskolnikov, som rehabiliterades.

Genomgången av de politiska rättegångarna åren 1936-1938 var i stort sett klar. Revisionskommissionerna arbetade emellertid i otakt. Alla rättegångarna hade varit högljudda och välplanerade fantasier och domarna, utfärdade av Högsta Sovjets militära kollegium, måste därför upphävas. De avrättade — inkluderande män som Bucharin, Rykov, Kamenev, Pjatakov, Serebrjakov, Sokolnikov och många andra — skulle givetvis rehabiliteras i första hand. Chrusjtjov var böjd för att medverka till sådana beslut, men utsattes för starkt tryck att avstå, både av medlemmar i Centralkommittén och tongivande internationella kommunistledare som fransmannen Maurice Thorez.

Enligt en uppgift blev tonen mellan Chrusjtjov och Thorez ganska skarp. ”Vad slags leninister skulle vi vara om vi undertryckte det faktum att alla dessa rättegångar var rena förfalskningar och tillåta en lögn att maskera sig till sanning”, sade Chrusjtjov. Thorez ville inte diskutera sakfrågan, men begärde att exponeringen av Stalins brott skulle göra halt för ett tag. Han menade att varje nytt avslöjande skulle skada den internationella kommunismen. Chrusjtjov gav med sig och rehabiliteringarna uppsköts tills vidare. Trots regeringschefens vacklan förbättrades generellt sett det politiska och kulturella klimatet påtagligt. I mitten på 60-talet skrev en italiensk före detta Moskvakorrespondent, Giuseppe Boffa, i sin tidning *Unità*:

Sovjetfolkets reaktion på den tjuugoandra partikongressen var i vissa avseenden mera omfattande än svaret på den tjugonde. På sex år hade mycket hänt. Den offentliga opinionen strävade energiskt efter svar på de frågor, som kommit upp på kongressen, men också på frågor som den bara snuddat vid, lämnat obesvarade eller undgått helt och hållet. Åsikter om varje tänkbart avgörande blev snabbt nedtonade.

Den tjugonde kongressens brist på intresse för att mer ingående utreda Stalinkultens alla problem avhjälpes gradvis. Det var inte bara Stalin som anklagades, det gällde stalinismen också, d.v.s. ett bestämt begrepp i landets politiska liv. Däri låg den viktigaste förändringen 1962. Genom en källa, som jag har den starkaste tilltro till, vet jag att vid den tiden funderade Chrusjtjov på två radikala förslag: att avskaffa den inhemska censuren och att officiellt förkasta uttalanden om konst och litteratur, som gjordes på Sjdans tid. En diskussion om ekonomiska beslut kritiserade ett annat centralt element i stalinismen, den ekonomiska viljan (ekonomisk voluntarism). Chrusjtjov sade vid ett tillfälle till en västlig ambassadör att han hade större politisk debattfrihet i tankarna och att han, trots kollegernas varning att gå försiktigt fram, inte hade övergivit denna fundering. Plötsligt hade allting förändrats.

Ja, förändringar låg sannerligen i luften, men vissa framsteg oroade iakttagare både i Sovjetunionen och utomlands. Chrusjtjov må ha tänkt sig större politisk frihet, men det fanns en frihet som han inte kunde tolerera, den ortodoxa kyrkans tidigare utvidgade frihet. Efter en lång period av förföljelse hade Stalin i någon mån legaliserat kyrkan hösten 1943. Patriarken hade återinstallerats, ett antal gudstjänstrum iståndsatts, seminarier hade åter öppnats och Moskvapatriarkatets Journal fick komma ut regelbundet. Trots att kyrkan fortfarande var föremål för restriktioner och förtryck ökade dess inflytande under efterkrigsåren både i städerna och på landsbygden. Även i huvudstaden döptes hälften av de nyfödda. Kyrkliga högtider firades i församlingarna av både unga och gamla.

Det är svårt att säga vad som påverkade Chrusjtjovs fientlighet gentemot kyrkan och vad som fick honom att hämma dess inflytande. Förklaringskyrkan vid Preobrazjenskij-torget i Moskva demolerades för att bereda plats för Metron. Försök att rädda kyrkan avvisades. Även på andra håll förstördes många kyrkor, en del av dem väl värda att pietetsfullt bevaras som

historiska monument. En vädjan från Moskvas intelligentia förmedlades av Sergej Mihalkov som avsnoppades av Chrusjtjov med orden: ”Ni tycker synd om några dussin kyrkor, men har ni skänkt en tanke åt de tusentals människor som inte har någonstans att bo?” Undanflykten var lika genomskinlig som hela kampanjen mot kyrkan var ovärdig.

Emellertid, förändringens vind, den som Boffa identifierat, blåste genom varje del av konstliv och vetenskap. Det framgick bl.a. av samhällsvetenskapliga professorers konferens 1962 och en liknande konferens med historiker från hela unionen, där frågor, som dittills varit förbjudna, diskuterades. Ekonomiska studier var numera lösta från tvångströjan; även mera grundläggande frågor om ekonomi och socialism debatterades öppet. 1962 utgavs åtskilliga böcker och ett stort antal artiklar publicerades med kritiska synpunkter på stalinismens teser och detaljerade beskrivningar av Stalins och hans medlöparens brottslighet — allt sådant som tidigare varit säkert bevarade hemligheter. Ett stort antal memoarer dök upp. Efter den tjugonde kongressen hade endast en handfull rehabiliterade vågat fästa sina minnen på papper och få sådana skrifter hade setts i tryck. Nu kände man sig oförhindrade och skrev fritt om de mörka åren under Stalin. Några memoarer publicerades, andra cirkulerade som manuskript genom det livliga underjordiska nätverk som kallas *samizdat*. Denna hemliga spridning av litterära verk, poesi mestadels, hade pågått sedan 50-talet, men nu ökade samizdatkrivandet påtagligt och innehöll såväl romaner som noveller och korta berättelser. Många gjorde djupt intryck på alla som läste dem — Jevgenia Ginzburgs *I virvelvinden* och V. Sjalamovs *Kolyma-sagor* var två sådana verk.

Alla litterära verk var naturligtvis inte tvingade till underjordisk spridning. En opinionsbildande kulturhändelse av stora mått under 1962 inträffade när *Novij Mir* publicerade Solsjenitsyns *En dag i Ivan Denisovitjs liv*. Tidskriftens chefredaktör, A.T. Tvardovskij, kunde inte avgöra om han vågade riskera publicering trots att han fann romanen enastående. Han visste alltför väl att en roman av V. Grossman, *Ett liv och ett öde i vilken författaren avslöjat Stalins läger*, hade konfiskerats föregående år. Grossman hade gett romanen till tidskriften *Znamja*; några månader senare var vartenda exemplar bortfört både från *Znamjas* redaktioner och författarens och några av hans vänners bostäder. På order av en KGB-överste beslagtogs ett exemplar från Tvardovskijs eget kassaskåp på *Novij Mir*. Tvardovskij hade ingen brådska att visa Solsjenitsyns manuskript för censuren. Han handlade försiktigt, men ändå ganska medvetet.

Efter att han inhämtat entusiastiska kommentarer från flera prominenta författare skickade Tvardovskij en kopia till Chrusjtjov. Chrusjtjovs medhjälpare V.A. Lebedev läste verket för regeringschefen tidigt på hösten. Chrusjtjov tyckte om det, Mikojan likaså. Frågan om publicering kom upp på presidietts dagordning.

Varje medlem av presidiet fick ett exemplar så fort romanen blivit satt på *Isvestijas* officin. Vid presidietts första möte märktes ingen reaktion från medlemmarnas sida; de vare sig fördömde eller rekommenderade publicering. ”Ni har inte begripit frågan”, sade Chrusjtjov i snäv ton och uppsköt diskussionen till nästa sammanträde.

Vid nästa möte medgav presidiet publiceringen, som väckte enorm uppmärksamhet. Romanen trycktes, slutsåldes och trycktes i ny upplaga. I december 1962 publicerade *Pravda* ett utdrag ur Solzjenitsyns kortnovell *Episod på Krechetovka station*, som senare dök upp i sin helhet tillsammans med en annan kortnovell betitlad *Matryonas hus* i *Novij Mir*s första nummer 1963. Giuseppe Boffa skrev:

En dag i Ivan Denisovitjs liv markerade början på en ny fas i Sovjetlitteraturens historia. Det nya var inte bara upptäckten av en ny stor författares kreativitet och heller inte på grund av ämnesvalet, även om detta väckte sensation ... Det var något större än en litterär händelse. Det var en händelse av vikt i folkets liv ...

Sådana företeelser i landets kulturliv fångade inte de mera konservativa

regeringsledamöternas, partikoryféernas och de akademiska kretsarnas oreserverade gillande. Mellan dem och de som var angelägna om att fånga upp den nya liberalismen, startade en ideologisk batalj — i sig en fullkomligt naturlig utveckling. Under normala förhållanden skulle dispyten aldrig ha slutat med de reaktionäras seger. De visste att utan framgångsrik påtryckning skulle de förlora. Och påtryckningar i olika former saknades verkligen inte. De visste också att deras bemödanden att dämna upp flödet av liberala idéer var fruktlösa om de inte kunde räkna med Chrusjtjovs stöd; hans makt och inflytande var vid denna tid närmast obegränsad. Hur skulle man få regeringschefen att inta en sådan ståndpunkt?

Chrusjtjovs besök på en utställning av samtida konst på Manège ingick i raden av kalkylerade knep för att nå målet. Allt talar för misstanken att intrigen organiserats av Iljitjev, en av Centralkommitténs sekreterare, och hans medlöpare D.A. Polikarpov.

Utställningen ifråga var inget stort landmärke i huvudstadens kulturella liv. Den hade arrangerats för att fira konstnärsfackets 30-årsjubileum i Moskva och under en månads tid hade den inte omfattats av något större publikt intresse. Åtskilliga välkända och officiellt erkända konstnärer var representerade, men ingen målare av abstrakt konst hade inbjudits.

Plötsligt och oväntat erbjöds en rad aktiva ”inofficiella” konstnärer att hänga sina verk i Manège, där de ställdes ut i andra våningen. De var tillsagda att vid en visning den 1 december 1962 stå vid sidan om sina respektive verk för att förklara dem. Just den dagen skulle Centralkommitténs presidium besöka utställningen åtföljd av en högst ovillig Chrusjtjov. Han var alltid beredd att gå på en utställning av ny konstruktionsteknik, jordbruksmaskiner, huvudstadens nybyggnadsplaner eller utländska industriföretag, men han visste ingenting om måleri eller skulptur och hade inte ens besökt Tretjakovgalleriet.

Chrusjtjov vandrade raskt genom utställningen i bottenvåningen. Lika snabbt tittade han på konstverken. Några gillade han, andra lämnade honom oberörd, några tyckte han illa om.

Chrusjtjov var på väg att gå och hade redan överrocken på när kollegerna tog den av honom, nästan våldsamt, och ville att han skulle se även den abstrakta konsten våningen ovanför. Irriterad följde han med upp för trappan. *Pravda* beskrev vad som hände:

Samma dag besökte partiets och regeringens ledamöter utställningen av s.k. abstrakt konst. ”Det är omöjligt att undgå förvåning och indignation när man ser detta klotter som saknar mening, innehåll och form. Dessa patologiska excentriciteter är ingenting annat än dåliga imitationer av ruten formalistisk konst från den borgerliga västvärlden. Kreativa arbeten av det här slaget är främmande för vårt folk”, sade Chrusjtjov, ”folket förkastar den, vilket bör noteras av personer som kallar sig artister men målar 'bilder' som gör att man undrar om de målats av en mänsklig hand eller svansen på en åsna. De måste inse sitt misstag och börja arbeta för folket.”

En mera färgrik och exakt beskrivning av mötet mellan Chrusjtjov och de abstrakta målarna gav skulptören Ernst Neisjvestnyj:

Chrusjtjov började sin inspektion i det rum där Biljutin och några andra av mina vänner hängt sina tavlor. Han svor fruktansvärt och blev utomordentligt arg på dem. Det var också där han sade att ”en åsna kunde göra det bättre med sin svans”. Han framhöll för Sjeltovskej att han såg bra ut, men målade monster. Det var också där som jag hade mitt stora gräl med Chrusjtjov. Chrusjtjov frågade: ”Vem är den mest betydande här?” Iljitjev pekade på mig. Jag uppmuntrades att komma fram till Chrusjtjov, som genast började skrika åt mig. Jag sade att jag ville bara tala om mina egna verk och vände om för att gå in i det rum där de fanns i tron att han inte skulle följa efter. Men det gjorde han, åtföljd av sin omgivning och resten av församlingen.

Sedan började den roliga matchen. Chrusjtjov sa att jag förödde folkets pengar och producerade skit. Jag svarade att han inte begrep ett skvatt om konst. Jag klargjorde för honom att han duperats, att han var varken konstnär eller kritiker vad estetik beträffar. (Jag minns inte ordalydelsen, men detta var innehållet.) Han förnekade det. Vad baserade han då sin expertis på, undrade jag. Han sade: ”När jag var gruvarbetare förstod jag inte. När jag var ung partifunktionär förstod jag inte. På

varje bit uppför stegen förstod jag inte. 1 dag är jag regeringschef och partiets ledare, självklart begriper jag saker och ting nu, eller hur? Vem arbetar ni för?"

Jag måste erkänna att medan jag talade med Chrusjtjov var det något inom mig som överensstämde med dynamiken i hans personlighet och trots den spänning, som låg i luften, fann jag det lätt att tala med honom. Faran, spänningen och hans raka sätt fick mig att svara honom på samma direkta sätt. Vanligtvis talar officiella personer i vaga, blomstersmyckade vändningar och tillgriper jargong, i allmänhet är de rädda för definitiva ställningstaganden. Chrusjtjov talade öppet, avvisande men öppet, vilket gjorde att jag svarade honom lika öppet. Och förklarade för honom att konfrontationen var planerad, att den var en komplott avsedd att underminera inte liberaliseringen precis, inte intelligentian, inte bara mig — utan också honom. Det intressanta var att när jag talade ärligt, uppriktigt, öppet, när jag sade vad jag verkligen menade, förbryllade jag honom. Om jag slingrade mig aldrig så litet märkte han genast att jag ljög och visste att han hade trumf på hand.

Här ett exempel: Jag sade till honom: Nikita Sergejevitj, ni fördömer mig i er egenskap av kommunist, ändå finns kommunister som tycker om mina arbeten, t.ex. Picasso, Renato Guttuso ... Jag nämnde flera namn som var engagerade och respekterade i Sovjetunionen. Han såg på mig med en slug min och undrade: "Och personligen tar ni hänsyn till om de är kommunister eller inte?" — "Ja, det gör jag", ljög jag. Jag borde ha varit ärlig, sagt att det ger jag fan i, det viktiga för mig är att de är stora konstnärer. Han tycktes förstå detta synnerligen väl när han fortsatte: "Åh, så det bryr ni er verkligen om! Nå, då är ju saken klar — även om ni inte bryr er om vad jag, världens främste kommunist, tycker om er konst."

Mitt samtal med Chrusjtjov slutade på detta sätt. Han sa: "Ni är en intressant person — jag tycker om folk av ert slag — men ni bär inom er både en ängel och en djävul. Vinner djävulen skall vi krossa er, vinner ängeln skall vi göra allt vi kan för att hjälpa er." Och han räckte mig sin hand.

Chrusjtjov var något besvärad av händelsen på Manège. Även om han aldrig återtog sina uttalanden om abstrakt konst och "formalistisk musik" försökte han inte understryka dem. Den 17 december 1962 hölls ett möte i regeringens representationslokaler på Leninkullen mellan företrädare för parti och regering och prominenta konstnärer och författare. Det skedde i en lugn och nedtonad atmosfär och Chrusjtjovs tal var långt ifrån de våldsamma utbrotten på Sjdanovs tid. Solsjenitsyn var bland de närvarande och hälsades hjärtligt av Chrusjtjov. Ett samtal mellan Chrusjtjov och Jevtusjenko väckte stort intresse i intelligentian när det blev bekant:

Jevtusjenko: Jag skulle vilja säga några saker om abstrakt konst och våra konstnärer. Vi måste ha tålmod med denna abstrakta trend i vår konst och inte tillgripa påtryckningar mot den, vilket skulle kunna få negativa följder. Jag känner dessa konstnärer och deras kreativa stil och vill understryka att de är angelägna om såväl realistiskt som abstrakt måleri. Jag är övertygad om att vissa formalistiska tendenser i deras arbete med tiden skall rättas till.

Chrusjtjov: Graven rätar upp puckelryggen.

Jevtusjenko: Vi har nått långt sedan den tid då endast graven sträckte puckelryggar. Det finns verkligen andra vägar. Jag tror att den bästa är att visa tolerans och takt och att låta våra konstnärer få tid på sig. Jag tror att vi borde låta olika konstnärliga skolor samexistera, tillåta vår konst i sin helhet att utvecklas genom tävlan dem emellan. Konstnärer liksom författare och musiker är mycket känsliga för tvång av varje slag och därför är det bäst att inte tillgripa sådant.

Chrusjtjov: Jag tror inte att ni själv gillar abstrakt konst.

Jevtusjenko: Nikita Sergejevitj, det finns abstrakt konst och abstrakt konst. Det viktiga är att det inte blir charlataneri. Jag accepterar att vi kan komma i en situation då det blir omöjligt att återge vår epoks andliga världen i gamla stilformer. Jag måste öppet erkänna att jag inte tycker om vår porträttkonst även om den är realistisk. Jag hyser stor respekt för de porträtterade, men själva tavlorna verkar för mig som helt vanliga färgfotografier, som på intet sätt förmår väcka åskådarens känslor. Jag förstår inte att ni, Nikita Sergejevitj, kan tycka om den där smaklösa bilden på "N.S. Chrusjtjov bland arbetare". Mina senare arbeten har varit intimt knutna till Kuba. Jag tycker mycket om abstrakt kubanskt måleri. Det kunde vara en bra idé att anordna en kubansk utställning

här. Det abstrakta kubanska måleriet åtnjuter stor popularitet bland folket och deras ledare. Fidel Castro är förtjust i den, den hjälper revolutionen. Jag pläderar inte för eftergifter utan för måttfullhet och studium av det nutida måleriets teori och praktik och, i det långa loppet, stärkta krafter hos våra författare och konstnärer till folkets bästa.

Ett annat möte där kulturfrågor behandlades hölls i Sverdlovksalen i Kreml i närvaro av medlemmar av regeringen och partiledningen den 8 mars 1963. Den var av mera formell karaktär utan förfriskningar och skåltal. Iljajtjov föredrog en adress, vilken föranledde starka reaktioner i auditoriet, däribland en del inbjudna kulturarbetare. Några höll med honom, andra talade emot, direkt eller indirekt. Därefter talade Chrusjtjov. Premiärministerns tal var något förvirrat och motsägelsefullt. Han hoppade lovord över skulptören Vutjetitj, vars verk var helt och fullt officiellt erkända, och varnade för Ernst Neisjvestnyjs "sjukliga hopkok". Han kritiserade hårt E. Tjutsievs intressanta film *Zastava Ilyicha* (Iljits port), men anbefalldes arbeten av Tvardovskij, Solsjenitsyn, Tjuchraj och Jevtusjenko.

Motsägelsefulla var också hans uttalanden om Stalins förtjänster för staten och partiet hemma och utomlands och erinrade om hans hängivenhet gentemot marxismen och kommunismen. Detta var förbluffande. Han hävdade att Stalin mot slutet av sitt liv var en sjuk man, en paranoid person, vars brott var en följd av sjukdomen. Plötsligt inne på ett annat ämne fördömde Chrusjtjov de danser, som den yngre generationen tycktes gilla. Åter till Stalin, hans förtryck och dess behandling i nutida litteratur: Ett farligt ämne, hävdade han, materialet var svårt att behandla. Detta var en klar varning mot fortsatt sysslande med denna period av Stalins regering och publicering av sådana texter; förklaringen blev snart rättesnöre.

Längre gick inte den officiella kampanjen mot liberaliseringen. Chrusjtjov önskade inte lägga ett ideologiskt tvång på författare och konstnärer — till vissa konservativa partikretsars förtrytelse — och dimman lättade i Centralkommitténs juniplenium. Tusentals kulturarbetare, av vilka många inte hade partimedlemskap, var inbjudna till detta plenum, vid vilket Iljajtjov gav sin rapport. Den diskussion som följde dominerades mer av ideologiska än ekonomiska frågor. Den präglades då och då av bitterhet som t.ex. när Jegorytjev, förstesekreterare i Moskvaskompartiet, försvarade Lysenko mot biologen Zjores Medvedevs fullt riktiga attack, som f.ö. cirkulerat i manuskript vida omkring. Chrusjtjov anslog en moderat ton. Han talade huvudsakligen om framgången i uppbyggnaden av ett kommunistiskt samhälle i Sovjetunionen och avstod från att återuppta angreppet på landets konstnärer. Även Neisjvestnyj behandlades mildare än några månader tidigare:

Det förekommer en massa prat om Neisjvestnyj, skulptören. Jag föredrar att betrakta honom som en ärlig och duktig person. Vår uppfattning om abstrakt konst behöver inte belasta honom. Låt oss vänta och se hur han håller sitt löfte, hur han bevisar att han tjänar folket. I varje fall är det vi som skall klandras för att inte i tid ha observerat vissa ohälsosamma tendenser i vår konst.

Den sista anmärkningen innehöll en åthutning mot Iljajtjov. Hur tvetydiga Chrusjtjovs synpunkter än kunde vara, hans inflytande på kulturlivet var helt avgörande. En händelse i Leningrad i juli 1963 kan illustrera detta. Där hölls en paneuropeisk konferens om romanskrivandets problem med deltagare från hela kontinenten. När den slutade var en del prominenta gäster inbjudna till Chrusjtjovs datja vid Kap Pitsunda, där han just då semestrade. (Sjolochov, Fedin, Leonov, Surkov, Sartre, Tvardovskij m.fl.) Vid tillfället läste Tvardovskij den nya versionen av sitt satiriska poem *Terkin* i den andra världen, som skrivits långt tidigare men aldrig publicerats. Det roade alla inklusive Nikita Sergejevitj, som sade sig inte kunna finna något hinder mot publicering. Svärsonen Adzjubej, *Isvestijas* chefredaktör, sände dikten till sin tidning där den infördes den 18 augusti med förord av Adzjubej, strax därefter även i *Novij Mir*. Dikten innehöll en skarp satir mot byråkratin, nomenklaturen och de ständiga omstruktureringarna och hade granskats av censuren före publiceringen. Poetens hänvisning till Stalins förtryck och den skamliga personkulten noterades — liksom följande rader:

Här vi går med dessa narrar
 så som planen föreskriver
 Några ber vi gå sin väg
 men så klokt så klokt de vägrar
 Dem vi upphöjer till censor
 med de sköna höga lönerna
 saknar skäl att skynda

Väl vetande vem som stod bakom Tvardovskij blundade censurens ledning för de upproriska verserna, men begärde att raderna ovan skulle strykas. Tvardovskij vägrade och hans poem publicerades i ursprunglig form. Inte ett enda ord undgick Sovjetmedborgarna. Byråkraterna var rasande, men föredrog att tiga.

1964: Maktens sista år

Missnöjets första tecken

Nyårsafton 1963 samlades partiets och regeringens spetsar i Kreml. När tolvslaget närmade sig reste Chrusjtjov sig för att utbringa en skål för det gamla året. ”Det var ett gott år, det gick oss väl i händer. Men naturligtvis begär folket än mer — och det skall få mer.” Det var en stolt förklaring med tanke på landets besvärande ekonomiska läge.

1963 hade industriproduktionen stigit med 8,1%, en procent under kalkylen för föregående år. Än viktigare var tecken på att Sovjetunionens industrieffektivitet minskade. Enligt ekonomernas statistik gav varje rubel som 1963 investerats i industriell produktion 15 kopek mindre tillbaka än motsvarande 1958. Enligt detta räknasätt hade SSSR förlorat 15 miljarder rubel på sina industriinvesteringar. Praktiskt taget alla branscher med undantag av elproduktion och metallindustri hade sjunkit avsevärt — för första gången på fyra årtionden. Då mängden av korta varor ökade, fortsatte tillverkningsindustrin att förse marknaden med konsumtionsvaror, som förblev osålda. Varuhusen var packade med klockor och konfektionssydda kläder för två års förbrukning och symaskiner för åtminstone ett, plus väldiga mängder böcker och kameror. Ändå hade folk bättre ställt med pengar än tidigare.

Obalansen hade uppstått under sjuårsplanens år. Lätt industri och livsmedelsindustri sysselsatte mellan 35 och 40% av den arbetande befolkningen, men kapitalinvesteringarna stannade vid 8%. Råvaruindustrin var ineffektiv; trots att den erhöll 30% av industrins investeringsfonder och sysselsatte 20% av landets arbetarstam, var dess produktionsvärde endast 7% av SSSR:s totala industritillverkning.

Sjuårsplanen var inte mer berömvärd vad jordbruket beträffar. Jordbruksproduktionen låg 1963 10,7% under föregående års och t.o.m. något lägre än 1958. Husdjursstatistiken var alarmerande, antalet svin hade sjunkit från 70 miljoner till 40 miljoner, antalet kor hade minskat med 1,5 miljon och mängden får med 6 miljoner.

Jordbrukets tillbakagång kunde inte skyllas enbart på vädret. Det föreskrivna bortfallet av marker i träda spelade sin roll och miljoner hektar brukbar mark låg ofruktbar. Sibirien hade ont om utsäde och var helt beroende av hjälp från andra regioner. 1963 drabbades de nyodlade områdena av en ekologisk katastrof. I maj månad rev en orkan med sig miljoner ton mylla, som landade vid foten av Sayanbergen. Någon uppgift om hur mycket jordbruksmark, som förlorades, har inte publicerats.

Missnöjet steg. Redan 1962 kunde man märka att Chrusjtjovs popularitet var i nedan, 1963 var trenden ännu mera uttalad. Så gott som alla befolkningsskikt hade god grund för sitt missnöje. Arbetarna var otillfredsställda med knappheten på livsmedel, många konsumtionsvaror räckte inte till och priserna hade ökat sakta men säkert. Pensionärer och

manschettproletärer med fasta löner fann att realinkomsten sjönk.

Bönderna ilsknade till över att nya restriktioner drabbade deras privata jordlappar, och statens tvångsköp av deras kreatur. Kollektivböndernas och jordbruksarbetarnas löner steg allt långsammare. Krigsmaktens officerare stördes av reducerade pensioner, MVD- och militiafunktionärer saknade sina särskilda lönetillägg, partifunktionärer ogillade den rotationsprincip i valproceduren, som införts i partistadgan. (Chrusjtjov hade faktiskt för avsikt att införa samma princip i grundlagen för att alla högre statsfunktionärer skulle tvingas till mer demokratiska former.) Obkoms uppdelning i industri- och jordbrukssektioner och förändringar av partiadministrationen på rajonnivå framkallade en närmast fientlig reaktion. 1960 hade Chrusjtjov reducerat antalet personer med rätt till tjänstebil för eget bruk — det gjorde inte nomenklaturans folk gladare. Intelligentians missnöje knöts till kampanjen mot abstrakt konst och ”formalistisk musik”.

I början på 1964 iakttogs tecken på diskussioner om Chrusjtjovs avlägsnande från parti- och regeringstoppen. Även Chrusjtjov själv nåddes av ryktena. En dag vände han sig till Podgornyj och sade: ”Jaså, ni har tänkt er att köra bort mig?” Podgornyj förnekade bestämt och Chrusjtjov tog inte upp ämnet. Även om han kunde gissa sig till att det fanns en dold opposition föreföll han inte ta det som ett allvarigare hot. Han hade avlägsnat Berija och hans gäng och avsatt Malenkov, Molotov, Kaganovitj, Zjukov och Vorosjilov m.fl. Hans attityd mot deras efterträdare var något av öppen ringaktning, han betraktade dem knappast som rivaler om makten, övertygad om deras lojalitet. Han betraktade dem som pliktskyldiga underlydande. Hans förslag mötte knappast något motstånd och han var helt okänslig för tecken på förändring bland de många i Centralkommittén, som säkrat hans seger i juni 1957.

Trots växande opposition ökade det officiella smickret kring regeringschefens person mellan 1962 och våren 1964 tack vare den statliga propagandamaskinen. Allt lovordandet av ”den store leninisten” och ”den väldige fredskämpen, den framstående marxist-leninistiske teoretikern” fick emellertid en bakvänd effekt. De överdrivna fraserna och försöken att höja Chrusjtjov till en kultfigur minskade snarare hans popularitet. Han gjorde heller inget försök att stoppa flödet av smicker, troligen betraktade han det som en självklarhet.

Det är allmänt känt att obegränsad makt kan skada även den mest välmenande människas integritet. Chrusjtjov var inget undantag. Med tiden tappade han allt oftare tålamodet, blev lätt irriterad, tvär och ovänlig. Han avfärdade invändningar och hans rådgivare hade lärt sig att instämma även när de tvivlade på visheten i hans politik. Diskussionerna i presidiet blev mer och mer en formalitet när få av medlemmarna hade lust att argumentera mot honom.

När Chrusjtjov sammankallade Centralkommittén till plenum i februari 1964 framstod hans auktoritet fortfarande orubbad. Dagordningen upptog mest rutinfrågor. Jordbruksminister Volovtjenko rapporterade om de fördelar jordbruket skulle uppnå genom ökad användning av konstgödsel, konst bevattning och mekanisering. Det skulle kräva stora investeringar och omfördelning inom budgeten. Efter jordbruksministern talade hans kolleger i unionrepublikerna och Lysenko, som bekymrades över att Volovtjenko inte nämnt någonting om Lysenkos egna förslag, som Volovtjenko med all rätt betraktade med skepsis. Chrusjtjov rättade till ”förbiseendet” och stödde Lysenko på alla punkter. ”Man måste lära av sådana vetenskapsmän!”

Två månader senare fyllde Chrusjtjov 70 år, den 17 april. Födelsedagen markerades av festligheter över hela unionen. Klockan nio på morgonen uppenbarade sig Centralkommitténs hela presidium i jubilarens bostad för att gratulera. Landets alla tidningar förmedlade nyheten att Chrusjtjov förlänats titeln ”Sovjetunionens hjälte” för sina förtjänster inom partiet och i staten, för ”utomordentliga förtjänster i kampen mot Hitlers angripare”. Gratulationer från Centralkommittén, dess presidium, Ministerrådet och Högsta Sovjet publicerades i pressen. Politizdat, ett av Moskvas förlagshus, presenterade åttonde bandet av Chrusjtjovs tal och

skrifter. *Kommunismens uppbyggnad i SSSR och Jordbrukets utveckling*. Officiella och personliga telegram anlände från hela världen, inklusive från Kina signerat av Mao Tse-tung, Liu Shao-chi och Chao Enlai. Det hette däri:

Även om det för närvarande råder skilda meningar mellan Er och oss i ett antal frågor, som berör marxist-leninismen och bristen på enighet, är vi djupt övertygade om att detta endast är tillfälligt. I händelse av en världsomfattande kris skall våra två nationer och våra två folk otvivelaktigt stå tillsammans mot gemensamma fiender. Låt imperialisterna och reaktionärerna darra inför vår enighet. De är dömda att förlora. Länge leve den stora enigheten och vänskapen mellan folken i Kina och Sovjetunionen. Länge leve den oövervinnliga Marxist-leninismen!

Vid en ceremoni i Katharinasalen i Kreml erhöll Chrusjtjov insignierna på sin värdighet som *Sovjetunionens hjälte*. Ledande företrädare för regeringar och socialistländerna hade kommit till Moskva för att dekorera jubilarerna med sina länders högsta utmärkelser. Vid eftermiddagens mottagning i S:t Georgssalen återfanns SSSR:s hela ledarskap, socialistländernas partiledare och den diplomatiska kåren. Mikojan utbringade den första skålen.

Dagen därpå satt Chrusjtjov vid sitt skrivbord upptagen av regeringschefens rutinuppgifter.

En diplomatisk fadäs

Trots sina år var Chrusjtjov outtröttlig. Mellan januari och oktober 1964 fullgjorde han i god vigör och med all entusiasm ett program med inrikes plikter och utrikes resor, som kunde han knäckt en yngre man. Fidel Castro kom på sitt andra besök, jagade med Chrusjtjov och skrev under ett avtal om sockerleveranser till SSSR, vilket var utomordentligt viktigt för Kuba. Sedan reste de till Kalinin, Kiev och andra städer i Ukraina. I Kiev mottog Chrusjtjov dåvarande franske finansministern Valéry Giscard d'Estaing.

Sent i mars reste han till Ungern, som firade minnet av landets frigörelse, reste, inspekterade och talade samt hälsade på de sovjetiska trupper som förlagts till Ungern. Åter i Moskva deltog han i en högtidlig mottagning för den algeriske presidenten Ben Bella. I början på maj avseglade han från Jalta till Alexandria. Ärendet gällde starten av Assuandammens första sektion, liksom hela anläggningen byggd av och med sovjetiska tekniker, maskiner och pengar. För sina förtjänster i det sovjet-egyptiska samarbetet erhöll han Nilordens kedja, Egyptens högsta utmärkelse. I enlighet med det diplomatiska protokollet måste SSSR turnera med något lika fint; en högst delikat uppgift.

Chrusjtjov löste problemet genom att i kodat telegram beordra Moskva att hedra såväl president Nasser som vice-presidenten marskalk Amer (och den etiopiske kejsaren Haile Selassie, som tidigare dekorerat Chrusjtjov) med titeln Sovjetunionens hjälte. Under motstånd från Centralkommitténs presidium utfärdades det nödvändiga dekretet och dekorationerna sändes express till Kairo.

Utmärkelserna var ett misstag. I den internationella diplomatins ögon hade båda egyptierna stött nazisternas krig mot Storbritannien; utmärkelserna var diplomatiskt sett en förolämpning mot de allierade. Dessutom måste det egyptiska kommunistpartiet arbeta underjordiskt och många kommunister hade fängslats och grymt torterats. I Moskva blev Chrusjtjovs misslyckade generositet ett allvarligt bakslag.

Efter att ha besökt Leningrad och tagit emot Tito inledde Chrusjtjov den 14 juni ett statsbesök i de skandinaviska länderna. Besöket var uppskjutet sedan några år på grund av dåliga relationer, vilket inte hindrade Chrusjtjov att intresserat ta del av allt han såg och särskilt framställningen av konstgödning.

I juli for han till Polen och 25-årsminnet av den polska republikens tillkomst. I augusti reste han i SSSR och diskuterade bl.a. med hetta frågan om träda eller inte träda. En av dessa tråtor

resulterade i definitivt avsked för chefen för ett utsädesinstitut i Kazakstan, Barajev, vilken retat Chrusjtjov redan två år tidigare. Emellertid möttes åtgärden av en utmanande attityd vid ett möte med en krajkombyrå. Barajev och hans arbete försvarades och Chrusjtjov förklarades missinformerad. Det var troligen den enda händelsen i sitt slag, men ändå en klar indikation på Chrusjtjovs dalande popularitet och makt.

Under en vecka i augusti var Chrusjtjov i Moskva och mottog brittiske utrikesministern Butler, FN:s generalsekreterare U Thant, den amerikanske bankmannen Nelson Rockefeller och Roy Thompson, kanadensisk tidningsägare. Sen for han till Tjeckoslovakien och 20-årsminnet av det väpnade upproret i Slovakien. Värden hette Dubček.

Jordbruksreformer vägde tungt i Chrusjtjovs sinne. Direkt efter besöket i Tjeckoslovakien föreslog han en serie specialiserade enheter för var och en av jordbrukets olika branscher. Han var övertygad om att reformen skulle revolutionera boskapsskötseln och växtodlingen. Planen gällde hela landet. Både Centralkommittén och en rad obkomsekreterare opponerade sig; de flesta kollektiv- och statsjordbruken lämpade sig inte för specialisering. Chrusjtjov viftade bort invändningarna och räknade med att Centralkommittén kunde diskutera hans be slut vid ett plenum i november; föga anade han att detta plenum aldrig skulle bli av.

En annan av hans planer var ett besök i Västtyskland i avsikt att förbättra förbindelserna mellan förbundsrepubliken och SSSR — trots motstånd från DDR:s partichef Walter Ulbricht. Av orsaker utanför hans kontroll kom varken resan eller förbättringen till stånd.

De vänskapliga förbindelserna med andra stater fick emellertid god näring. Den närmaste tiden tog Chrusjtjov emot en lång rad statsmän och företrädare för utlandet. Den andra oktober flög han till Kap Pitsunda för en månads semester.

Mikojan var också där. Tillsammans tog de emot statsmän från öst och väst och tillsammans följde de i radio tremanna-utflykten i rymden. Chrusjtjov hade direktkontakt med kontrollrummet vid rymdbasen och när nyheten kom om satellitens tredje lyckade färd runt jorden talade både han och Mikojan med rymdmännen per radiotelefon och gratulerade dem.

Medan han vilade ut i statsdatjan vid Kap Pitsunda, belåten med ännu ett lyckat sovjetiskt rymdföretag var han helt omedveten om att långt borta, i Moskva, förbereddes hans fall.

Slut genom enkel votering

Samma dag, den 12 oktober 1964, började i Kreml Centralkommitténs presidium sin session med en enda fråga på agendan: Chrusjtjovs omedelbara avlägsnande från alla hans poster. Den långa frånvaron hade gett hans politiska vedersakare alla möjligheter att planera sin kampanj. Man kan förmoda att en mera detaljerad diskussion fördes medan medlemmar av Centralkommittén gästade förstesekreteraren i Stavropol, F. Kulakov, för några dagars jakt och fiske vid Manytjsjöarna i söder. Detta hände redan i september. När Chrusjtjov lämnade Moskva för sin egen semester vid Svarta havet fortsatte förberedelserna för hans avsked i Moskva. De främsta initiativtagarna, Suslov och Sjelepin, kunde knappast handla utan stöd av Leonid Brezjnev, då andresekreterare i Centralkommittén, och Malinovskij, försvarsministern. Förslaget att avsätta Chrusjtjov fick utan vidare majoritet både i Centralkommittén och presidiet.

På morgonen den 13 oktober tog Chrusjtjov emot den franske utrikesministern Gaston Palewski. I Frankrike pågick förberedelser för presidentvalet och alla frågade sig om de Gaulle skulle kandidera för en andra period. Chrusjtjov frågade Palewski, som gav ett svävande svar, men avbröts av sin värd, som förklarade att de Gaulle måste ställa upp: ”En verklig statsman slåss alltid ända till slutet för att behålla makten.” Chrusjtjov stod i beredskap att inbjuda Palewski till middag när han kallades till telefonen. Brezjnev ringde från Moskva och berättade att Centralkommittén just beslutat att diskutera Chrusjtjovs

memorandum om jordbrukets omorganisering. Chrusjtjov vägrade att avbryta semester. ”Saken är inte så brådskande”, sade han. ”Dessutom har jag semester och behöver koppla av.” Breznev insisterade. Han förklarade att om Chrusjtjov inte återkom till Moskva skulle frågan lösas i hans frånvaro. ”Då gör jag väl det då”, sade den irriterade regeringschefen. ”Skicka ett plan att hämta mig.”

Mikojan följde med till Moskva. För sista gången förde general Tsybin det flygplan, i vilket han och hans premiärminister flugit tusentals kilometer. Vid flygplatsen i Moskva möttes Chrusjtjov endast av KGB:s ordförande Semitjastnyj. Sovjetunionens ledare hade fullt klart för sig att den fråga som presidiet skulle debattera saknade samband med jordbruksadministrationens struktur.

Vid Centralkommitténs sammanträde var 22 personer närvarande; utöver ordinare och kandiderande medlemmar även utrikesminister Gromyko och Malinovskij samt några obkom-sekreterare. Varken Suslov eller Breznev ledde mötet, som ofta sagts i utländsk press, utan Chrusjtjov själv.

Diskussionen var rakt på sak, stundom hätsk. Chrusjtjov förnekade kategoriskt alla anklagelser, som riktades mot honom, och levererade själv beskyllningar mot några av de närvarande. Den ende som tog hans parti var Mikojan. Han menade att Chrusjtjov representerade ett kapital, som partiet inte hade rätt att förspilla utan omsorgsfullt övervägande. Ingen höll med honom. Trots det uppenbart meningslösa i fortsatt motstånd vägrade Chrusjtjov att avgå frivilligt. På grund av den sena timmen bröts sammanträdet; man skulle träffas igen morgonen därpå. På natten ringde Chrusjtjov till Mikojan, som heller inte kunde sova. ”Vill de inte ha mig så får det bli så”, sade han. ”Jag vill inte stå i vägen för dem längre”.

Mötet nästa dag blev mycket kort — tillräckligt bara för att välja Breznev till Centralkommitténs förste sekreterare och Kosygin till Ministerrådets ordförande.

Enligt Michel Tatu hade den franske socialistledaren Guy Mollet frågat Chrusjtjov vem som kunde tänkas efterträda honom när de träffats ganska precis ett år tidigare. Chrusjtjov nämnde tre namn: Breznev som han prisade, sedan Kosygin vars kompetens han kommenterade och slutligen Podgornyj.

Gissningen var perfekt.

På eftermiddagen den 14 oktober öppnades Centralkommitténs plenum i Kreml. Medlemmarna var sammankallade från unionens alla hörn. Sammanträdet öppnades av Breznev med Mikojan som ordförande. Även Chrusjtjov var närvarande, men yttrade inte ett ord under hela sammanträdet. Suslov föredrog rapporten, som tog en timme. Den gjorde inget försök att värdera Chrusjtjovs handlingar under hans elva år vid makten, vägrade inga triumfer mot bakslag, drog inga slutsatser, belyste varken anledningar till hans misstag eller värdet av hans framgångar. Det var en ytlig uppräkningslista av Chrusjtjovs brister utan distinktion mellan allvarliga villfarelser och obetydliga förseelser. Inalles anklagades Chrusjtjov på 15 punkter.

1 Hans verksamhet som ledare av partiet och regeringen hade varit fylld av grava misstag. Han hade tagit improviserade och förhastade beslut, som skapat godtycke och osäkerhet inom administrativa och hierarkiska organ. Han hade samlat all makt i sina egna händer och missbrukat den. Han hade själv tagit all ära av gjorda framsteg och undergrävt presidiets auktoritet genom att ignorera medlemmarnas synpunkter. Han hade behandlat dem med ringaktning och läxat upp dem, liksom alla andra.

I sina grunddrag var kritiken befogad. Chrusjtjov hade koncentrerat makten till sig själv 5-6 år tidigare och var redan då långt ifrån främmande för impulsiva beslut. Han hade mött ringa motstånd och efter juni 1957 behövde han inte räkna med någon opposition över huvud taget.

2 Pressen publicerade efter hand mer och mer om Chrusjtjov och hans prisade förtjänster. 1964 hade rikstidningarna infört hans porträtt 140 gånger på 9 månader. Inte ens Stalins bild hade

förekommit mer än 10-15 gånger per år. Chrusjtjov hade omgivit sig själv med släktingar och journalister, vars råd tydligen vägt tyngre än presidiemedlemmarnas. Han hade litat till smickret i massmedia för att stärka sitt självförtroende.

Detta var ingalunda en riktig beskrivning av Chrusjtjovs relationer till pressen. Bilder på Stalin hade förekommit mycket tätare än 10-15 gånger årligen och dessutom hade Chrusjtjov rest över hela unionen och gjort närmare 40 utlandsresor under sin tid vid makten. Naturligtvis hade tidningarna följt honom med intresse. Stalin lämnade aldrig landet och besökte heller inte fabriker och kolchoser efter 20-talets slut.

Suslov överdrev också i hög grad den roll Chrusjtjovs familj spelat; han hade särskilt nämnt sonen Sergej och dottern Rada. Familjen hade inte haft något som helst inflytande vad statens affärer beträffar. Sant är att smickret var ett av pressens och etermediernas hallmärken på samma sätt som i Centralkommitténs ideologiska avdelning och agitprop. Även bland Centralkommitténs medlemmar fanns smickrarna.

3 Centralkommittén hade också beslutat att avlägsna Chrusjtjovs svärson Adzjubej från uppdraget som *Isvestijas* chefredaktör; han betecknades som inställsam, inkompetent och oansvarig. Han hade påtagit sig den självvalda rollen som skuggminister för utrikesärenden och blandat sig i diplomatiska spörsmål på hög nivå. Till ambassadörernas förtvivlan. Bl.a. hade han talat ringaktande om Walter Ulbricht vid ett besök i Västtyskland, vilket krävt en god portion takt för att blidka DDR.

Adzjubej var i viss mån ansvarig. Han var en duktig journalist och under hans ledning blev både *Komsomolskaja Pravda* och senare *Isvestija* allmänt erkända som de bästa och mest intressanta tidningarna. Det fanns ingenting klandervärt i att Chrusjtjov anlitade honom som mellanhand vid politiska och diplomatiska sonderingar i omvärlden. Emellertid drack han tappert och kan mycket väl ha varit indiskret i några fall. Trots sin höga ställning — medlem av Centralkommittén sedan den tjugonde partikongressen — säger trovärdiga källor att han regelbundet blandade ihop politik och nöjen. De två brukar inte gå bra ihop.

4 Uppdelningen av *obkom* i två parallella organisationer förorsakade en massa oreda och ledde till uppkomsten av tvillingpartier, ett arbetarparti och ett bondeparti.

Chrusjtjovs initiativ hade onekligen varit olyckligt, men Suslov borde i ärlighetens namn påpekat att förslaget rekommenderades och antogs av Centralkommittén vid ett plenum liknande det pågående.

5 Chrusjtjov hade föreslagit politiska produktionscentraler, specialiserade för olika branscher, istället för jordbrukets administrativa organ. Förslaget lades ned av Centralkommittén, som betraktade det utförbart.

På denna punkt i anklagelseakten fanns inget försvar.

6 Ex-ledaren hade betraktat sig själv som specialist på alla områden — jordbruk, diplomati, vetenskap, konst — och satte sig på alla som korsade hans väg. I DDR hade han talat om för bönderna hur de skulle bruka sin jord och uppträtt som om han var hemma i någon av de egna republikerna. Vidare satte han sitt eget namn under handlingar som upprättats av Centralkommittén, som om förtjänsten av alla visa beslut var hans.

Den första satsen var riktig. Chrusjtjov var inte särskilt blygsam. Vid ett tillfälle hade han instruerat den amerikanske majsexperterna Roswell Garst i bästa sättet att så majs.

Den andra punkten var ovärdig advokatyr. Det är vanligt att officiella skrivelser undertecknas av den högste ansvarige.

7 Chrusjtjov hade ställt omöjliga krav på presidiets medlemmar, bl.a. gett dem 45 minuter på sig att skriftligen yttra sig över hans memoranda. Resultatet blev att konsultationerna reducerades till formaliteter och presidiets sammanträden till tomma gester.

Det låg viss sanning i detta. Chrusjtjov hade ibland begärt det omöjliga, men exempelvis vid

internationella kriser (Kuba-krisen hade speciellt apostroferats) fanns inget utrymme för tidsödande debatt. Hade presidiet reducerats till en formalitet delade medlemmarna ansvaret. Opposition mot Chrusjtjov skulle aldrig ha inneburit samma risker som motstånd mot Stalin. Det enda som kunde befaras — och detta i alldeles speciella fall — var förlust av positionen i partiet.

8 Under Chrusjtjov hade industriförvaltningen blivit så komplicerad genom statskommittéer, sovnarchozer och högsta ekonomiska rådet att administrationen blivit helt ineffektiv och industrin med den.

Suslov hade rätt — men alla Chrusjtjovs administrativa reformer hade välsignats av Centralkommitténs medlemmar.

9 Chrusjtjovs prispolitik hade underminerat arbetarnas välfärd. Prishöjningar på kött, jordbruksprodukter och vissa manufakturvaror hade påverkat levnadsstandarden. Hans teorier om kreatursskötsel hade resulterat i att oräkneliga djur slaktats och tillgången på kött i marknaden steg för steg minskat.

Återigen riktigt anmärkt. Å andra sidan hade priserna stigit gradvis de sista tio—femton åren — och det hade också löner och andra inkomster gjort. Beträffande Chrusjtjovs misslyckade idéer om animalproduktion skall observeras att de alltid luftats i presidiet och Centralkommittén utan opposition.

10 Regeringschefens intervjuer hade varit vårdslösa. Vid ett tillfälle hade han förklarat för japanska parlamentsledamöter att kazaker fanns inte bara i Kazakstan utan också i Sinkiang och om en eventuell folkomröstning visade att de föredrog SSSR framför Kina, så skulle Sovjet annektera territoriet. Vid ett annat tillfälle hade han kallat Mao ”en gammal galosch”. Mao Tse-tung hade inte känt sig särskilt hedrad. Även hotelserna mot Albanien beskrevs som mer än taktlösa.

Centralkommitténs medlemmar hade länge känt till att både vid privat konversation och i offentliga tal förde Chrusjtjov ett språk, som rimmade illa med hans ställning som statsöverhuvud. I sina samtal med västliga journalister yttrade han sig så öppet att en praxis utbildades; redigerade och auktoriserade kopior av hans intervjuer publicerades samtidigt i den västliga och sovjetiska pressen. Uppenbarligen föll hans uttalande om Sinkiangkazakerna genom nätet, men hur fick Mao reda på att han var en gammal galosch? Det är känt att Mao vid ett eller ett par sammanträden med det kinesiska kommunistpartiet beskrivit Chrusjtjov med samma uppriktighet, men synpunkterna passade vid den tidpunkten inte den sovjetiska pressen.

11 Inte heller Sovjetunionens vänner undgick Chrusjtjovs klander. Vid en middag efter ett Komikonmöte kastade han ur sig att bulgarerna alltid varit parasiter. Den bulgariske regeringschefen Sjiykov föredrog att iakttä en diplomatisk tystnad.

”Diplomati” född av fruktan hade alltid eggat Chrusjtjov. Sjiykov skulle ha lämnat bordet omedelbart för att demonstrera att han tagit illa vid sig. Chrusjtjovs ohövlighet var oursäktlig. Vid ett statsbesök i England drack han te hos drottning Elisabeth. När det var gjort tog han teskeden och fiskade upp citronskivan som han åt upp. Även drottningen åt taktfullt upp sin citronklyfta ...

12 Även i sin attityd till utländska handelspartners hade Chrusjtjov varit överlägsen och lynnig. Polen, Rumänien och Finland hade i synnerhet fått känna på hans nyckfullhet. I Polen byggde en flygplansfabrik sovjetiska AN-2. Sovjet hade utlovat att köpa 500 sådana plan. Plötsligt återtog Chrusjtjov denna order; planen kunde byggas billigare i Sovjet! Det var ett svek som prövade Polens tillit — och de 15.000 som arbetade i fabriken. Rumäniens lojalitet testades när Sovjet bestämde att deras olja skulle gå genom en pipeline kallad Drusjba (vänskap) vid en tidpunkt då landet behövde sälja sin olja för hårdvaluta. Från Finland hade Sovjet beställt prefabricerade småstugor, en order som krävde en specialbyggd fabrik. På Chrusjtjovs order annullerades beställningen, fabriken stod utan arbete. Som en följd av detta vägrade Finland att investera i varvsindustrin när Sovjet senare ville placera en order vid finska varv. Dessutom, hette det, hade

Chrusjtjov fullständigt struntat i sin handelsminister och under alla sina år vid makten hade han varken tagit emot honom eller talat med honom i telefon.

Chrusjtjov kan mycket väl ha misskött SSSR:s handelsförbindelser med andra länder, både socialistiska och kapitalistiska. Utan detaljerad kännedom om hans motiv och prioriteringar är det omöjligt att döma. Visst är det märkligt att han och handelsminister Patolitjev aldrig träffades, men det betyder knappast att regeringschefen bortsåg från utrikeshandelns problem. Tvärtom hade han alltid en av Patolitjavs närmaste män med på utlandsresorna. Möjligen föredrog den senare att inte besvara chefen med frågor som kunde lösas på lägre nivå. Dessutom hade Mikojan som biträdande ordförande i Ministerrådet övergripande ansvar för handeln, inrikes såväl som utrikes. Chrusjtjov hyste förtroende för honom och hade ingen önskan att ingripa i frågor som tillhörde Mikojans kompetens.

13 Frågan om Timirjasevs jordbruksakademi: När han förstod att det inom akademien fanns vetenskapsmän som inte delade hans idéer om jordbrukspolitik, beslöt han att flytta den hundraåriga institutionen från Moskva till någon ödslig plats inne i landet. (De ödslar bort sin tid genom att odla på asfalt, sa han som försvar för sitt beslut.) Kollegerna i presidiet ogillade beslutet. Genom att bilda kommissioner av varierande slag räknade de med att fördröja exilen. När Chrusjtjov upptäckte att akademien fortfarande fanns i Moskva gav han order om att den inte fick ta emot flera nya studenter. Efterhand som studentkåren minskade blev lärarna arbetslösa och måste lämna akademien.

Chrusjtjov var anklagad och skyldig. Beslutet att straffa akademien var ett klart utslag av tyranni.

14 Chrusjtjov hade startat en helt oförsvarbar kampanj mot växelbruk med träda och kollektivfarmarnas små privata jordlotter, som kämpade en hopplös kamp mot ogräset, som växte obehindrat på konfiskerade, men obrukade marker. Han försvarade Lysenkos nonsens trots protester från prominenta vetenskapsmän och hade föreslagit den sovjetiska vetenskapsakademien att bereda plats för två av Lysenkos vänner. Sacharov motsatte sig detta, varpå Lysenko skvallrade för Chrusjtjov. Denne deklarerade att om akademien tänkte syssla med politik skulle han upplösa den. Att Kosygin intresserade sig för spannmålsodlingen i Kazakstan betraktades av Chrusjtjov som intrång på hans eget monopol.

Även dessa kritiska anmärkningar är fullt befogade. Chrusjtjovs åtgärder gick tvärt emot Centralkommitténs beslut från 1953 och 1954. Den privata djuruppfödningen och privatodlingarna sjönk till en nivå, som påverkade tillgången på marknaden och höjde priserna, vilket inte kunde kompenseras av den offentligt styrda produktionen. Och Chrusjtjovs ovillkorliga stöd åt Lysenkos märkliga teorier hade med rätta påverkat hans rykte.

15 I sina utfästelser till andra nationer och sina förbindelser med främmande länder generellt sett hade Chrusjtjov varit urskillningslös och oförsvarligt generös. Han hade tilldelat Nasser och Amer hedersbetygelser, som var helt malplacerade. Han hade lovat Irak att hjälpa till med en 600 km lång järnväg, vilket var precis så mycket som SSSR vid den tidpunkten hade möjlighet att bygga åt sig själv. Han hade beordrat sovjetiska tekniker att bygga ett stadion åt Indonesien, ett utomordentligt fattigt land. Han hade tagit hela sin familj med sig på Skandinavienresan och förklarat för pressen att det var en familjeutflykt.

Självfallet var ordensutmärkelserna till den egyptiske presidenten Nasser och hans vicepresident synnerligen olämpliga och politiskt löjeväckande. Det var också sant att Chrusjtjov ofta uppträdde extravagant i fråga om ekonomiskt stöd till vissa nationer. (I ärlighetens namn hade han erbjudit president Sukarno pengar till för Indonesien betydligt värdefullare projekt än en sportanläggning, men ett stadion var vad Sukarno ville ha, förmodligen mera av politiska skäl än idrottsliga.) Vad Skandinavien beträffar hade Chrusjtjov tagit med sig sex familjemedlemmar, inte tolv som Suslov påstod. Men han hade handlat fel eftersom värdnationen svarar för kostnaderna vid statsbesök — han hade missbrukat gästfriheten.

Bortsett från några småsaker var detta innehållet i Suslovs anklagelseakt. Han slutade med frågan: ”Skulle vi ha kallat Chrusjtjov till ordningen tidigare?” Han hade dock varnats upprepade gånger, men kollegerna hade bara mötts av snäva och högdragna bakläxor. Det var svårare att bekämpa en levande kult än en död sådan, ansåg Suslov. Medan Stalin mött kritiken med fysiska medel ifrågasatte Chrusjtjov sina opponenter moraliska halt. Hans avlägsnande vore ett tecken på styrka och skulle tjäna som en läxa för framtiden.

Chrusjtjov må ha suttit tyst under hela proceduren, hans tidigare kolleger gjorde det inte. Suslov hade upprepade gånger avbrutits av fientliga utrop mot Chrusjtjov. Suslov sammanfattade: ”Av kommentarerna att döma är det tydligt att detta plenum bifaller presidiets beslut beträffande Chrusjtjov, någon debatt behövs inte.” Formuleringen ”att N.S. Chrusjtjov entledigas från sina plikter på grund av hög ålder och ohälsa” antogs enhälligt. Centralkommittén antog också en annan viktig resolution enligt vilken uppdraget som Centralkommitténs förste sekreterare och ordförandeskapet i Ministerrådet aldrig mer skulle tilldelas en och samma person.

Nyvalde förstesekreteraren Leonid Brezjnev underströk i ett kort anförande att ingen anledning till fortsatta beskyllningar eller motbeskyllningar fanns. Han rekommenderade att inga detaljerade diskussioner om Chrusjtjovs avsked skulle få förekomma vid partimötena och i sammanhang där icke-medlemmar deltog skulle kommentarerna inskränkas till det som meddelats i den officiella pressen. Han manade Centralkommittén att motstå försök till förhastade åtgärder — illa övervägda aktioner kunde endast skapa förvirring. Nödvändiga beslut skulle fattas gradvis. Ett första steg gällde återställande av partiorganen på *oblastnivå*, ett andra steg strukturell omställning av landets ekonomi. Tillgången på livsmedel skulle öka, underlättad av 1964 års goda skörd, prissystemet skulle reformeras och levnadsstandarden höjas. Jordbruket på de s.k. jungfrumarkerna, Chrusjtjovs nyodlingar, skulle reduceras.

På sitt sätt var Centralkommitténs snabba behandling av Chrusjtjovs avsked från makten hans bästa timme. Så skrev en västlig korrespondent: ”Tio år tidigare skulle ingen kunnat drömma om att Stalins efterträdare skulle avlägsnas så lugnt och så enkelt som genom en votering.”

Själv återvände Chrusjtjov till sitt hem på kvällen, kastade sin portfölj i ett hörn och konstaterade: ”Jaha, så var det med det! Nu är man pensionär. Kanske var detta det viktigaste jag gjort — att de kunde bli av med mig genom en enkel votering. Stalin skulle ha arresterat dem allesammans.”

Epilog

Pensionären Nikita Sergejevitj

Under de första veckorna som pensionär var Chrusjtjov närmast chockad. Trots sin ålder var han fortfarande oerhört energisk och ägde en hälsa av järn. Under de senaste elva åren hade han drivit sig själv hårdare än någonsin tidigare. Hans arbetsdag hade som regel utsträckts till femton timmar. Han hade besökt alla viktigare länder i världen och varenda bit av Sovjetunionen. Han hade satsat sig själv i regerandets minsta detalj. Plötsligt, liksom ryttaren som kastas av hästen, var han avsatt av män som alldeles nyss var hans lojala och beskedliga underställda. Han var bestört och gjorde inga försök att dölja sina känslor. Han kunde sitta i sin fåtölj, orörlig och med tåra-de ögon. Rektorn vid den skola där en av hans sonsöner var elev frågade pojken av ren nyfikenhet: ”Vad gör Nikita Sergejevitj nu för tiden?” Pojken svarade: ”Farfar gråter.”

Men Chrusjtjov var alltför rörlig för att förbli onyttig någon längre tid. Han började läsa tidningar och tidskrifter igen och noterade de förändringar, som följde på hans avsked. Många av hans reformer försvann och ersattes av gamla former, men han gjorde inga kommentarer inför någon, inte ens i familjen eller bland nära vänner. Partiet hade fortfarande hans lojalitet.

I månader besöktes han endast av släkten. I Sovjetunionen hade nyheten om hans fall mottagits med påfallande lugn. På sina håll med påtaglig lättnad. I väst och bland utländska kommunistpartier kvarstod hans popularitet. Åtskilliga besökande statsmän och kommunistledare uttryckte sin önskan att träffa honom, men det officiella svaret var regelmässigt att Chrusjtjov var sjuk och fick inte störas.

Självfallet kunde detta inte pågå hur länge som helst, förr eller senare måste hans status fastställas. Flera förslag gjordes, men Chrusjtjov vägrade att träffa medlemmar av Politbyrå för att diskutera frågan. Tidigt 1965 blev han tillsagd att lämna den datja, som han och familjen bebodde — den hade tidigare tillhört Molotovs familj, ett stort men illa möblerat hus. Istället erbjöds han ett rätt mycket mindre hus i närheten av Petrovo-Dalnee. För Chrusjtjov hade huset en betydande fördel, det var förenat med en liten jordplätt.

Byn där han nu bodde var omgärdad av ett högt stängsel. Ingångarna passades av äldre vakter i regel, men det var oftast en lätt sak att gå förbi dem. Men framför ingången till Chrusjtjovs hus restes en barriär och en liten MVD-KGB-trupp bevakade exledaren dag och natt. Även om de följde honom på hans promenader ingrep de aldrig i familjens aktiviteter och deras närvaro var generellt sett helt diskret.

Chrusjtjovs pension var 400 rubel i månaden, vilket var litet med tanke på den position han haft helt nyligen. Han avstod från den sjukvård han hade rätt till i Kremles sjukhus och tog inte emot speciella favörer. En gammal bil ställdes till hans förfogande; av någon anledning bar den en privat nummerplåt. Han tilldelades också en våning i Moskva, men tyckte inte om den och använde den sällan, trots att han reste till Moskva då och då.

Ibland strövade han med hustrun Nina omkring i city, stundom gick de på konsert eller teater. Vid ett tillfälle, när han sett Sjatrovs skådespel Bolsjeviker på Sovremennikteatern bad han att få träffa teaterchefen Jefremov. De träffades på Jefremovs kontor. Chrusjtjov gjorde bara en kritisk anmärkning. Mötet med Folkkommisariernas råd i en scen ansåg han orealistiskt; några av nyckelfigurerna saknades, sådana som Kamenev och Bucharin. ”Vi ville rehabilitera dem”, sa Chrusjtjov, ”men Thoréz hindrade det”.

När han nu hade gott om tid läste Chrusjtjov en hel del. Han hade samlat ett stort bibliotek eftersom han fått en kopia av varje bok som kom ut i Sovjetunionen under tiden vid makten. Bland annat läste han Solsjenitsyns *Den första cirkeln* som han hade i manuskriptkopia. Han tyckte inte om den och sade att han aldrig skulle ha tillåtit att den publicerades. Trots att han blivit mera tolerant drog han en linje vid varje form av politisk eller kulturell pluralism. Ändå ångrade han inte sin andel i utgivningen av *En dag i Ivan Denisovitjs liv*. ”Jag är kanske lite konstig”, funderade han, ”kanske är de flesta av oss konstiga. Men det var något främmande över Tvardovskij. Han sa mig mer än en gång att romanen var ett stort litterärt verk och att Solsjenitsyn var en stor författare”. Chrusjtjov talade ofta om Tvardovskij och alltid med stor respekt. Han gick igenom varenda upplaga av *Novij Mir* och läste allt av Abramov, Tendryakov; Ajmatov och Mosjaev. Han tyckte mycket om Tvardovskijs poesi, men inte Pasternaks, som han varken kunde förstå eller acceptera, trots att han ångrade den omänskliga kampanjen mot författaren 1959 och 1960. Han fann de många memoarer, som nu publicerades, värda uppmärksamhet. Nästan varenda en som haft en hög post i regeringen eller Sovjetarmén — och många som fortfarande var i tjänst — skrev ner sina minnen. Några prisade han, andra fick kritik. Han blev betryckt av marskalk Zjukovs memoarer, som kom ut 1969. Trots att de träffats regelbundet både före och efter kriget nämnde Zjukov inte ett ord om deras sammanträffande på Stalingradfronten, vid Kurskbågen eller om Chrusjtjovs insatser vid Kievs befrielse. Hans namn förekom bara två gånger; Zjukov erinrade sig att han en gång ”pliktskyldigast presenterat sig för sekreteraren i Ukrainas centralkommitté”, vars attityd han funnit välvillig och att han hälsat på hos Chrusjtjov strax efter Kievs befrielse ”i visshet om att alltid vara säker på gästfritt välkomnande”. Andra memoarskrivare var lika

diskreta, trots att de inte hade något emot att berätta om sina möten och samtal med Stalin.

Chrusjtjov blev alltmer övertygad om att han borde sätta sina egna minnen på pränt till eftervärldens båtnad. Emellertid avskydde han att skriva, han hade ju alltid dikterat. Centralkommittén avslog hans begäran om skrivhjälp, vadan han började diktera sina memoarer på bandspelare. Det blev mest utkast, osammanhängande noteringar och halvfärdiga tankar. Hans avsikt var att få dem nedskrivna och utgivna — ett ambitiöst företag, som sysselsatte honom många timmar.

Till familjens förvåning började han också lyssna på utländska radiosändningar på ryska, Voice of America, BBC:s World Service och Deutsche Welle. Han tyckte att de var synnerligen informerade om händelser i Sovjetunionen och roade sig med att diskutera dem med familjen. Han rasade över tanken på att rehabilitera Stalin i slutet på 60-talet och ogillade rättegångarna mot Sinjavskij och Daniel. Han sympatiserade med oliktankande, talade varmt om Sacharov, beklagade att Lysenkoaffären vållat en spricka mellan dem 1964. Han mottog nyheten om Lysenkos avslöjande mycket kallt, gjorde heller inget försök att försvara dennes absurda teorier. När Stalins dotter, Svetlana Allilujeva flög till väst grep det honom djupt. Han kände henne sen länge och det hade betytt en hel del för honom att hon i motsats till brodern Vasiljev offentligt understött besluten vid tjugonde och tjuogoandra partikongresserna. ”Hon kan inte ha flytt från SSSR”, sade han. ”Ni vet inte så trogen hon var kommunismen. Detta måste vara lögn.” Men en sändning i Voice of America bekräftade nyheten och lång tid efteråt orkade han inte höra hennes namn nämnas.

Warszawa-paktens inmarsch i Tjeckoslovakien 1968 förskräckte Chrusjtjov. ”Det kunde ha gjorts på ett annat sätt, de har gjort ett fruktansvärt misstag”, var hans kommentar. I Ungern 1956 var situationen en helt annan. Ungern hade varit Sovjets fiende under kriget och sovjetiska trupper hade stationerats där. ”Dessutom började en kontrarevolution i syfte att ta makten i Ungern, man hade börjat döda kommunister. I Tjeckoslovakien hade kommunisterna ett säkert grepp om makten.” Chrusjtjov talade ofta väl om Janos Kadar, förstesekreteraren i Ungerns kommunistparti, vars nominering han godkände. Bekymrad följde han kulturrevolutionen i Kina och de många sino-sovjetiska incidenterna vid den gemensamma gränsen.

Trots allt var Chrusjtjovs liv långtifrån stugsittarens. Han var entusiastisk fotograf och blev ganska duktig, men hans motiv inskränkte sig ju med nödvändighet till de närmaste omgivningarna — fälten, träden, blommorna och fåglarna i Petrovo-Dalnee. Och han förblev fäst vid sin trädgård och sina orkidéer. Från tidig vår till sen höst var han sysselsatt på sin lilla jordbit. Han skrev efter fröer och plantor, särskilt sådant som hörde hemma i södern — och naturligtvis sysslade han med majs. Tomaterna var hans stolthet. 1967 drog han upp 200 olika plantor. Han brukade gå upp klockan fyra på morgonen för att vattna dem. Tråkigt nog tog en hård och oväntad frost de flesta; den gamle mannen tog katastrofen mycket hårt.

Hans nästa entusiastiskt genomförda experiment gällde odling i näringsvätska. Han skaffade några lämpliga rör som han böjde till och borrade hål i, trots ”sin ålder och dåliga hälsa”, fyllde rören med omsorgsfullt sammansatt näringsvätska och planterade sticklingar som han dragit upp från frö. Framgången var begränsad, men tillräcklig för att övertyga honom om att detta var framtidens agrikultur — ända tills han upptäckte att metoden var allt annat än ekonomisk.

Chrusjtjovs jordbruksintresse gick långt utöver den frukt och de grönsaker han själv odlade i sin trädgård. I närheten av datjan låg några åkrar tillhöriga lokala stats- och kollektivjordbruk. När han strövade förbi en dag såg han att fälten låg obrukade och bad att få träffa brigadledarna, som kom omgående. Chrusjtjov klandrade dem i ganska hårda ordalag för att de skötte sin mark så dåligt, vilket överraskade dem så att de tappade målföret, tills ordföranden, tydligen stucken av Chrusjtjovs träffande ord, talade om för honom att han inte

längre var statschef och att han skulle sköta sina egna affärer.

Chrusjtjov blev mycket upprörd över den otrevliga händelsen och höll sig undan rätt lång tid, trots att han egentligen hade goda förbindelser med grannarna och lokala jordbrukare. Han kunde sitta i timtal och prata med folk nere vid flodstranden på samma sätt som han roades av småprat med vakten och patienterna i ett närliggande vilohem. Dessa drog sig ingalunda för att komma med utmanande frågor om händelser i det förflutna. Några främmande jordbruksarbetare på visit i byn gick bort till Chrusjtjovs ”staket” när de fick veta att han bodde där. En av dem frågade: ”Behandlar de er illa här Nikita Sergejevitj?” Chrusjtjov reste sig upp och log. ”Ånej, nej, nej!”

Men egentligen var han fortfarande föremål för officiellt intresse. 1967 hade han sin första sammandrabbning med Centralkommittén efter pensioneringen. En kortfilm om Chrusjtjovs tillvaro som pensionär hade visats i fransk TV, av allt att döma gjord av en reporter, som blivit insläppt i datjan av en av Chrusjtjovs släktingar. Filmen misshagade Centralkommittén, som beordrade Chrusjtjov att rapportera till Kirilenko, som i sista hand hade Chrusjtjov att tacka för sin upphöjelse till Centralkommitténs presidium. Vid samtalet fräste Kirilenko till: ”Ni lever fortfarande alltför väl.” Chrusjtjov replikerade: ”Ja ja, ni kan ta ifrån mig min datja och min pension och jag skall vandra genom detta land med min utsträckta hand och folk kommer att ge mig allt jag behöver. Men om ni vore utblottad skulle ni inte få någonting av någon människa.”

Detta var inget uttryck för arrogans. Chrusjtjov hade med åren blivit mer kritisk mot sig själv och de beslut han fattat under maktens dagar. Han hade ingen tanke på att återkräva sin forna status. I själva verket saknade han allt mindre den makt han utövat, även om han verkligen ångrade en del aktioner och var böjd för att erkänna ett antal misstag. Han led av samvetsförebåelser för att han åsidosatt frågan om partimedlemmars rehabilitering och medgav att han borde ha ogiltigförklarat domarna från skenrättegångarna 1936-1938 istället för att fylla arkiven med de detaljerade beslut Centralkommitténs rättsliga instanser fattat.

Han ångrade också bittert den stormiga ideologiska kampanjen 1962-1963, för vilken han var benägen att klandra Iljitjev. ”Han borde ha ställts inför Politbyrå”, sade Chrusjtjov. Å andra sidan hade han alltid harmats över anklagelserna för antisemitism. Han menade att det var andra, som tränats under Stalin, som skadat hans rykte. Under sina år vid makten hade han allvarligt försökt gottgöra de grymmaste av Stalins brott mot judarna. I anslutning till några av de omstridda frågor som föranlett ogynnsamma kommentarer stod han fast: ”En kommunist skall handla på ett bestämt sätt och han dör som kommunist.”

Hans ståndaktighet kostade honom makten till slut, men det fanns människor, som inte betraktade envisheten som motbjudande. Bland besökarna i hans datja fanns konstnärer (bland dem en del som han ärekränkt i Manège) och författare. Moskvaintelligentian höll sporadisk kontakt med honom. Han blev djupt rörd när Nejsvestnyj som gåva skickade honom Dostojevskijs Brott och straff med originalillustrationer och han njöt av Jevtusjenkos och Sjatrovs visiter. En händelse roade honom alldeles särskilt. Det var när han fyllde 75 år, vilket noterades i ledande utländsk press. Telegram anlände från framstående statsmän världen över, lyckönskningar från både general de Gaulle och Elisabeth II. Som vanligt kom en vänlig hälsning från Janos Kadar i Ungern. Vad Chrusjtjov inte kunnat tänka sig var ett telefonsamtal från Len Karpinsky, son till V. Karpinsky, som varit Lenins vän och en framstående parti-medlem. Len Karpinsky var händelsevis på *Izvestijas* redaktion och pratade med några kolleger, som började erinra sig den tid då Chrusjtjov ägde hela makten. På Karpinskys förslag ringde de upp Chrusjtjov för att gratulera honom. Karpinsky presenterade sig själv och fortsatte:

Vi är utbildade av den tjugonde och tjuogoandra partikongressen och vi skall alltid värdesätta den roll ni spelade vid avslöjandet av Stalin och vid upprättelsen av hans offer. Jag är säker på

att det är detta som till slut skall bestämma betydelsen av vår era och av er del i den. Alla vi som är samlade här önskar er god hälsa och många gratulationer på födelsedagen.

Ett säreget epitafium

Sommaren 1970 hade Chrusjtjov sin första hjärtattack. Han låg flera veckor på sjukhus och återfick aldrig sin forna robusta hälsa. Konvalescensen underlättades inte av den oväntade publiceringen av hans memoarer i västvärlden på hösten samma år.

Det har aldrig klarlagts hur man i väst kom över Chrusjtjovs inspelade anteckningar, från vilka den första memoarboken skrevs ut. Den blev en sensation i väst, överraskade och oroade Politbyrån och förbluffade Chrusjtjov själv. Sovjetpressen betecknade boken som en förfalskning, varvid Chrusjtjovs namn förekom i tidningarna för första gången sen 1964 — och den förmente memoarförfattaren själv kallades till Arvid Pelsje som var ordförande i partiets kontrollkommission och medlem av Politbyrån. Samtalet slutade med att Chrusjtjov skrev under en kort förklaring om att han inte lämnat sina memoarer till något förlag, vare sig i öst eller väst och fördömde en icke auktoriserad utgåva. Förklaringen publicerades dagen efter i pressen.

Ögonvittnen berättade att Chrusjtjov lämnat Pelsjes kontor med handen på bröstet. Hans krafter var i avtagande. Varma sommandagar kom och gick, men han arbetade allt mindre i trädgården. Ibland satt han närmast orörlig i sin länstol timme efter timme. I början på september hälsade han på sin dotter Rada och svärsonen Adzjubej, vars datja låg nära staden Svesdnyj. Åtföljd av deras trädgårdsmästare (och sina vaktare) gjorde han en promenad i den närliggande skogen för att titta efter champinjoner, men blev plötsligt trött. Han bad trädgårdsmästaren att hämta en vilstol från datjan så att han kunde vila där ute i skogen. Där blev han sittande en lång stund tyst och stilla till dess han orkade gå tillbaka till datjan för att åka hem till Petrovo-Dalnee. Hemkommen begärde hans läkare att han omedelbart skulle tas in på sjukhus. På eftermiddagen nästa dag, den 11 september 1971 dog Nikita Sergejevitj Chrusjtjov.

Vid ett tillfälle medan han ännu var vid makten rapporterade utländska tidningar att han avlidit. Han tog godmodigt på saken och förklarade på en presskonferens att ”när jag dör skall jag själv informera alla utländska korrespondenter”. När detta inträffade var familjen tillsagd att inte berätta det för någon, inte ens för nära vänner. Utlandskorrespondenterna fick nyheten genom Victor Louis, som var känd för att vara invigd i konfidentiella statsaffärer. Sovjetfolket fick ingenting veta förrän tidigt på morgonen den 13 september då *Pravda* i en kort notis meddelade att ”förrre förste sekreteraren i Sovjetunionens kommunistiska centralkommitté, personlige pensionären N.S. Chrusjtjov ” avlidit. Ingen dödsruna förekom, ingen information om tid och plats för begravningen.

Nyheten spreds emellertid. Sedan tidigt på morgonen den 13 september hade människor samlats vid ingången till Novodevitjjs kyrkogård, mest äldre, men också några ungdomar. Jag var bland dem och väntade att få se en del äldre bolsjeviker, som jag kände och som återvänt till Moskva efter den tjugonde kongressen.

Begravningen var utsatt att äga rum på middagen, men långt före vår ankomst hade detachement ur militian posterats vid alla ingångar och både klostret och kyrkogården var omringade av säkerhetsavdelningar. Ingen tilläts passera kordongen och vid kyrkogårdens gångar fanns plakat med påskriften ”Städdag”. En trådbusslinje passerade kyrkogården, men denna dag fick passagerarna stiga av på den motsatta sidan entrén.

Vid elvatiden började utrikeskorrespondenterna närma sig vaken, som lät dem passera efter att ha kontrollerat deras identitet. En halvtimme senare kom order till militian att snabbt rensa en del av vägbanan. Motorcyklister uppenbarade sig, inte från Pogodingatan eller Pirogovgatan utan längre bortifrån, från flodbanken. Det är aldrig särskilt mycket folk nere

vid floden.

Begravningstågets väg hade valts med omsorg. Efter motorcyklarna kom likvagnen och en öppen lastbil med kransar, båda med ganska hög fart. Bakom dem följde 25-30 bilar efter varandra. Där var mycket litet av allvarlig och högtidlig begravningsprocession över all denna aktivitet.

Det skrevs en hel del betraktelser över Chrusjtjovs begravning. Så t.ex. av Robert Kaiser, *Washington Posts* Moskvakorrespondent:

KGB såg till att inga vanliga medborgare kom i närheten av Novodeni'tjis kyrkogård denna grå och småregniga höstdag. Endast detektiver, utländska journalister, familjemedlemmarna och några få nära vänner var tillåtna. Ingen ur det nya ledarskiktet deltog, men Centralkommittén och Ministerrådet hade skickat en stor gemensam krans. Även Anastas Mikojan, nu pensionär, hade sänt en krans. Chrusjtjovs efterträdare ville tydligen se honom lämna denna världen så obemärkt som möjligt.

Det var bara Chrusjtjovs son Sergej, som skänkte en liten smula dramatik åt ceremonin. Kort efter det att den öppna kistan placerats på en plattform vid sidan om graven, steg han upp på jordhögen från gravöppningen och höll ett kort tal. "Vi skulle bara vilja säga några få ord om den man som vi nu går att begrava och som vi begråter," sade han. Han stod tyst ett ögonblick liksom för att hämta kraft, hans läppar darrade. "Jag vill inte tala om den store statsmannen. Jag skall heller inte värdera min fars, Nikita Sergejevitj, insatser. Jag har inte rätt att göra det, de hör historien till. Det enda jag kan säga är att han inte lämnade någon likgiltig. Det finns människor som älskar honom och de som hatar honom, men ingen kunde gå förbi honom utan att vända sig om och se på honom. Från oss går en man som hade all rätt att kallas människa. Tyvärr finns det alltför få sådana ..."

Gästerna gavs tillfälle att gå förbi kistan medan ett litet kapell spelade en sorgmarsch. Chrusjtjov låg på en bädd av rött siden klädd i svart kostym, vit skjorta och svart slips. Ansiktet vaxblekt, läpparna hopknipna i ett onaturligt uttryck, den berömda profilen omiskännlig. Någon höll ett paraply över hans huvud, regnet strilade ned.

Sedan alla defilerat förbi rörde fru Chrusjtjov, gråtande, med handen vid hans panna, andra i familjen gjorde likaså. Sedan lades locket på och spikades fast. En man vid huvudändan höll en kudde med Chrusjtjovs alla 27 statliga utmärkelser och de högsta dekorationerna.

När kistan sänktes hade historikern A.M. Nekritj anlät tillsammans med en grupp gamla bolsjeviker. Han berättar:

Fyra stora dödgravare satte omedelbart igång med att fylla igen graven. Jag beskådade scenen. På alla sidor blixtrade korrespondenternas kameror, deras filmkameror surrade. Kransarna lades på graven, kullen täcktes av blommor. En marmorplatta med inskriptionen "Nikita Sergejevitj Chrusjtjov, 1894-1971" sattes på plats. Ovanför denna den avlidnes porträtt inom glas och ram.

Chrusjtjovs närmaste vandrare runt graven. Jag fick en glimt av Nina Petrovnas tårfyllda ansikte. Rada gick med huvudet böjt ledsagad av en flygöverste, en ung kvinna med ett vackert ansikte. Adzjubejs ståtliga gestalt — plussigt ansikte, närmast oberörd.

Vi var omringade av säkerhetspolis, alla civilklädda. Av deras hållning och klädsnitt förstod jag att några var av hög rang. Men varför så många av dem? Varför så många militiamän och MVD-soldater dolda under militärbilarnas presenningstak? Varför "städdag"? Varför denna kyrkogård och inte Kreml-muren? Vilken ödets ironi! Nikita Chrusjtjov vilar bland konstnärer, poeter, akademiker, kort sagt bland medlemmar av intelligentian, intellektuella mot vilka han ofta var orättvis men som är ensamma om att minnas honom välvilligt i dag. Medan Han, den andre, också i döden har sällskap av sina vapenbröder vid Kremlmuren.

En annan händelse är värd att minnas. Den handlar om Ernst Neisjvestnyjs erinringar. Han skrev:

Efter Chrusjtjovs begravning kom två män för att träffa mig. Den ene var Chrusjtjovs son Sergej, som jag mött tidigare, den andra Mikojans son, ännu en Sergej, som var en av mina vänner och som stått mig nära under min svåraste tid. De var lite besvärade, men jag sade att jag visste varför

de kommit.

— Ni har gissat att vi önskar att ni vill hugga gravstenen. — Ja, svarade jag, och det går jag med på, men på ett villkor. Jag måste få utforma den som jag vill.

— Naturligtvis. Sergej medgav detta omedelbart.

— Det förefaller mig, fortsatte jag, som att ingen konstnär kan vara mer hämndlysten än en politiker, därför accepterar jag. Varför tror ni att jag skulle åta mig arbetet?

— Det står i min fars testamente!

Monumentet avtäcktes i regnväder på en årsdag av Chrusjtjovs bortgång. Hela Chrusjtjov familjen var samlad tillsammans med några utrikeskorrespondenter och vakter.

Ingen hade tillåtits komma till kyrkogården utan särskilt pass. När familjen gått gick Sergej och jag och fem av hans vänner hem till honom. Han tog fram en flaska konjak, hundra år gammal, som de Gaulle skänkt Chrusjtjov och sade: ”Min far kunde aldrig förmå sig att dricka av denna dyrbara konjak. I dag skall vi dricka den.” Vi tömde den!

På sin 70-årsdag, sedan han mottagit insignierna som Sovjetunionens hjälte, höll Chrusjtjov ett kort tal. ”Ibland drabbas politiker av ett slags död innan de faktiskt dör.” Det var profetiska ord. Hans popularitet hade dalat de senaste åren och sedan han avsatts fanns ingen, som önskade honom tillbaka. Han upphörde att existera i den politiska sinnevärlden. Efter döden har emellertid intresset för hans person och gärning återkommit. Historiker och politiker har uppskattat den radikala förändringen i kommunistpartiets politik i Sovjet såväl som inom hela den kommunistiska rörelsen, så fast länkat till hans namn. Chrusjtjov var den ende i kretsen kring Stalin, som var kapabel att genomföra denna förändring. Genom hans inflytande rehabiliterades 20 miljoner människor i SSSR — många av dem posthumt tyvärr. Enbart detta faktum uppväger alla hans brister i ett historiskt perspektiv. Som Mark Frankland så riktigt noterar:

En välförtjänt gravskrift över Chrusjtjov skulle framstå mera imponerande än vad de flesta politiker är värda; den att han lämnade sitt land i ett bättre skick än han fick det, både i den egna folkmajoritetens ögon och inför världen.

Det finns i Moskva fyra gravar som sovjetmedborgarna besöker mer än andra. Varje dag läggs kransar och buketter på Lenins grav, men det är närmast en officiell ritual. Detsamma kan sägas om den okände soldatens grav. Nästan dagligen finns också blommor på Stalins grav vid Kreml-muren, i regel kommer de från Georgien. Och på Novodevitjis kyrkogård, praktiskt taget alla årets dagar, ligger nya friska buketter vid sidan om den imponerande gravstenen över Nikita Sergjevitj Chrusjtjov.

Förklaringar

ASSR Autonom Sovjetrepublik.

Banderister Anhängare till Stefan Bandera, ukrainsk nationalist, som frigavs från polskt fängelse 1939.

Bulbas män En grupp ukrainska nationalister som leddes av Taras Borovets; han tog namnet efter Gogols hjälte Taras Bulba.

Centralkommitté Det organ inom kommunistpartiet som styr dess verksamhet mellan partikongresserna, väljer och utnämner ledande funktionärer, styr arbetet inom regeringsorgan och offentliga organisationer genom partigrupper inom dem o.s.v. Varje republik har sin egen centralkommitté.

Centralkommitténs sekretariat Sekreterare som är generellt ansvariga för den totala partiapparaten, ett slags överhet för Centralkommitténs olika avdelningar. Sekretariatet sysslar delvis med samma ärenden som Politbyrå.

Datja Sommarhus beläget på landsbygden utanför städerna. Folkkommisarie Jämförlig med minister under perioden 1917-1946. Folkkommisariernas råd Detsamma som våra dagars ministerråd; regeringen.

Gorispolkom Exekutivkommitté i en sovjet på stadsnivå.

Gorkom Förkortning av *gorodskoy komitet*, partikommitté i större eller mindre städer.

GRU Förkortning av *Glavnoje Razvedyvatelnoje Upravlenije*, säkerhetstjänstens huvudorgan inom Sovjet-armén.

Gulag Förkortning av *Gosudarstvennoje Upravlenije Lagerej*, statlig lägeradministration.

Högsta Sovjet Unionens högsta regeringsorgan, jämförbart med parlament. Kader Kommunistpartiets funktionärer.

KGB Förkortning av *Komitet Gosudarstvennoj Bezopasnosti*, statens säkerhetstjänst.

Kommissarie Se folkkommisarie.

Komsomol Förkortning av *Kommunistitjjesekij Sojuz Molodjezji*, den kommunistiska ungdomsrörelsen.

Kraj Region motsvarande *oblast* (se detta ord), inkluderar autonoma distrikt.

Krajkom Förkortning av *krajnoj komitet*, partikommitté i kraj.

Kulak Förmögen bonde.

Maskin/traktorstation Centraldepå för jordbruksmaskiner avsedda för flera jordbrukskollektiv.

Melnikoviter Äldre grupp av ukrainska nationalister, anhängare till överste Andrej Melnyk.

Mensjeviker Egentligen ”medlemmar av minoriteten”, höger- eller moderat fraktion — i opposition mot Lenins bolsjeviker (medlemmar av majoriteten) — inom det ryska socialdemokratiska arbetarpartiet efter splittringen 1903. Mensjevikerna opponerade mot Oktoberrevolutionen och deras parti undertrycktes. Många mensjeviker arbetade som ekonomer för Sovjetregeringen, några anklagades för sabotage och förräderi i en skenprocess 1931. I Georgien, där mensjevikerna var särskilt starka, bildade de en oberoende regering, som upplöstes vid Röda arméns invasion 1921.

MGB Förkortning av *Ministerstvo Gosudarstvennoj Bezopasnosti*, statligt

säkerhetsministerium, hemliga polisens namn från 1946 fram till Berijas avrättning 1953, då ministeriet reducerades till en kommitté (KGB).

Musavatister Nationalsocialistiskt parti i Azerbejdjan, bildat 1911. Musavat betyder jämlikhet. Partiet kämpade för sin stats oberoende och stred mot kommunisterna när de intog Baku. Den muslimska musavatistregeringen, som installerades av turkarna, kapitulerade för Röda armén 1920.

Musjik Bonde.

MVD Förkortning av *Ministerstvo Vnutrennich Del*, inrikesministeriet, tillsammans med MGB ansvarig för polisväsendet. De två ministerierna var en tid sammanslagna efter Stalins död med Berija som chef.

NKVD Förkortning av *Narodnyj Kommissariat Vnutrennich Del*, folkkommissariat för inrikes ärenden, ansvarigt för polisväsendet från 1934 till 1946 när folkkommissariaten ändrades till ministerier.

Nomenklatura Lista över de viktigaste posterna i statsmaskineriet, parallellt utvisande de kommunister på olika nivå inom partihierarkin bland vilka val till sådana poster måste ske.

Obkom Förkortning av oblastnoy komitet, partikommitté i *oblast* (se detta ord).

Oblast Provins eller region, administrativ enhet jämförbar med ett svenskt län.

Oblispolkom Förkortning av *oblastnoj ispolnitelnij komitet*, exekutivkommitté i den provinsiella eller regionala sovjet-regeringens (i motsats till partiet) administration.

Okrug Administrativt distrikt i en *oblast* före 1946.

Okrusjkom Förkortning av *okruzjnoj komitet*, okrugkommitté i kommunistpartiet.

Politbyrå Den politiska byrån, högsta organet i kommunistpartiets centralkommitté.

Presidium Här använt dels som Högsta Sovjets exekutivkommitté, dels för att beteckna den inre cirkeln i Ministerrådet och dels och viktigast den utvalda grupp ur Centralkommittén, som styr kommunistpartiets verksamhet mellan Centralkommitténs plena.

Rajispolkom Förkortning av *raionnii ispolnitelnii komitet*, exekutivkommitté i distriktssovjet.

Raikom Förkortning av *raionnii komitet*, partikommitté i rajon.

Riksåklagare Här beteckningen på en funktionär utsedd av Högsta Sovjet, som förenar funktionen som högste åklagare, fängelseinspektör och ”justitiekansler”. Han och hans lokala funktionärer handhar kriminalfall, utfärdar arresteringsorder, tjänstgör som åklagare, administrerar fångvården och utövar den högsta kontrollen av rättsordningen.

Sovjet Närmast detsamma som råd. Basen i sovjet-systemets styresskick.

Sovnarchoz Regionalt ekonomiskt råd. Chrusjtjov tillsatte 105 sådana 1957, men de reducerades till 47 1963, avskaffades slutligen 1965.

Tjekan Namn på den hemliga polisen, vars medlemmar motarbetade kontrarevolution och sabotage. Upplöstes 1922.

Valda biografier

ABAKUMOV, V.S. (1894-1954) Från 1942 ledare av ”Smersj”. 1936-1951 SSSR:s minister för statens säkerhet. Avrättad.

BERIJA, L.P. (1899-1953) Georgier, partimedlem sedan 1917. Förstesekreterare i

transkaukasiska kommunistpartiet 1932-1938. Inrikes folkkommissarie 1938-1945. Biträdande premiärminister med ansvar för säkerhetsfrågor 1941-1953. Organiserade terroraktioner 1936-1938 jämte deportationer från öst-Europa, där han också var säkerhetschef. Under maktkampen efter Stalins död blev han arresterad, dömd och skjuten.

BIERUT, B. (1892-1956) Stalins skyddsling, efterträdde Gomulka som generalsekreterare i det polska arbetarpartiet.

BREZJNEV, L.I. (1906-1982) Partimedlem sedan 1931. Regional förste sekreterare 1939-1941, politisk kommissarie krigsmakten 1941-1945. Kandidatmedlem i Centralkommitténs presidium och sekreterare i CK 1952. Presidiemedlem 1957. President i Högsta Sovjet 1960-1964. Förs-tesekreterare i Centralkommittén 1963 och generalsekreterare 1964. Ordförande i Högsta Sovjet 1977.

BUDJONNYJ, S.M. (1883-1973) Marskalk SSSR. Ledde Första kavalleriarmén under inbördeskriget (1919) och i sovjet-polska kriget (1920). Befälhavare på den sydvästra fronten 1941-1942. Medlem av partiets centralkommitté 1932-1952.

BUCHARIN, N.I. (1888-1938) Ledde högeroppositionen i partiet. Förespråkare för NEP (Nya ekonomiska politiken). Stödde Stalin efter Lenins död, men avsattes från Politbyrå av denne 1929. Anklagad i skenprocess 1938.

BULGANIN, N.A. (1895-1975) Ställföreträdande regeringschef 1938. Försvarsminister 1947-1949, 1953-1955. Medlem av Politbyrå 1952-1958. Ordförande i Ministerrådet efter Malenkovs fall 1955. Medlem i anti-partigruppen 1957. Avsatt 1958.

CASTRO, F. (1926-2016) Studerade juridik vid Havannas universitet. Kommunist på 1950-talet. Ledde den kubanska revolutionen och tog makten 1959. Nationens ledare sedan dess.

CASTRO, R. (1931-) Yngre bror till Fidel. Minister för krigsmakten 1959-1965.

DUBČEK, A. (1921-1992) Tjeckoslovakiska kommunistpartiets ledare 1968. Planerade reformer inom partiet och staten, vilket ledde till Sovjetarméns invasion samma år och hans avlägsnande från ledningen 1969.

EHRENBURG, I.G. (1891-1967) Författare. Hans bok *Tövädret* lånade sitt namn till den kulturella liberalismen under senare delen av 50-talet.

GIEREK, E. (1913-2001) Polsk partisekreterare 1970. Ersatt av general Jarozelskij i samband med Solidaritetskrisen 1981.

GOMULKA, V. (1905-1982) Partimedlem sedan 1926. Polska kommunistpartiets ledare efter andra världskriget. Senare kritiserad och fängslad av Stalin. (Ersatt av Bierut.) Åter till makten 1956. Avsatt 1970.

GROMYKO, A.A. (1909-1989) Anslöt sig till partiet 1931. Diplomat 1913 med placering i USA och i Storbritannien. SSSR:s utrikesminister sedan 1957.

HOXHA, E. (1908-1985) Förste sekreterare i albanska arbetarpartiet och överbefälhavare för krigsmakten.

ILJITJEV, L.F. (1906-1990) Chefredaktör för *Pravda* 1950-1953. Från 1954 chef för utrikesministeriets pressavdelning. Sekreterare i partiets centralkommitté 1961-1965. Biträdande utrikesminister sedan 1966.

JEZJOV, N.I. (1895-1939) Inrikesminister (NKVD) 1936. Utförde på Stalins order grymma terroraktioner, kallades ”järnkommissarien”. Utnämndes plötsligt till kommissarie för vattentransporter 1938, senare arresterad. Hans öde okänt. Troligen skjuten.

JEVTUSJENKO, J. (1933-2017) Berömd och populär poet.

- KADAR, J. (1912-1989) Anslöt sig till ungerska kommunistpartiet 1932. Partichef efter den sovjetiska invasionen 1956.
- KAGANOVITJ, L.M. (1893-1991) Sekreterare i Ukrainas kommunistparti 1925. Medlem av Politbyrå från 1930. Tillsammans med Molotov och Malenkov i opposition mot Chrusjtjov 1957. Förlorade alla officiella poster.
- KALININ, M. (1875-1946) Spelade en aktiv roll i 1905 och 1917 års revolutioner. Bolsjevik. Medlem av Politbyrå 1926.
- KAMENEV, L.B. (1883-1936) Verkligt namn Rosenfeld. Ledande bolsjevik och nära medarbetare till Zinovjev. Stödde först Zinovjev och Stalin mot Trotskij och sedan Trotskij mot Stalin. Arresterad 1935. Anklagad och skjuten 1936.
- KIROV, S.M. (1886-1934) Verkligt namn Kostrikov. Anslöt sig till bolsjevikpartiet 1905. Partisekreterare i Baku, senare i Leningrad 1926. Stark anhängare till Stalin. Mördad 1934, en händelse som startade utrensningarna under Stalin.
- KONEV, I.S. (1897-1973) Berömd militär, marskalk SSSR. Förste biträdande försvarsminister 1956.
- KOSIOR, S.V. (1889-1939) Partimedlem 1927. Innehade flera höga poster i Ukraina, bl.a. sekreterare i det ukrainska partiets Centralkommitté. Avrättad under Stalins utrensningar.
- KOSLOV, F.R. (1908-1965) Förste sekreterare i Leningrads *obkom* från 1953. Medlem av Centralkommittén från 1952 och av dess presidium 1957-1964.
- KOSYGIN, A.N. (1889-1980) Partimedlem 1927. Utbildad textilingenjör. Minister för textilindustrin 1939. Medlem av Centralkommittén samma år. Biträdande regeringschef 1940-1946. Senare finansminister. Ministerrådets ordförande 1964-1980.
- KUZNETSOV, A.A. (1905-1949) Andresekreterare i Leningrads regionala partikommitté 1937-1938. Förstesekreterare i Leningrads stadssovjet 1945-1946. Avrättad under den s.k. Leningrad-affären 1949.
- KUZNETSOV, N.G. (1902-1974) Partimedlem 1925. Viceamiral. Förste biträdande försvarsminister 1953.
- LENIN, V.I. (1870-1924) Verkligt namn Uljanov. Grundare och ledare av bolsjevikpartiet. Grundare av Sovjetstaten och dess förste regeringschef. Arresterad 1897 för omstörtande verksamhet. Emigrerade till Västeuropa 1900 där han försökte nå makten genom kontroll över det socialdemokratiska partiet. Hans anhängare bildade en bolsjevistisk grupp, vars ledare han blev sedan han återvänt till Ryssland 1905-1907 och ledde slutfasen i den första revolutionen. Emigrerade på nytt, men återkom 1917 och organiserade Oktoberrevolutionen tillsammans med Trotskij. Han bildade den första Sovjetregeringen, som han ledde i egenskap av ordförande i Folkkommisariernas råd till sin död 1924.
- LIU SHAO-CHI, (1898-1969) Kinesiska kommunistpartiets sekreterare (Centralkommittén) 1943-1956. Kinesiska folkrepublikens president 1959-1968. Fängslad under Kulturrevolutionen. Anmäld död 1974, men varken datum eller plats har avslöjats.
- LYSENKO, T.D. (1898-1976) Biolog och agronom. President i Leninkademin för lantbruksvetenskap 1938-1956 och 1961-1963. Han förnekade att ärftliga egenskaper bestäms av kromosomer eller DNA, och hävdade att de kunde förändras av miljöpåverkan och att förvärvade egenskaper kunde bli ärftliga. Avsatt från alla poster 1965.
- MALENKOV, G.M. (1902-1988) Partimedlem 1920. Verksam inom Centralkommittén 1921-1925. Chef för Centralkommitténs personalavdelning 1934-1939 och i denna egenskap en av ledarna under utrensningarna 1936-1938. Medlem av den statliga försvarskommittén 1941-1945. Politbyråmedlem 1946. Regeringschef 1953. Avgick och blev biträdande

premiärminister 1955. Utstött ur centralkommitté och presidium 1957 och ur partiet 1961.

MALINOVSKIJ, R.Y. (1898-1967) Berömd militär. Marskalk SSSR. Partimedlem 1926. Försvarsminister 1957-1966.

MIKOJAN, A.I. (1895-1978) Partimedlem 1915. Ledare av Nordkaukasiska partiorganisationen 1922-1926. I olika funktioner uppdrag inom industrin 1926-1955. Medlem av Centralkommittén från 1923. Biträdande regeringschef 1937. Medlem av politbyrå från 1939. Deltagare i det kollektiva ledarskapet 1955. Förste biträdande regeringschef 1955-1964. Ordförande i Högsta Sovjets presidium 1964. Pensionerad av hälsoskäl 1965.

MOLOTOV, V.M. (1890-1986) Verkligt namn Skrjabin. Medlem av bolsjevikpartiet 1906. Andresekreterare i Centralkommittén 1921-1930. Ordförande i folkkommisariernas råd 1930-1941. Biträdande ordförande 1941-1953. Förste biträdande ordförande 1953-1957. Utrikesminister 1939-1949 och 1953-1956. Avsatt och utsedd till ambassadör i Mongoliska folkrepubliken 1957. Permanent delegat i internationella atomenergikommissionen 1960-1961. Utstött ur partiet 1961, åter partimedlem 1984.

MOSKALENKO, K.S. (1902-1985) Marskalk SSSR. Anslöt sig till Röda armén 1920. Chef för Moskvas militärdistrikt 1953-1960. Biträdande försvarsminister 1960-1962.

MÜNNICH, F. (1886-1967) Född i Budapest, utbildad advokat. Deltog i ryska inbördeskriget. Organiserade ungerska Röda armén. Deltog i spanska inbördeskriget. Diplomat 1960-1966. Ungerns regeringschef 1961.

NAGY, I. (1886-1967) Ungersk regeringschef 1953-1955 och oktober-november 1956, avlägsnad av sovjetiska trupper. Avrättad under flykt till Rumänien.

OCHAB, E. (1906-1989) Polsk partisekreterare efter Bieruts död 1965. Lämnade offentligt liv på grund av sjukdom 1968.

ORDZJONIKIDZE, G.K. (1886-1937) Medlem bolsjevikpartiet 1903. Spelade en aktiv roll i 1917 års revolution och inbördeskriget. Från 1932 folkkommisarie för den tunga industrin. Medlem av Politbyrå 1930. Opponerade mot Stalins förtryck. Självmord 1937.

PERVUSJIN, M.G. (1904-1978) Medlem av Centralkommitténs presidium 1952-1957.

PODGORNYJ, N.V. (1903-1983) Partimedlem 1930. Biträdande folkkommisarie för livsmedelsindustrin 1940-1942. Framstående medlem av Ukrainas kommunistiska parti under 50-talet. Partipresidiet 1960-1977. Ordförande Högsta Sovjet 1965-1977.

RUDENKO, R.A. (1907-1981) Partimedlem 1926. Chefsåklagare i Ukraina 1944-1953. Riksåklagare SSSR, chefsåklagare vid Nürnberg-rättegången mot nazistledarna.

RYKOV, A.I. (1881-1938) Ledande ekonom. Premiärminister 1924-1929. Avlägsnad från Politbyrå 1929. Arresterad, dömd och skjuten 1938.

SABUROV, M.Z. (1900-1977) Chef för den statliga planeringskommissionen under många år. Medlem av Politbyrå 1952. Avsatt 1957 som medlem av antiparti-gruppen.

SACHAROV, A.D. (1921-1989) Fysiker, den sovjetiska vätebombens "fader". Sedan 1969 aktiv förkämpe för mänskliga rättigheter. Lever i exil inom landet.

SEROV, I.A. (1905-1990) Biträdande folkkommisarie för statens säkerhet under andra världskriget. Biträdande chef för "Smersj". KGB-chef 1954-1958, för GRU 1958-1961. Andre sekreterare i Kazakstanska republiken 1961-1964.

SJEPILOV, D.T. (1905-1995) Chefredaktör för *Pravda* 1953-1956. Medlem av Centralkommittén 1952-1957. Utrikesminister 1956-1957. Avlägsnad som medlem av antiparti-gruppen.

SJVERNIK, N.M. (1888-1970) Medlem av Centralkommittén från 1925 och presidiet 1925-1953. Från 1930 ordförande för SSSR:s fackföreningsrörelse.

SOLZJENITSYN, A., (1918-2008) Författare, berömd genom sin bok *En dag i Ivan Denisovitjs liv*. Studerade matematik och fysik i Rostov. Artilleriofficer 1942-1945. Arresterad för antisovjetisk propaganda 1945. Frigiven 1953. Hans romaner Den första cirkeln och Cancerkliniken smugglades ut och publicerades i väst 1968. Erhöll Nobelpriset 1970, men vägrades att ta emot det. Fyra år senare deporterades han sedan hans roman Gulag-arkipelagen publicerats i Frankrike. Lever nu i USA.

STALIN, I.V. (1879-1953) Verkligt namn Dzjugasjvili. Anslöt sig till bolsjevik-fraktionen 1903 och blev medlem av den bolsjevistiska Centralkommittén. Folkkommissarie för inrikes ärenden 1917-1923 och den statliga kontrollapparaten 1919-1923. Centralkommitténs generalsekreterare från 1922. Efter Lenins död besegrade han sina medtävlare inom det kollektiva ledarskapet och övertog själv hela makten 1934. Hans utrensningar av framstående partimedlemmar kulminerade åren 1936-1938, varefter han diktatoriskt regerade landet genom exempellös terror både hemma och genom de marionettregimer han upprättade i praktiskt taget hela Östeuropa.

SUSLOV, M.A. (1902-1982) Partimedlem 1921. Ekonom. Arbetade i partiet och den statliga kontrollkommissionen 1931-1934. Sekreterare i Rostovs *obkom* 1937. Förstesekreterare i Stavropols *kraj* 1939. Centralkommittén 1944. Ordförande i Centralkommitténs byrå för Litauen 1944-1946. Partisekreterare 1947 och senare chef för styrelsen för agitation och propaganda, där han verkade till sin död. Chefredaktör för *Pravda* 1949-1950. Centralkommitténs presidium 1952.

TICHONOV, N.A. (1905-1997) Efterträdde Kosygin som ministerrådets ordförande 1980.

TITO, J.B. (1892-1980) Ledare för de jugoslaviska partisanerna under andra världskriget. Arbetade för en socialistisk regim i Jugoslavien. Som Jugoslaviens president och ledande gestalt från 1945 intog han en fast och framgångsrik hållning gentemot Sovjetunionen.

TROTSKIJ, L.D. (1879-1940) Verkligt namn Bronstein. Medlem i det socialdemokratiska partiet 1896. Efter partisplittringen 1903 anslöt han sig till mensjevikerna, men bildade senare en separat fraktion. Ordförande i S:t Petersburgs sovjet under revolutionen 1905, arresterades och flydde till utlandet. Under första världskriget utvisades han från Frankrike och bodde en kort tid i USA. 1917 återvände han till Ryssland och organiserade tillsammans med Lenin Oktoberrevolutionen, då medlem av bolsjevikpartiet. Utrikeskommissarie 1917-1918, krigskommissarie 1918-1925. Medlem av Politbyrå 1919-1927. Kritiserad av Stalin uteslöts han ur partiet 1927, förvisades till Centralasien 1928. Deporterad från Sovjetunionen 1929. Mördad i Mexiko, där han bosatt sig.

TVARDOVSKIJ, A.T. (1910-1971) Poet. Liberal utgivare av den litterära tidskriften *Novij Mir*. Stödde Solsjenitsyn, bland andra, och övertalade Chrusjtjov att tillåta publicering av *En dag i Ivan Denisovitjs liv*. Avsatt från sin post 1970.

ULBRICHT, V. (1893-1973) Från 1949 förstesekreterare i Förenade socialistpartiet i Östtyskland.

VOROSJILOV, K.E. (1881-1969) Nära medarbetare till Stalin. Försvarsminister från 1925. Medlem av Politbyrå 1926, avlägsnad av Chrusjtjov 1958. Ordförande i Högsta Sovjets presidium (nominellt president) 1953-1958.

VYSJINSKIJ, A. (1885-1954) Bolsjevik sedan 1920 efter att tidigare ha tillhört mensjevikerna. Deltog i skenprocesserna 1936-8. Utrikesminister 1949-1953.

ZINOVJEV, G.E. (1883-1936) Verkligt namn Radomylsky. Ansluten till socialdemokratiska partiet 1901 och nära medarbetare till Lenin utomlands. Återkom tillsammans med denne till

Ryssland 1917. Partiledare i Petrograd (Leningrad) och ordförande för Komintern 1917. Avlägsnad från båda posterna 1926 och utesluten ur partiet 1927. Arresterad 1935. Avrättad 1936 som en av de första offren för terrorn 1936-1938.

ZJDANOV, A.A. (1896-1948) Revolutionär i Sovjetarmén. Partisekreterare i Leningrad 1934. Politbyrå 1939. Deltog i det kulturella förtrycket 1946-1948.

ZJUKOV, G.K. (1896-1974) Marskalk SSSR och berömd militär. Beträktades ofta som Stalins ställföreträdare. Degraderad efter andra världskriget, men åter som försvarsminister efter Stalins död. Avsatt 1957.

Litteraturtips – mer om/av Chrusjtjov

Medvedev:

[Tjugonde partikongressen – Före och efter](#)

Allmänt:

[Chrusjtjov-epoken](#) (många texter om olika aspekter)

Dokument:

[Chrusjtjovs tal 1956](#), hela talet på svenska (översatt från ryska)

Utdrag ur *Chrusjtjov minns* (hans memoarer): [Chrusjtjov om utrensningen av Berija, Chrusjtjov minns den 20:e partikongressen](#)

["Om övervinnandet av personkulten och dess följder"](#), Beslut av SUKP:s centralkommitté, från 1956.

[Övervinnandet av personkultens följder](#). Utdrag ur *Verksamhetsberättelse av SUKP:s CK för partiets XXII kongress 1961* (som hölls av Chrusjtjov)